

I. Miklós pápa válaszai a bolgárok kérdéseire

Szerkesztette, fordította, jegyzetekkel és kísérőtanulmányokkal ellátta

Nótári Tamás

(MTA TK JTI)

Szeged, 2015

Lectum Kiadó

Lektorálta: Dér Terézia és Galántai Erzsébet

© Nótári Tamás 2015

© Lectum Kiadó

Előszó

A középkorban egy nép számára a kereszténység felvétele többek között az európai népek közé történő betagozódás – és ezzel együtt a fennmaradás – lehetőségét hordozó történelmi lépést jelentett. E lépés az illető nép számára nem csupán hitvilágának, hanem életmódja számtalan hétköznapi elemének változását is magával hozta. A legtöbb esetben a források a kereszténység felvételének történelmi-politikai és esetleg jogi hátterét, valamint az ennek eredményeként előálló helyzetet engedik feltárni, a folyamat részleteit, a kereszténnyé váló nép életmódjában beálló változásokba, az annak kapcsán felmerülő kérdésekbe nem adnak részletes betekintést.

Az *I. Miklós pápa válaszai a bolgárok kérdéseire* (*Responsa Nicolai papae I. ad consulta Bulgarorum*) címen ismertté vált forrás e tekintetben páratlan jelentőségű, lévén az egyetlen szöveg, amely egy nép kereszténnyé válásának pillanatfelvételét rögzítette. Borisz bolgár fejedelem (aki a keresztységben a Mihály nevet kapta) számos, a hittérítéssel kapcsolatos kérdésére igyekezett először Phótios konstantinápolyi pátriárkától választ kapni, a pátriárka válaszelevele azonban túlságosan sok elméleti okfejtést tartalmazott, de a keresztény életmódra vonatkozó útmutatásokkal adós maradt. Az uralkodó ezt követően I. Miklós pápához fordult, aki készséggel és a keresztény hit gyakorlati vetületeire összpontosítva felelt a kérdésekre. A kérdéseket tartalmazó levél elveszett ugyan, ám a – feltehetőleg a kérdések rendszerét követő és azok hozzávetőleges rekonstruálását is lehetővé tevő – százhat fejezetből álló pápai válaszelevél fennmaradt.

A *Responsa*, vagyis a pápa válaszelevele a frissen felvett keresztény vallásra, annak mindennapi gyakorlatára, a pogány szokásoknak a kereszténységbe integrálhatóságára, a jogrendre és az egyházszerkezetre koncentrál. Ugyanakkor a vallásgyakorlatra, a jogszolgáltatásra, az egyházi ünnepekre és bőjti előírásokra vonatkozó útmutatásokból számtalan ponton értékes utalások olvashatók ki az ősi bolgár vallás- és hiedelemvilágra, életmódra és szokásjogra is. A levélíró, a pápa jó didaktikai érzékkel az ősi és az új vallás közötti ütközési pontokra, valamint az életmód- és jogrendváltás nehézségeire összpontosítva ad – a fejedelemhez címezve – a részben a közelmúltban megtért, illetve részben még megtérítendő nép számára tanácsot és utasítást a keresztény hit felvétele és gyakorlása kapcsán.

Jelen kötet a *Responsa Nicolai papae I. ad consulta Bulgarorum*ot (a továbbiakban: *Responsát*), vagyis *I. Miklós pápa válaszait a bolgárok kérdéseire* első alkalommal teszi – jegyzetekkel és kísérőtanulmányokkal ellátva – teljes terjedelmében magyar nyelven hozzáférhetővé. A pápai levél a pogányságból a kereszténységbe történő átmenet időszakának egyedülálló kora középkori dokumentuma, s így módon nem csupán az egyháztörténet és a szlavisztika, hanem az életmód-, a vallás-, a jog- és a kultúrtörténet szemszögéből is kiemelkedő fontosságú forrás.

Budapest, 2015. október 7.

Nótári Tamás

Adalékok a *Responsa Nicolai papae I. ad consulta Bulgarorum* keletkezéstörténetéhez

A bolgárok a IX. század második felében, I. Borisz fejedelem uralkodása vették fel a kereszténységet, a körükben végzett hittérítés alakulása híven tükrözi a Róma és Bizánc között feszülő, korabeli ellentétet. Írásunkban először röviden a történeti háttérrel kívánjuk felvillantani (I.), majd behatóbban szemügyre vesszük azon két, Borisz fejedelemhez intézett, a krisztianizáció tárgyában írott levelet, amelyek a kor két legjelentősebb egyházi személyiségétől, Phótios pátriárkától (II.) és I. Miklós pápától (III.) származnak, végül pedig felvillantjuk az okokat, amelyek révén Bulgária az önálló egyházszervezet kialakítása során Bizánc hatalmi szférájába került (IV.).

I.

Krum (803–814) és Omurtag (814–831) uralkodása idején a viszonylag kis számú, türk etnikumú, a szláv lakosságot hatalmuk alá hajtó bolgárok a hajdani Moesia, Scythia, Thracia és Macedonia telepedtek meg.¹ A bolgár hódítást túlélő keresztény népesség számaránya nem határozható meg, ugyanakkor uralmát megszilárdítandó már Krum is igyekezett a bolgár bojárokkal szemben a kereszténység iránt nyitottabb szlávokra támaszkodni, ami azonban fia, Omurtag idején – mivel a bolgárok attól tartottak, hogy a keresztények a nagy hatalmú, szomszédos Bizánccal túl szorosra fűznék kapcsolataikat – keresztényüldözést s heves ellenreakciót szült, amelynek keretében számos, a Bizánccal határos területeken lakó keresztényt telepítettek át Bulgária északi vidékeire. Borisz fejedelem (852–889) ismét támogatón lépett fel a kereszténység iránt, ezen elhatározását a következő okok motiválhatták: egyrészt a fejedelem iránt lojális klérus révén befolyást gyakorolhatott a lakosságra, s a központosított egyházszervezet a bojárok visszaszorításának fontos eszköze lehetett, másrészt a keresztény vallás lehetőséget látszott nyitni a szlávok és a bolgárok egybeolvasztására, harmadrészt a keresztény uralkodó széles, Borisz által mind Bizánccal, mind pedig a Frank Birodalomban megismert jogköre kétségkívül csábítónak mutatkozhatott a fejedelem számára.²

A bolgár fejedelem – mivel országában a missziós feladatokat természetesen nem a bizánci egyházra kívánta bízni, hiszen ezzel a *basileus* hegemoniáját erősítette volna – 862-ben, Tullnban találkozott Német Lajos keleti-frank uralkodóval, akivel több pontban sikerült megállapodást kötnie: a bolgárok csapatokat bocsátanak a frank király rendelkezésére a morvák ellen, Bulgáriában pedig a frank misszionáriusok megkezdik térítő tevékenységüket.³ A 863/64-ben a bolgárok között pusztító éhínség azonban lehetetlenné tette e tervek

¹ Runciman 1930. 1. skk.; Angelov 1980. 84. skk.

² Dopsch 1987. 322.

³ *Annales Bertiniani* a. 864

megvalósítását, a Bizánc területén végrehajtott bolgár fosztogatásra válaszul a császár, III. Mikhaél (842–867) tengeren és szárazföldön megsemmisítő vereséget mért Bulgáriára, és Borisz fejedelmet feltétel nélküli kapitulációra kényszerítette.⁴ A Bizánc és Bulgária között létrejött békeszerződésben meghatározták, hogy a bolgárok között a térítést hamarosan bizánci misszionáriusok fogják megkezdeni; a krisztianizáció első lépéseként 864-ben Borisz vette fel Bizáncban a kereszténységet – a keresztségben, mivel politikailag jelzésértékűen III. Mikhaél vállalta a keresztapai tisztséget, a Mihály nevet kapta.⁵ Borisz ezt követően eljuttatott Phótios konstantinápolyi pátriárkának⁶ egy levelet, amelyben a hittérítéssel kapcsolatos, meglehetősen gyakorlati kérdéseire kívánt választ kapni. Mindenképpen érdemesnek tűnik Phótios említett, 864 végén vagy 865 elején írott és I. Borisz fejedelemnek elküldött⁷ levelének⁸ tartalmát vázaltszerűen áttekinteni, amiből világosan kiderül, hogy a nagy műveltségű pátriárka magas teológiai színvonalon írott válaszlevele miért nem adott a bolgárokat érintő kérdésekre kielégítő feleletet, s hogy ezen iránymutatás feletti elégedetlenségétől sarkallva Borisz a pápához fordult, a keresztény vallással és hitélettel kapcsolatos problémáival Rómától várva segítséget.⁹ A bolgár követségnek a pápához intézett kérdései elvesztek, a pápa válaszlevele, a „*Responsa Nicolai papae I. ad consulta Bulgarorum*”,¹⁰ vagyis I. Miklós pápa¹¹ 866 novemberében íródott levele azonban teljes egészében ránk maradt. A kérdéseket a válaszok alapján kísérelhetjük meg rekonstruálni.

II.

Phótios levele száztizennégy *caputra* tagolódik, tartalmát tekintve pedig két fő egységre, egy dogmatikai¹² és egy politikai-didaktikai¹³ részre osztható.¹⁴ A levél elején a pátriárka elsőként kifejti, hogy a kereszténység mennyivel magasabb szinten áll, mint a pogányság, s a keresztény tanítás lényegét bemutatandó idézi a nikaiai és a konstantinápolyi hitvallást, majd rövid áttekintést ad a hét egyetemes zsinat történetéről.¹⁵ E történeti exkurzus során elfelejteni látszik, hogy levelének címzettje a frissen keresztény hitre tért fejedelem, akit nagy valószínűséggel nem csupán nem érdekelnek a bizánci teológusok szubtilis dogmatikai okfejtései, amelyeket feltehetően nem is képes felfogni, hanem ezekre a számára adott politikai szituációban semmi szüksége sincsen.¹⁶ A levél ezen részében nem mulasztja el a

⁴ *Annales Bertiniani* a. 866; *Annales Fuldenses* a. 863; Runciman 1930. 104.

⁵ Dopsch 1987. 323.

⁶ Phótios személyéhez és történelmi szerepéhez bővebben lásd Dvornik 1963. 94–107; Dvornik 1948.

⁷ A levél datálásához bővebben lásd Dvornik 1926. 190.

⁸ Photios, *epist.* 8. Valettas 1864. 200–248.

⁹ Dvornik 1964. 121. skk.; Ostrogorsky 2001. 112. skk.; Monge Allen 2010. 118. skk.; Heiser 1979; Szöllösi 2014. 48. skk; 55. skk.

¹⁰ Mérvadó szövegkiadásai – Perels, E. (ed.): *MGH Epistolae Karolini aevi, IV/VI*. Berolini 1925. 568–600; Migne, J. P. (ed.): *Patrologia Latina, 119*. Paris, 1852. 978C–1015B; *Fontes Historiae Bulgaricae, VII. Fontes Latini Historiae Bulgaricae, II*. Serdicae, 1960. 65–125; *Magnae Moraviae Fontes Historici, IV*. Brno, 1971. 42–107.

¹¹ I. Miklós pápáról bővebben lásd Norwood 1946. 271–285.

¹² Photios, *epist.* 8, 1–22.

¹³ Photios, *epist.* 8, 23–114.

¹⁴ Dujčev 1971. 108.

¹⁵ Bury 1912. 338.

¹⁶ Hergenröther 1867. 601.

pátriárka nyomatékosan inteni az uralkodót, hogy maradjon hű azon döntéséhez, amellyel maga és népe keresztény hitre térését, illetve térítését elhatározta,¹⁷ valamint óvja attól, hogy teret engedjen az eretnek elhajlásoknak, és felhívja a figyelmét azon veszélyekre, amelyek azzal járnának, ha mégis vissza akarna térni ősei hitére. Uralkodói példaképül, miként ez a középkor neofita királyai esetében szokás volt, Nagy Konstantin császárt állítja Borisz elé, és figyelmezteti arra is, hogy állhatatos ragaszkodása a bizánci egyház felé irányuljon, s ne tegyen lépéseket a római kereszténység felé, amelyet a pátriárka minden esetben némi gyanakvó távolságtartással emleget.¹⁸

A levél második része – amelyet nyugodtan nevezhetünk didaktikus, tanító jellegű résznek – általános jellegű iránymutatást tartalmaz Borisz és népe számára a követendő keresztény tanítás gyakorlatára vonatkozóan,¹⁹ jórészt híjával van ugyan az eredetiségnek, ám bőségesen merít a bizánci irodalomban oly gazdag fejedelmi tükör műfaja jelentősebb képviselőinek munkáiból.²⁰ E sajátos *Fürstenspiegel* megírása során Phótios kétségkívül használta az ó- és újszövetségi forrásokat és idézett bizonyos egyházi szerzőket, ám nem csekélyebb mértékben felfedezhető a klasszikus görög irodalom segítségével hívása, különös tekintettel két, Isokratésnek tulajdonított (*ad Demonicum*, *ad Nicoclea*) beszédre.²¹ A pátriárka ezen fejtegetéseiben közös nevezőre hozza a klasszikus bölcsélet és a keresztény moralitás tanítását, ezáltal mindkét oldalról alátámasztva az újonnan megtért uralkodónak és népének szóló intelmeit.²² A fejedelem személyes életvitelére vonatkozó iránymutatásainak²³ alapjává az isteni és a felebaráti szeretet evangéliumi parancsát²⁴ teszi,²⁵ és közvetlenül ennek kapcsán felhívja a címzett figyelmét a *kalokagathia* aristotelési²⁶ eszméjére. Két fejezetben is hangsúlyozza az imádság fontosságát,²⁷ és külön kiemeli, hogy az uralkodó elsőrendű kötelessége a templomépítés.²⁸ A klasszikus bölcsélet által is bevett toposzokat ismételi meg, miszerint az uralkodónak ügyelnie kell viselkedésére²⁹ és beszédmódjára,³⁰ kerülnie kell a felesleges nevetgélést,³¹ az obszcenitást,³² a káromkodást és a rágalmazó beszédet,³³ valamint nagy gondosságot kell tanúsítania barátainak megválasztásában.³⁴ Az uralkodónak, bármit is tegyen, előtte jól meg kell fontolnia minden cselekedetét,³⁵ szükség esetén pedig meg kell hallgatnia és kell fogadnia tanácsadóinak véleményét.³⁶ A pátriárka nem mulasztja el

¹⁷ Photios, *epist.* 8, 19.

¹⁸ Dujčev 1971. 110.

¹⁹ Hergenröther 1867. 602.

²⁰ E műfajhoz bővebben lásd Krumbacher 1897. 456–457; 463–464; 491; Emminger 1906.

²¹ E két beszédhez bővebben lásd Emminger 1913.

²² Dujčev 1971. 111.

²³ E fejezetek tartalmát a továbbiakban Dujčev (1971. 111.) rendszerét követve kívánjuk áttekinteni.

²⁴ Matth. 22, 38–40.

²⁵ Photios, *epist.* 8, 23.

²⁶ Aristot. *EN* 5, 1, 16.

²⁷ Photios, *epist.* 8, 25–26.

²⁸ Photios, *epist.* 8, 27.

²⁹ Photios, *epist.* 8, 30.

³⁰ Photios, *epist.* 8, 31.

³¹ Photios, *epist.* 8, 32.

³² Photios, *epist.* 8, 33.

³³ Photios, *epist.* 8, 35.

³⁴ Photios, *epist.* 8, 36–37; Dujčev 1971. 112.

³⁵ Photios, *epist.* 8, 29; 48.

³⁶ Photios, *epist.* 8, 49.

hangsúlyozni, hogy a keresztény uralkodónak kerülnie kell a gyűlölködést, ami igen súlyos bűnnek számít,³⁷ valamint a csalást, még ellenségeivel szemben is,³⁸ igyekeznie kell betartani ígéreteit,³⁹ indulatait és haragját pedig féken kell tartania.⁴⁰ Mértékletességre inti a fejedelmet a szerelem dolgaiban⁴¹ és az italozásban.⁴² Tanácsolja, hogy tartsa magát távol a szemérmetlen és kicsapongó szórakozásoktól,⁴³ és arra buzdítja, hogy minden jóért és sikerért egyedül Istennek adjon hálát,⁴⁴ igyekezzék természet adta tehetségét alattvalóinak és felebarátainak javára fordítani,⁴⁵ s hogy ne akarjon mások felett ítélni.⁴⁶

Phótios intelmeinek másik része az uralkodói jogok gyakorlására vonatkozik, s ennek során a pátriárka megkísérli felvázolni az ideális uralkodó képmását, amely a keresztény és a klasszikus pogány eszmeiség sajátos vegyületeiből áll elő. Borisznak nem csupán saját életét kell a kereszténység szellemében élnie, hanem mint szuverénnek elsődleges feladata az is, hogy alattvalói lelki üdvére is gondot viseljen,⁴⁷ s az alattvalók hitbéli gyarapodása az uralkodó saját erényének is fokmérőjéül és bizonyítékául szolgál.⁴⁸ A pátriárka által ábrázolt modell megvalósítása kiváló segítséget nyújthatott a közelmúltban megtért országban egy, a bizánci *theokrátiát* mintázó, az állam és az egyház szoros egymásba fonódásán alapuló államszervezet létrehozásához, Phótios ugyanakkor határozottan megvonta azon határt, amelyen túl az uralkodónak mint a világi hatalom letéteményesének nem lehetett beleszólása az egyház belső ügyeibe.⁴⁹ Minden kétséget kizáróan leszögezi a levél, hogy kizárólag az állam és egyház összehangolt fellépése és együttműködése képes megteremteni a keresztény nép egységét, *homonoíáját*.⁵⁰ Az uralkodó kötelessége, hogy méltó elégtételt és igazságot szolgáltatson azoknak, akik jogtalanságot szenvedtek,⁵¹ határozottan és keményen kell eljárnia azokkal szemben, akik a közösségnek okoztak kárt, a saját személyét sértők iránt viszont elnézőnek és irgalmasnak illik lennie.⁵² Az országban szigorú törvényeknek kell érvényben lennie, az alattvalókat azonban a humanitás elveinek megfelelően kell vezetni,⁵³ a törvények betartását nem büntetéssel, hanem pusztán a szankcióval való fenyegetéssel, vagyis a büntethetőség tudatosításával kell kikényszeríteni.⁵⁴ A túlzott szigor mindenképpen kerülendő, az uralkodónak azon kell igyekeznie, hogy megnyerje alattvalói jóindulatát, hiszen az ezen alapuló kormányzat jóval biztosabb talajon áll, mint az, amely csak megfélemlítéssel

³⁷ Photios, *epist.* 8, 51–52.

³⁸ Photios, *epist.* 8, 71; 89.

³⁹ Photios, *epist.* 8, 76–77.

⁴⁰ Photios, *epist.* 8, 84–87.

⁴¹ Photios, *epist.* 8, 91–94.

⁴² Photios, *epist.* 8, 95.

⁴³ Photios, *epist.* 8, 100–101.

⁴⁴ Photios, *epist.* 8, 113.

⁴⁵ Photios, *epist.* 8, 66.

⁴⁶ Photios, *epist.* 8, 68; Dujčev 1971. 113.

⁴⁷ Photios, *epist.* 8, 19.

⁴⁸ Photios, *epist.* 8, 90; Isocr. *Nic.* 9.

⁴⁹ Photios, *epist.* 8, 28.

⁵⁰ Photios, *epist.* 8, 27; Dujčev 1971. 113.

⁵¹ Photios, *epist.* 8, 34.

⁵² Photios, *epist.* 8, 38.

⁵³ Photios, *epist.* 8, 42.

⁵⁴ Photios, *epist.* 8, 43.

kíván engedelmességet kicsikarni a néptől.⁵⁵ A jogszolgáltatással foglalkozó eszmefuttatással összefüggésben a levél szerzője röviden felvázolja a jó bíró attribútumait,⁵⁶ és arra buzdítja a Boriszt, hogy maga is igyekezzék ezeknek birtokába jutni.⁵⁷ A továbbiakban néhány reálpolitikai tanácsot ad az uralkodónak, miszerint ne szűnjön meg állandó fegyveres készültségben lenni, hiszen ha ezt elmulasztaná, számos gond és kellemetlen meglepetés érhetné.⁵⁸ A belvillongásokat és felkeléseket szigorúan el kell fojtani, mivel ezek győzelme a pogányságba való visszahullással és az állam megszűnésével fenyegetnének,⁵⁹ erre az esetre vonatkozó konkrét tanácsot azonban a pátriárka levele nem tartalmaz, ami valószínűsíteni enged, hogy a levél röviddel a Bulgáriában ténylegesen lezajlott pogánylázadás előtt íródott, hiszen joggal feltételezhetnénk, hogy ellenkező esetben iránymutatásai e tárgykörben nem maradnának a puszta általánosság szintjén.⁶⁰ A belső ellenségeskedést és pártoskodást szító erőket egységbe kell kovácsolni, és az esetleges külső ellenségek ellen kell fordítani.⁶¹

III.

A pátriárka levelét áttekintve megállapíthatjuk, hogy intelmei és iránymutatásai egyrészt túlságosan mélyreható és éppen ezért a dogmatikában járatlan Borisz számára értelmetlen és érthetetlen kérdéseket érintenek, másrészt azonban, ami a mindennapi hitélet területét illeti, túlontúl az általánosságok, a klasszikus és keresztény fejedelmi tükrökből átvett toposzok szintjén mozognak, tehát nem bírnak az országát krisztianizálni szándékozó uralkodó számára gyakorlati haszonnal. Nem csoda tehát, hogy megtérése után egy évvel, 866 augusztusában elküldte követeit, rokonát, Petrust, valamint két bojárt, Iohannest és Martinust⁶² I. Miklós pápához (858–867), akik a pápának és a római templomoknak gazdag ajándékokkal megrakodva – ezek között voltak találhatók azon fegyverek is, amelyekkel Borisz a közelmúlt pogánylázadását leverte – meg is érkeztek Rómába. Ezzel egyidejűleg Borisz ismét levélben fordult Német Lajoshoz, akivel tudatta, hogy – miután népét a keresztény hitre térítette – szövetségi viszonyt szeretne vele fenntartani, s egyházi könyveket és a liturgiához szükséges eszközöket kért tőle.⁶³ A követtséget, amely a pápának egy nem csupán az igaz hittételekre, hanem a mindennapi keresztény élet legelemibb kérdéseire is választ és iránymutatást kérő levelet nyújtottak át, I. Miklós nagy örömmel fogadta, hiszen bizonyosságot látott arra, hogy a Phótios által küldött levél nem oldotta meg a fejedelem kérdéseit, és nem oszlatta el kételyeit, és ezért kíván most az uralkodó a római egyházhoz közeledni.

A „*Responsa Nicolai papae I. ad consulta Bulgarorum*”, vagyis I. Miklós pápa 866 őszén íródott levele teljes egészében ránk maradt, viszont a bolgárok által feltett kérdések, a

⁵⁵ Photios, *epist.* 8, 41.

⁵⁶ Photios, *epist.* 8, 54.

⁵⁷ Photios, *epist.* 8, 59.

⁵⁸ Photios, *epist.* 8, 104.

⁵⁹ Photios, *epist.* 8, 62.

⁶⁰ Dujcev 1971. 115.

⁶¹ Photios, *epist.* 8, 62.

⁶² A követek nevét VIII. János két levele említi – *Iohannis VIII. papae epist.* 67; 192.

⁶³ Dümmler 1887–1888. 188.

consulta mára elvesztek, ezek számára, eredeti formájára és rendszerére tehát csak a pápai válaszokból következtethetünk.

Mivel Miklós pápa levele a válaszokat százhat fejezetre osztja, ezért hajlamosak voltak – talán némiképp elhamarkodottan – azt feltételezni, hogy a bolgárok levele is ugyanennyi kérdésből állott.⁶⁴ További figyelmet érdemel a kérdések nyelve, hiszen nem zárhatjuk ki, hogy az uralkodó görög nyelven küldte el kérdéseit a pápának, aki természetesen jártas volt ebben az idiómában is, ugyanakkor feltételezhetjük, hogy a levél hivatalos fordítása Anasthasius Bibliothecarius munkája volt, akinek fordítói tehetségéről és az eredeti szöveghez messzemenően ragaszkodó, igen precíz fordítói technikájáról számos utalás maradt ránk.⁶⁵ Ezek alapján elfogadhatjuk a kérdéseknek (*consulta*) a válaszok (*responsa*) alapján Dujčev⁶⁶ által rekonstruált rendszerét, amely száztizennégy kérdést számlál, melyekre a pápa százhat fejezetben foglalta össze válaszait. A válaszok nélkülöznek ugyan mindenfajta rendszert, azonban szinte biztosra vehető, hogy ezt nem a pápának kell felrónunk, ő nagy valószínűséggel csupán követte a kérdések sorrendjét, és válaszait is annak megfelelően adta meg – az általa végrehajtott módosítás legfeljebb abban érhető tetten, hogy több, egymás után következő és tartalmilag is koherensnek ítélt kérdésre egyetlen fejezetben felelt.⁶⁷ Ugyanakkor ha ugyanazon tárgyra két vagy több kérdés is vonatkozott, és a kérdések a levélben szétszórva helyezkedtek el, a pápa megtartotta az eredeti sorrendet, és a vonatkozó helyen csupán visszautalt a már tárgyalt kérdésre.⁶⁸ A kérdések (*consulta*) eredeti sorrendjének megtartását valószínűsítik a válaszokban olvasható *in prima quaestionum vestrarum fronte, praeterea, porro dicitis* és *postremo* kifejezések is.⁶⁹

A *consulta* sorrendjének megállapítása után megkísérélhetjük a kérdések tematikai rendszerezését. Számos kérdés vonatkozik természetesen a keresztény vallásra, ennek mindennapi gyakorlatára, a pogány szokásoknak a kereszténységbe integrálhatóságára, a jogrendre és az egyházszervezetre.⁷⁰ E tárgykörben a dokumentum legsarkalatosabb meghatározása, hogy az uralkodó legfőbb célja a hit egységének megőrzése országában.⁷¹ Megkérdezik, hogy miképpen kell viselniük a keresztet, valamint hogy megcsókolhatják-e azt,⁷² hogy a templomot felkeresve kötelező-e áldozni,⁷³ hogy a hamis papok által megkereszteltek kereszténynek tekintendők-e, avagy újból meg kell-e őket keresztelni,⁷⁴ hogy a hamis papok esetlegesen túlságosan szigorú megbüntetése miatt bűnbánatot kell-e tartaniuk,⁷⁵ hogy az uralkodó ellen fellázadt alattvalók kemény megbüntetése bűnnek tekintendő-e – tudniillik az uralkodó ellen fellázadva ötvenkét pogány előkelő a pogányság

⁶⁴ Dümmler 1887–1888. 190.

⁶⁵ Perels 1925. 191; 240; 487; 488.

⁶⁶ Dujčev 1965. 129.

⁶⁷ Vö. *Responsa* 7; 51; 63; 69; 98.

⁶⁸ Vö. *Responsa* 36; 39; 45; 47; 63; 100.

⁶⁹ Dujčev 1965. 138.

⁷⁰ Dujčev 1965. 139.

⁷¹ *Responsa* 106.

⁷² *Responsa* 7.

⁷³ *Responsa* 9.

⁷⁴ *Responsa* 14–15.

⁷⁵ *Responsa* 15–16.

eszméit tűzte zászlajára, Borisz pedig a lázadókat írmagostul kiirtatta⁷⁶ –, hogy mit kell tenni azokkal, akik elutasítják a kereszténységet, és megátalkodnak a pogányságban.⁷⁷

A vallásgyakorlatot érintik a következő kérdések. Mi a teendő akkor, ha a katonai táborban nem tudják az imádságot teljesen elvégezni?⁷⁸ Az asztalnál ülve, ha nincsen jelen pap vagy diakónus, szabad-e keresztet vetniük, és utána megkezdeni az étkezést?⁷⁹ Valóban olyan nagy bűn-e, mint ahogy a görögök állítják, ha a templomban valaki nem a mellén összekulcsolt kézzel imádkozik?⁸⁰ Tilos-e, szintén a görög tanítás szerint, felövezetlenül áldozáshoz járulni?⁸¹ Szárazság idején szabad-e esőért imádkozni és böjtöt tartani?⁸² Ténylegesen bűnnek számít-e, amint azt a görögök állítják, ha egy eunuch által levágott állat húsból esznek?⁸³ A nőknek befedett, vagy fedetlen fővel kell-e a templomban tartózkodniuk?⁸⁴ Egy laikusnak napjában hányszor kell imádkoznia?⁸⁵ Mikor tilos áldozáshoz járulni? Áldozhat-e, akinek orrán vagy száján folyik a vér?⁸⁶ A gyermek születése után hány nappal léphet be egy asszony a templomba?⁸⁷ Meg kell-e tartani, vagy el kell üzni a nős papot?⁸⁸ A házasságtörésben bűnös papnak van-e joga áldoztatni, vagy sem?⁸⁹ Mi a teendő akkor, ha valakit imádkozás közben ér az ellenség támadásának híre, és már nincsen ideje az imádságot befejezni?⁹⁰ Hogyan kell eljárni azokkal szemben, akik fellázadtak a kereszténység ellen, ám hajlandók önkéntesen vezekelni, amit viszont a görög papság megtiltott nekik?⁹¹ Bűnnek számít-e, ha egy özvegyet arra kényszerítenek, hogy apáca legyen?⁹² Szabad-e a pogányként elhunyt szülőkért imádkozni?⁹³ Vadászhat-e egy keresztény egy pogánnyal közösen, illetve ehet-e egy keresztény az ilyen módon közösen elejtett állat húsból?⁹⁴ El szabad-e temetni az öngyilkosokat, és szabad-e értük áldozatot bemutatni?⁹⁵ El lehet-e temetni a keresztényeket a templomban?⁹⁶ Haza kell-e szállítani azokat, akik a csatában estek el, ha ezt szülei és bajtársai meg akarják tenni?⁹⁷ Kiknek szabad alamizsnát adni?⁹⁸ Kell-e erőszakot alkalmazni azzal a pogánnyal szemben, aki vonakodik felvenni a kereszténységet?⁹⁹ Mit kell tenni a birtokukban

⁷⁶ *Responsa* 17.

⁷⁷ *Responsa* 41.

⁷⁸ *Responsa* 38.

⁷⁹ *Responsa* 53.

⁸⁰ *Responsa* 54.

⁸¹ *Responsa* 55.

⁸² *Responsa* 56.

⁸³ *Responsa* 57.

⁸⁴ *Responsa* 58.

⁸⁵ *Responsa* 61.

⁸⁶ *Responsa* 65.

⁸⁷ *Responsa* 68.

⁸⁸ *Responsa* 70.

⁸⁹ *Responsa* 71.

⁹⁰ *Responsa* 74.

⁹¹ *Responsa* 78.

⁹² *Responsa* 87.

⁹³ *Responsa* 88.

⁹⁴ *Responsa* 91.

⁹⁵ *Responsa* 98.

⁹⁶ *Responsa* 99.

⁹⁷ *Responsa* 100.

⁹⁸ *Responsa* 101.

⁹⁹ *Responsa* 102.

levő mohamedán könyvekkel?¹⁰⁰ Milyen eljárást kell követni azokkal szemben, akiket olyan zsidók kereszteltek meg, akikről nem tudták megállapítani, hogy maguk keresztények-e?¹⁰¹ Mit kell tenni azokkal, akik engedély nélkül prédikálnak?¹⁰²

Több kérdés vonatkozik az egyházi ünnepekre és a böjti időszakokra.¹⁰³ Szabad-e a nagyböjtben is viselni a kereszt jelét,¹⁰⁴ és naponta áldozni?¹⁰⁵ Lehet-e szombaton és vasárnap bármiféle munkát végezni,¹⁰⁶ mely apostolok, vértanúk, hitvallók és szüzek ünnepnapján kell a szolgai munkától tartózkodni?¹⁰⁷ Szabad-e a szentek ünnepnapjain és a nagyböjtben törvénykezni, és halálos ítéletet hozni?¹⁰⁸ Vasár- és ünnepnapokon, valamint a nagyböjtben szabad-e – természetesen csak akkor, ha a szükség megköveteli – utazni, illetve csatázni?¹⁰⁹ Szabad-e a nagyböjt idején vadászni,¹¹⁰ játszani és szórakozni,¹¹¹ valamint házasodni és lakomákat tartani?¹¹² Mi a teendő azzal, aki a nagyböjt idején feleségével közösült,¹¹³ megengedett-e, hogy vasárnap a házaspár házastársi kötelességüknek tegyenek eleget?¹¹⁴ Hány alkalommal szabad egy évben a keresztséget kiszolgáltatni?¹¹⁵ Mely időszakokban kell a húsevéstől tartózkodni,¹¹⁶ lehet-e a keresztelő napján húst enni, valamint a keresztelés után hány napon át kell lemondani a húsról,¹¹⁷ végül pedig szabad-e kora reggel étkezni?¹¹⁸

Nem kevésbé érdekesek azok a kérdések, amelyekből közvetve számos adalékot nyerhetünk az ősi bolgár vallás- és hiedelemvilágról, valamint az életmódról és a jogrendről. A bolgárok dinamisztikus-manaisztikus hitvilágára, vagyis az emberekben és állatokban lakozó – leggyakrabban a fejben lokalizált és a vér által hordozott – személytelen és misztikus életerőbe vetett hitre következtethetünk az arra vonatkozó kérdésből, hogy a nem késsel levágott, hanem egyszerűen agyonütött állatokat meg szabad-e enni.¹¹⁹ Nagy valószínűséggel ugyanezen képzetkörrel vall azon kérdés is, hogy viselhetik-e továbbra is a vászonból font, turbánszerű – a görögök által különösképpen a templomban tiltottnak ítélt – fejfedőjüket,¹²⁰ valamint hogy mivel helyettesítsék az eddig a csatákban zászlóként használt lófarkat,¹²¹ lévén hogy a primitív népek felfogása *manát* tulajdonított bizonyos állatok farkának.¹²² Hasonló

¹⁰⁰ *Responsa* 103.

¹⁰¹ *Responsa* 104.

¹⁰² *Responsa* 105.

¹⁰³ Dujčev 1965. 140.

¹⁰⁴ *Responsa* 8.

¹⁰⁵ *Responsa* 9.

¹⁰⁶ *Responsa* 10.

¹⁰⁷ *Responsa* 11.

¹⁰⁸ *Responsa* 12; 45.

¹⁰⁹ *Responsa* 36; 46.

¹¹⁰ *Responsa* 44.

¹¹¹ *Responsa* 47.

¹¹² *Responsa* 48.

¹¹³ *Responsa* 50.

¹¹⁴ *Responsa* 63.

¹¹⁵ *Responsa* 69.

¹¹⁶ *Responsa* 4.

¹¹⁷ *Responsa* 69.

¹¹⁸ *Responsa* 60.

¹¹⁹ *Responsa* 91.

¹²⁰ Beševliev 1981. 358.

¹²¹ *Responsa* 71.

¹²² Beševliev 359.

elképzelésekből táplálkozhatott a gyógyító hatással felruházott, még a pogányság idején talált követ illető kérdés is.¹²³ Tabunak számított a *consulta* szerint bizonyos állatok és madarak megevése,¹²⁴ szintén tabuisztikus képzetek miatt kérdezték meg a pápát, hogy a gyermek születését követően meddig nem mehetnek a nők templomba,¹²⁵ és meddig nem érintkezhetnek velük férjeik.¹²⁶ Azon kérdés, hogy a nők fedett vagy fedetlen fővel tartózkodhatnak-e a templomban,¹²⁷ a haj, különösen a hosszú haj számos példából ismert tabuisztikus voltából eredhetett.¹²⁸ A kereszténységet felvenni vonakodó és bálványoknak áldozó – az áldozat a *Responsa* tanúsága szerint bizonyos esetekben a termés zsengéje¹²⁹ volt¹³⁰ – pogány alattvalók szankcionálása felől nemkülönben érdeklődött a követség a pápánál,¹³¹ illetve arról is, hogy a betegek a továbbiakban is viselhetnek-e a nyakukban bizonyos amuletteket, amelyeknek gyógyító hatást tulajdonítottak.¹³² A harcra és utazásra alkalmas és alkalmatlan napok képzetét, valamint az ezekhez kapcsolódó mágikus szertartásokat – varázsigéket és táncokat – illetően szintén feltettek a pápának néhány kérdést, nevezetesen hogy ezen gyakorlat beilleszthető-e a keresztény hitre tért nép életébe,¹³³ amelyekre természetesen nemleges feleletet kaptak.¹³⁴ A pogány hitvilágban az öngyilkosok haláluk után általában ártó szellemekké válnak, s hogy meggátolják őket a visszatérésben, általában nem részesítették őket a bevett szertartásoknak megfelelő, illetve bizonyos esetekben semmilyen temetésben, nem véletlen tehát, hogy a kérdések között helyet kap az is, hogy el kell-e temetni az öngyilkosokat, valamint hogy kell-e értük bármiféle *sacrificiumot* bemutatni.¹³⁵ A természetes halállal elhunytakat illő tiszteletadással temették el, síremléket emelve föléjük, a csatában elesettek tetemét pedig hazaszállították.¹³⁶ Az ősi vallást azonban nem sikerült a keresztény térítésnek azonnal felszámolnia – aényt, hogy számos helyen ellenállásba ütközött a misszió, egyértelműen jelzi a követség elküldése előtt röviddel lezajlott pogánylázadás, amelynek leverése során Borisz ötvenkét előkelőt végeztetett ki¹³⁷ –, amint erre a *Responsában* is olvashatunk utalást.¹³⁸

A *Responsa* számos utalást tartalmaz a bolgárok kereszténység előtti életmódjára és szokásjogára, így például egyértelműen kiderül, hogy a poligámia bevett gyakorlat volt, máskülönben nem kérdezték volna meg a pápától, hogy egyidejűleg lehet-e egy férfinak két

¹²³ *Responsa* 62. Vö. Vámbéry 1879. 249.

¹²⁴ *Responsa* 43.

¹²⁵ *Responsa* 68.

¹²⁶ *Responsa* 64.

¹²⁷ *Responsa* 58.

¹²⁸ Ennek kapcsán elegendő Sámson ószövetségi történetére és a római *flamen Dialis* életét szabályozó normákra asszociálni – az utóbbihoz bővebben lásd Brelich 1972. 17–21.

¹²⁹ Vö. Nilsson 1911. 71. A *Responsa* nem szól erről, egyebűn azonban tudunk róla, hogy a bolgárok körében szokásban voltak az állat-, illetve kivételesen az emberáldozatok is – vö. Besevliev 1981. 386.

¹³⁰ *Responsa* 89.

¹³¹ *Responsa* 41.

¹³² *Responsa* 79. Vö. Bertholet 1926. 315–317.

¹³³ *Responsa* 34; 35.

¹³⁴ Beševliev 1981. 382–384.

¹³⁵ *Responsa* 98. Vö. Hirzel 1908. 75.

¹³⁶ *Responsa* 100.

¹³⁷ Runciman 1930. 105.

¹³⁸ *Responsa* 18. Thessaloniké vidékén még a X. században is éltek pogány bolgárok – vö. Beševliev 1971. 37–41.

felesége.¹³⁹ Szokásban volt, hogy a házasságkötés előtt a vőlegény hozomány gyanánt arany- és ezüsttárgyakat, ökröket, lovakat és egyéb értékes javakat magába foglaló ajándékot adott a menyasszonynak.¹⁴⁰ Férje halála után az özvegy nem mehetett újra férjhez – s hogy ezt mindenképpen meggátolják, akár erőszakkal is arra kényszerítették, hogy apácaként élje le hátralevő életét¹⁴¹ –, viszont feltehetően bevett gyakorlat volt, hogy a megözvegyült férfi ismét megnősült, hiszen a *consulta* között található egy e gyakorlat fenntarthatóságára irányuló kérdés is.¹⁴² A vallási képzetekről hírt adó *consulta* sorában már említettük, hogy a bolgárok vászonból készült, turbánszerű fejfedőt hordtak,¹⁴³ másik jellegzetes ruhadarabjuk a feltehetően leginkább nadrághoz hasonlító, férfiak és nők által egyaránt viselt *femoralia* volt.¹⁴⁴ A bolgár jogrend fejlődése döntő fordulatot vett a kereszténység felvételével, ám a *Responsa* az ezt megelőző időszak szokásjogáról fontos információkat szolgáltat. A tulajdonostól megszökött rabszolgát, amennyiben elfogták, súlyos büntetéssel sújtották,¹⁴⁵ nemkülönben az urát megrágalmazó rabszolgát,¹⁴⁶ ám a szankció mibenlétéről nem árulnak el többet a források.¹⁴⁷ Hasonlóképpen súlyos, ám számunkra ismeretlen büntetéssel szankcionálták, ha egy szabad ember elmenekült hazájából,¹⁴⁸ ennek kapcsán érdemes megjegyezni, hogy az ország határát szigorúan őrizték, a kötelességét elmulasztó, és akár szabad ember, akár pedig rabszolga számára a menekülést lehetővé tevő határőrt halállal büntették.¹⁴⁹ Halállal lakolt a rokongyilkos,¹⁵⁰ hasonlóképpen súlyos, feltehetően minősített halálbüntetéssel sújtották azt, aki bajtársát megölte,¹⁵¹ akit idegen asszonnyal házasságtörésen értek.¹⁵² Szankcionálták a gondatlanságból elkövetett emberölést,¹⁵³ a lopást¹⁵⁴ – ha egy lopással vagy rablással vádolt alattvaló nem volt hajlandó beismerni bűnét, a bíró fizikai erőszakkal is kikényszeríthette belőle a vallomást¹⁵⁵ – és az emberrablást,¹⁵⁶ büntették azt, aki mást kasztrált,¹⁵⁷ aki hamis vádat emelt,¹⁵⁸ és aki másnak halálos mérget adott.¹⁵⁹ Az elhagyás – esetlegesen *eo ipso* is beálló – büntetése fenyegette a férjükkal rosszul bánó, házasságtörő és

¹³⁹ *Responsa* 51.

¹⁴⁰ *Responsa* 49.

¹⁴¹ *Responsa* 87.

¹⁴² *Responsa* 3.

¹⁴³ *Responsa* 66.

¹⁴⁴ *Responsa* 59. Vö. Beševliev 1981. 396.

¹⁴⁵ *Responsa* 21.

¹⁴⁶ *Responsa* 97.

¹⁴⁷ Vö. Beševliev 1981. 414.

¹⁴⁸ *Responsa* 20.

¹⁴⁹ *Responsa* 25.

¹⁵⁰ *Responsa* 24; 26; 29.

¹⁵¹ *Responsa* 27.

¹⁵² *Responsa* 28.

¹⁵³ *Responsa* 30.

¹⁵⁴ *Responsa* 31.

¹⁵⁵ *Responsa* 86.

¹⁵⁶ *Responsa* 32.

¹⁵⁷ *Responsa* 52.

¹⁵⁸ *Responsa* 84.

¹⁵⁹ *Responsa* 85.

férjüket megrágalmazó asszonyokat.¹⁶⁰ A lázadást halállal büntették, amely büntetés nem csupán az elkövetőket, hanem azok családját is sújtotta.¹⁶¹

Több, igen lényeges kérdés vonatkozik az egyházszervezetre is. Rendelhető-e a bolgár egyház élére pátriárka,¹⁶² ki szenteli fel a pátriárkát,¹⁶³ valójában hány pátriárka van,¹⁶⁴ és melyik pátriárka áll a római pápa után az egyházi hierarchiában a második helyen,¹⁶⁵ végül pedig igaz-e a görögök azon állítása, miszerint a krizmát kizárólag az ő hazájukban készítik, és onnan viszik el a világon mindenüvé?¹⁶⁶ Megkülönböztetett figyelmet érdemel a pátriárka rendelésére vonatkozó kérdés azon aspektusa, hogy ebben Borisz azon törekvése nyilvánult-e meg, hogy országa számára önálló pátriárkátus felállítását érje el,¹⁶⁷ vagy pedig pusztán informálódni kívánt-e az egyházi hierarchia felépítése felől.¹⁶⁸ Az előbbi alternatíva valószínűbbnek tűnik, hiszen a pátriárka rendelésével a bolgár egyházat az uralkodó teljességgel függetleníthette volna Bizánctól, és jóval kevésbé lett volna szigorú és szoros alávetettsége a római egyháznak.¹⁶⁹ A pápa azonban igen diplomatikusan kitért Borisz kérése elől, és a pátriárkai méltóság elnyerésének még a lehetőségét sem említve a bolgár egyház élére a jövőre nézve érsek állítását helyezte kilátásba, természetesen csak arra az esetre, ha követeitől megfelelő jelentést kap a kereszténység bulgáriai állapotáról.¹⁷⁰

IV.

Miklós pápa a levéllel és a térítési munkájával egyidejűleg foglalkozni kezdett az önálló bolgár egyházszervezet kialakításának kérdésével. 860-ban Phótios konstantinápolyi pátriárka – az öt pátriárka között bevett, addigi gyakorlatnak megfelelően – saját, némiképp vitatott választásának elismerését kérte Miklós pápától, aki hozzájárulásának megadását az Illyricumra és Thessalonikére, vagyis jóformán az egész, Bulgáriát is magába foglaló Balkánra vonatkozó pápai igények elismerésétől tette függővé.¹⁷¹ Noha Phótios 862 márciusáig hajlandónak mutatkozott e követelésnek eleget tenni, a pápa egy 863-ban Rómában megtartott zsinaton megfosztotta méltóságától, és *excommunicatio*val is megfenyegette – feltehetően nagyobb engedékenységet várt Phótios utódjától, Ignatiostól a Balkán kérdésében.¹⁷² Miklós pápa a bolgár misszió tekintetében azon meggyőződésből indult ki, hogy a Balkán területe közvetlenül a pápa fennhatósága alá tartozik – nem ordinálta ugyan a Borisz által kért pátriárkát Bulgáriába, csupán egy, ám Bizánctól független érsekség

¹⁶⁰ *Responsa* 96.

¹⁶¹ *Responsa* 17.

¹⁶² *Responsa* 72.

¹⁶³ *Responsa* 73.

¹⁶⁴ *Responsa* 92.

¹⁶⁵ *Responsa* 93.

¹⁶⁶ *Responsa* 94.

¹⁶⁷ Runciman 1930. 110.

¹⁶⁸ Dujčev 1965. 142.

¹⁶⁹ Hergenröther 1867. II. 650.

¹⁷⁰ Obolensky 1999. 116.

¹⁷¹ Dvornik 1963. 91. skk.

¹⁷² Dopsch 1987. 325.

felállítását helyezte kilátásba.¹⁷³ A Portói Formosus – a későbbi pápa (891–896) – és Populoniai Paulus vezetésével Bulgáriába útnak indított küldöttség kezdte meg a térítő munkát.¹⁷⁴

Német Lajos, akit a bolgár követség Regensburgban felkeresett, szintén ígéretet tett, hogy misszionáriusokat küld Bulgáriába, ám az előkészületek elhúzódtak, s a frank küldöttség csak 867 tavaszán érkezett meg Ermenich passauai püspök vezetésével a Balkánra, ahol a római térítők már őket megelőzve téríteni, prédikálni és kereszteni kezdtek.¹⁷⁵ Ermenich súlyosan csálódván reményben bevárta Német Lajos engedélyét, és visszatért Passaubá¹⁷⁶ – a bolgár misszió kapcsán megmutatkozó ellentét feltárta a pápaság és a Keleti-Frank Birodalom közötti feszültségeket.¹⁷⁷ Phótios azonban nem volt hajlandó eltérni a hatalmi szférájába történt római beavatkozást, s ezért egy 867-es Konstantinápolyi Zsinaton letétette I. Miklós pápát, amiről a pápa már – időközben bekövetkezett halála miatt – nem értesült.¹⁷⁸ Még ugyanabban az esztendőben azonban a *basileus*, III. Mikhaél meggyilkolása és Phótios letétele teljességgel megváltoztatta a politikai konstellációt, s I. Miklós pápa Bulgáriával kapcsolatos tervei halála után megvalósulni látszottak – a krízis annak kapcsán bontakozott ki, hogy Róma nem tartotta be Miklós pápának az önálló bolgár érsekség megalakítására tett ígéretét.¹⁷⁹ Borisz fejedelem azzal a kéréssel fordult II. Adorján pápához (867–872), hogy tegye meg Formosust Bulgária érsekévé, ám a pápa arra hivatkozva, hogy Formosust mint püspököt nem utalhatja egy másik egyházmegyébe, nem tett eleget ezen igénynek – a tényleges ok nagy valószínűséggel a Formosus-ellenes klikk Rómában a pápára gyakorolt befolyása lehetett.¹⁸⁰ Hasonlóan járt Marinus diakónus is, akiből utóbb pápa lett (882–884), a bolgárok érsekévé történő kinevezése azonban II. Adorján ellenállása miatt megghiúsult; a pápa által érseknek ajánlott Sylvester diakónust pedig Borisz fejedelem utasította vissza.¹⁸¹ A személyes ellentétek mellett minden bizonnyal nagy szerepet játszott a pápa vonakodásában, hogy meg akarta tartani Rómának a Balkán feletti közvetlen fennhatóságát, amit az érsekség felállítása nagyban korlátozott volna – a pápaság ezért nem arathatta le e vidéken végzett missziós politikájának gyümölcseit.¹⁸²

A római egyházban csálódott Borisz fejedelem I. Basileioshoz (867–886) és Ignatios pátriárkához fordulva helyreállította kapcsolatait Bizánccal, amit a 869/70-es Konstantinápolyi Zsinat tett hivatalossá. A zsinat egyik utolsó ülésén – a római küldöttek kizárásával – Bulgáriát a Konstantinápolyi Pátriárkátus alá sorolták be, s Ignatios hamarosan egy érseket és több püspököt ordinált a bolgárok számára.¹⁸³ Borisz kiutasította országából a római misszionáriusokat, s Bulgária – immáron önálló érsekéggént – ellenállt VIII. János

¹⁷³ *Responsa* 72; 73.

¹⁷⁴ Grotz 1970. 101. skk.

¹⁷⁵ *Annales Fuldenses a. 866; 867*

¹⁷⁶ *Annales Fuldenses a. 867*

¹⁷⁷ Dopsch 1987. 326.

¹⁷⁸ Dvornik 1963. 91. skk.

¹⁷⁹ Dopsch 1987. 326.

¹⁸⁰ Grotz 1970. 230. sk.; Dümmler 1887–1888. II. 192. sk.

¹⁸¹ Grotz 1970. 209. sk.

¹⁸² Dopsch 1987. 327.

¹⁸³ Dvornik 1963. 132. skk.

pápa (872–882) későbbi kísérleteinek, amelyekkel megpróbálta az országot Róma számára visszanyerni.¹⁸⁴

Bulgária Borisz fejedelem alatt elkezdődött misszionálása során – akárcsak a morvák körében térítést végző Metód sorsának alakulása¹⁸⁵ – az egymással rivalizáló Róma és Bizánc, valamint a Keleti-Frank Birodalom nagyhatalmi politikájának szolgált játéktérül. A bolgároknak a bizánci hegemoniától való félelme, valamint I. Miklós pápa agilitása és *Responsája* miatt jobb esélyekkel induló római egyház azonban néhány év leforgása alatt elvesztette az e téren szerzett előnyét, mivel I. Basileios és Phótios utódja, Ignatios pátriárka hajlandó volt Bulgáriát önálló érsekség rangjára emelni, amit I. Miklós és II. Adorján pápa mindvégig vonakodott megtenni.

¹⁸⁴ Dvornik 1963. 210. skk.; Runciman 1930. 120. sk.; Dopsch 1987. 328.

¹⁸⁵ Wolfram 1979; Störmer 1987. 207. sqq.; Richter 1985. 283. sqq.; H. Tóth 2003; Bernhard 1987; Löwe 1982; Lošek 1997; Nótári 2000. 93. sqq.; Nótári 2005; Nótári 2007; Nótári 2008.

Some remarks on the historical background of the a *Responsa Nicolai papae I. ad consulta Bulgarorum*

An outline of the conflict between Pope Nicholas I and Patriarch Photios evolved on Bulgaria's ecclesiastical affiliation will help to understand how the papacy's attention turned towards the Slavonic mission. The Bulgarians assumed Christianity in the second half of the 9th century, during the reign of khan Boris I. The progress of the missionary work carried out among them faithfully reflects the current conflict between Rome and Byzantium.

This paper first describes the historical background of the Bulgarian conversion to Christianity (I.), then it focuses on the historical and legal aspects of two most letters written by Photios (II.) and by Pope Nicholas (III.) to the Bulgarian ruler, and finally it outlines the legal process, how an independent archbishopric has been established in Bulgaria (IV.).

I.

The Bulgarians, who had a relatively low population, came from a Turk ethnic group, had subjected the Slavonic people to their rule, and settled on the territory of the one-time Moesia, Scythia, Thracia and Macedonia during the rule of Krum (803–814) and Omurtag (814–831).¹⁸⁶ The proportion of the Christian population that survived the Bulgarian conquest cannot be determined. On the other hand, in order to reinforce his rule Krum already tried rely on the Slavs, who were more open to Christianity, against the Bulgarian boyars. This, however, led to the persecution of the Christians and fierce counterreaction during the reign of his son, Omurtag. Since the Bulgarians were afraid that the Christians would establish too close relations with the neighbouring Byzantium having great power. As part of the persecution Christians living on several territories bordering on Byzantium were transferred to the northern parts of the Bulgar lands. Khan Boris (852–889) took further actions to support Christianity. His decision might have been motivated by the following reasons: Firstly, through the clergy loyal to the prince he would be able to influence the population, and the centralised ecclesiastical organisation could be instrumental in driving back the Bulgarians; secondly, Christian religion seemed to provide a channel for merging the Slavs and the Bulgarians; thirdly, the Christian ruler's wide power made known to Boris both in Byzantium and the Frankish Empire seemed undoubtedly tempting to the khan.¹⁸⁷

As he did not want to assign missionary work in his country to the Byzantine Church – by that he would have strengthened the hegemony of the *basileus* – the khan of the Bulgarians met Louis the German, Eastern Frankish ruler in 862, in Tulln, and managed to enter into an

¹⁸⁶ Runciman 1930. 1. sqq.; Angelov 1980. 84. sqq.

¹⁸⁷ Dopsch 1987. 322.

agreement with him on several points. The Bulgarians would make troops available to the Frankish king against the Moravians, and the Frankish missionaries would begin their missionary work in Bulgaria.¹⁸⁸ In 863/64, however, the famine ravaging the Bulgarians made it impossible to implement these plans. In response to the looting carried out by the Bulgarians on the territory of Byzantium, the emperor, Mikhael III (842–867) dealt Bulgaria a heavy blow both at sea and on land, and forced khan Boris to unconditional surrender.¹⁸⁹ In the peace treaty entered into between Byzantium and Bulgaria they determined that missionaries from Byzantium would soon begin missionary work among the Bulgarians. As the first step of Christianization Boris assumed Christianity in Byzantium in 864. In baptism he was given the name Michael as the godfather's duty was undertaken by Mikhael III with political implication.¹⁹⁰ After that Boris forwarded a letter to Photios, Patriarch of Constantinople,¹⁹¹ in which he wanted to get answers to his fairly practical questions regarding the missionary work. It is, by all means, worth giving an outline of the content of Photios's aforesaid letter written at the end of 864 or the beginning of 865¹⁹² and sent to khan Boris I.¹⁹³ It clearly reveals why the highly educated patriarch's reply letter written at a high theological level did not give sufficient answers to the questions concerning the Bulgarians, and why Boris urged by the dissatisfaction felt over this guidance turned to the Pope with his problems regarding Christian religion and religious life expecting Rome to give help.¹⁹⁴ The questions addressed by the Bulgarian legation have been lost. The Pope's reply letter (*Responsa Nicolai papae I. ad consulta Bulgarorum*,¹⁹⁵ that is, Pope Nicholas I's letter) written in the Autumn of 866, however, has been completely preserved.¹⁹⁶ With some effort the questions can be reconstructed from the answers.

II.

Photios's letter consists of one hundred and fourteen chapters, and in terms of its content it can be divided into two main units: a dogmatic¹⁹⁷ and a political–didactic¹⁹⁸ part.¹⁹⁹ At the beginning of the letter, the patriarch first expounds that Christianity stands on a much higher level than heathenism, and to present the essence of Christian teachings he quotes the Nicene-Constantinopolitan Creed, then gives a brief survey of the history of the seven general

¹⁸⁸ *Annales Bertiniani* a. 864. Cf. Dvornik 1964. 119.

¹⁸⁹ *Annales Bertiniani* a. 866; *Annales Fuldenses* a. 863. Cf. Runciman 1930. 104.

¹⁹⁰ Dopsch 1987. 323.

¹⁹¹ Dvornik 1963. 94–107; Dvornik 1948.

¹⁹² See Dvornik 1926. 190.

¹⁹³ Photios, *epist.* 8. 102.

¹⁹⁴ Dvornik 1964. 121. sq.; Burr, 1964. 41; Ostrogorsky 2001. 112. sqq.; Monge Allen 2010. 118. sqq.; Heiser 1979.

¹⁹⁵ Its most important editions, see – Perels, E. (ed.): *MGH Epistolae Karolini aevi, IV/VI*. Berolini 1925. 568–600; Migne, J. P. (ed.): *Patrologia Latina*, 119. Paris, 1852. 978C–1015B; *Fontes Historiae Bulgaricae, VII. Fontes Latini Historiae Bulgaricae, II*. Serdicae, 1960. 65–125; *Magnae Moraviae Fontes Historici, IV*. Brno, 1971. 42–107.

¹⁹⁶ Norwood 1946. 271–285.

¹⁹⁷ Photios, *epist.* 8, 1–22.

¹⁹⁸ Photios, *epist.* 8, 23–114.

¹⁹⁹ Dujčev 1971. 108.

councils.²⁰⁰ After this historic detour, he seems to forget that his letter's addressee is a khan recently converted to Christianity who is most probably neither interested in the Byzantine theologians' subtle dogmatic argumentation, which he possibly cannot even understand, nor in need of them at all in the given political situation he is facing.²⁰¹ In this part of the letter the patriarch does not fail to exhort the ruler emphatically to be faithful to his decision both to convert himself and to get his people to convert to Christian faith,²⁰² and cautions him against giving room to heretical deviations. Also he warns him of the dangers that would be brought about if he yet wanted to return to his forefather's faith. As it was customary for neophyte kings in the Middle Ages, he sets emperor Constantine to Boris as a role model for a ruler. Furthermore, he exhorts him that his steadfast adherence should be directed to the Byzantine Church, and he should not take any steps towards Roman Christianity, which is referred to by the patriarch in each case with some suspicious detachment.²⁰³

Although the second part of the letter, which we can safely call a didactic, instructive sort of section – it provides guidance of a general nature for Boris and his people on Christian teachings to be followed²⁰⁴ – mostly lacks any originality, it amply draws on the works of the major representatives of prince's mirror, a genre so rich in Byzantine literature.²⁰⁵ While writing this peculiar *Fürstenspiegel*, Photios undoubtedly used the sources of the Old and New Testament and certain ecclesiastical authors, but to no less extent can reliance on classical Greek literature be discovered, especially on two speeches attributed to Isocrates (*ad Demonium*, *ad Nicoclea*).²⁰⁶ In his exposition the patriarch reconciles the instructions of classical philosophy and Christian morality to support his exhortation addressed to the recently converted ruler and his people.²⁰⁷ He makes the evangelical command of love for God and our fellow men²⁰⁸ the basis of his guidance on the khan's personal conduct of life;²⁰⁹ and directly in connection with that he calls the addressee's attention to Aristotle's idea of *kalokagathia*.²¹⁰ He emphasises the importance of prayer in two chapters,²¹¹ and specifically underlines that the ruler's primary obligation is to build churches.²¹²

He repeats *topoi* adopted also by classical philosophy which state that the ruler shall pay attention to his conduct²¹³ and manner of speaking,²¹⁴ shall avoid needless giggling,²¹⁵ obscenity,²¹⁶ cursing and defamatory speech,²¹⁷ and shall be very careful in choosing his

²⁰⁰ Bury 1912. 338.

²⁰¹ Hergenröther 1867. 601.

²⁰² Photios, *epist.* 8, 19.

²⁰³ Dujčev 1971. 110.

²⁰⁴ Hergenröther 1867. 602.

²⁰⁵ See Krumbacher 1897. 456–457; 463–464; 491; Emminger 1906.

²⁰⁶ See Emminger 1913.

²⁰⁷ Dujčev 1971. 111.

²⁰⁸ Matth. 22, 38–40.

²⁰⁹ Photios, *epist.* 8, 23.

²¹⁰ Aristot. *EN* 5, 1, 16.

²¹¹ Photios, *epist.* 8, 25–26.

²¹² Photios, *epist.* 8, 27.

²¹³ Photios, *epist.* 8, 30.

²¹⁴ Photios, *epist.* 8, 31.

²¹⁵ Photios, *epist.* 8, 32.

²¹⁶ Photios, *epist.* 8, 33.

friends.²¹⁸ Whatever he does, the ruler shall premeditate all of his actions,²¹⁹ and, if necessary, he shall listen to and accept his advisors' opinion.²²⁰ The patriarch does not fail to emphasise that the Christian ruler shall avoid hatred, which is considered a highly heinous sin,²²¹ and fraud even against his enemies;²²² he shall make an effort to keep his promises,²²³ and restrain his temper and anger.²²⁴ He exhorts him to be moderate in the affairs of love²²⁵ and drinking.²²⁶ He proposes that he should keep away from unabashed and rakish amusement,²²⁷ and urges him to give thanks only to God for all good and success,²²⁸ and that he should endeavour to use his talent given by nature for the benefit of his subjects and fellow-men,²²⁹ and should not pass judgements on others.²³⁰

The second part of Photios's exhortation expounds the exercise of the ruler's rights. The patriarch attempts to outline the portrait of an ideal ruler composed of a peculiar mixture of Christian and heathen ideas. Boris shall both live his life in the spirit of Christianity, and as a sovereign he is primarily obliged to take care of his subjects' salvation;²³¹ and the subjects' gain in faith will measure and prove the ruler's own virtue.²³² In the recently converted country the implementation of the model presented by the patriarch must have been utterly helpful for establishing a state organisation following the pattern of Byzantine *theokratia* based on the coordinated action of a closely intertwined State and Church.

Photios, on the other hand, resolutely marked the limit beyond which the ruler authorised to exercise secular power was not allowed to have any say in the Church's internal affairs.²³³ For the avoidance of any doubt, the letter makes it clear that only harmonised action and cooperation between the State and the Church can create the unity, *homonoia* of a Christian people.²³⁴ The ruler is obliged to make just amends and administer justice to those who have suffered wrong;²³⁵ furthermore he shall act resolutely and hard against those who have caused damage to the community, and shall be forbearing and merciful towards those who do harm to his own person.²³⁶ Strict laws shall be in force in the country; however, the subjects shall be led pursuant to the principles of humanity.²³⁷ Compliance with the laws shall be enforced

²¹⁷ Photios, *epist.* 8, 35.

²¹⁸ Photios, *epist.* 8, 36–37; Dujčev 1971. 112.

²¹⁹ Photios, *epist.* 8, 29; 48.

²²⁰ Photios, *epist.* 8, 49.

²²¹ Photios, *epist.* 8, 51–52.

²²² Photios, *epist.* 8, 71; 89.

²²³ Photios, *epist.* 8, 76–77.

²²⁴ Photios, *epist.* 8, 84–87.

²²⁵ Photios, *epist.* 8, 91–94.

²²⁶ Photios, *epist.* 8, 95.

²²⁷ Photios, *epist.* 8, 100–101.

²²⁸ Photios, *epist.* 8, 113.

²²⁹ Photios, *epist.* 8, 66.

²³⁰ Photios, *epist.* 8, 68; Dujčev 1971. 113.

²³¹ Photios, *epist.* 8, 19.

²³² Photios, *epist.* 8, 90; Isocr. *Nic.* 9.

²³³ Photios, *epist.* 8, 28.

²³⁴ Photios, *epist.* 8, 27; Dujčev 1971. 113.

²³⁵ Photios, *epist.* 8, 34.

²³⁶ Photios, *epist.* 8, 38.

²³⁷ Photios, *epist.* 8, 42.

merely by threatening with sanctions, that is, by raising awareness of the possibility of being punished rather than by punishment.²³⁸ Excessive rigour shall be by all means avoided; the ruler shall make an effort to win his subjects' benevolence since a government based on that stands on a much safer ground than the one that intends to wring obedience from the people merely by intimidation.²³⁹ In the argumentation on the administration of justice, the author of the letter briefly outlines the key attributes of a good judge,²⁴⁰ and urges Boris to make efforts to come into possession of them.²⁴¹ Further on, he gives the ruler advice on political realism stressing that he shall not stop keeping armed forces on the alert, because should he fail to do so, he might face a lot of problems and unpleasant surprises.²⁴² Internal quarrels and uprisings shall be strictly put down because the victory thereof would threaten the country with falling back to heathenism and the State with being wound up.²⁴³ No specific advice, however, is given in the Patriarch's letter on actions to be taken in such cases, which makes it probable that the letter was written shortly before the pagan uprising actually taking place in Bulgaria, because it is right to assume that otherwise his guidance regarding this subject area would not stay on the level of mere generality.²⁴⁴ The forces instigating hostility and discord shall be hammered into unity, and channelled into action against possible external enemies.²⁴⁵

After having outlined the patriarch's letter we can establish that his exhortation and guidance touch on too profound issues senseless and unintelligible for Boris not well-versed in dogmatics, on the one hand; and, as regards everyday religious life, they move too much on the level of generalities, *topoi* taken over from classical and Christian prince's mirror, on the other. Consequently, they do not have any practical use for a ruler who intends to Christianize his country. So it is no wonder that one year after his conversion, in August 866, Boris sent his delegates, his kinsman, Petrus, and two boyars, Iohannes and Martinus²⁴⁶ to Pope Nicholas I (858–867).²⁴⁷ Loaded with rich presents meant to be given to the Pope and the churches of Rome – including the weapons by which Boris had beaten off the recent pagan uprising – they did arrive in Rome. Simultaneously, Boris turned again to Louis the German in a letter, and informed him that after having converted his people to Christian faith he would seek to maintain alliance relation with him, and asked him to provide ecclesiastical books and means necessary for liturgy.²⁴⁸ The delegacy handing over a letter to the Pope which requested answers to his questions and guidance on both the true articles of faith and the most basic issues of everyday Christian life was received by Nicholas I with great pleasure since he saw it as an assurance that the letter sent by Photios had not solved the khan's questions, and had not dispelled his doubts – and that is why now the ruler desired to approach the Roman Church.

²³⁸ Photios, *epist.* 8, 43.

²³⁹ Photios, *epist.* 8, 41.

²⁴⁰ Photios, *epist.* 8, 54.

²⁴¹ Photios, *epist.* 8, 59.

²⁴² Photios, *epist.* 8, 104.

²⁴³ Photios, *epist.* 8, 62.

²⁴⁴ Dujčev 1971. 115.

²⁴⁵ Photios, *epist.* 8, 62.

²⁴⁶ Cf. *Iohannis VIII. papae epist.* 67; 192.

²⁴⁷ Dvornik 1964. 123. sq.

²⁴⁸ Dümmler 1887–1888. II. 188.

III.

The *Responsa Nicolai papae I. ad consulta Bulgarorum*, i.e., the letter written by Pope Nicholas I in the Autumn 866, has been completely preserved; however, the questions put by the Bulgarians, the *consulta* had been lost. So their number, original form can be deduced only from the Pope's responses. As the Pope's letter divides the responses into one hundred and six chapters, researchers were inclined, perhaps too hastily, to assume that the letter of the Bulgarians consisted of the same number of questions.²⁴⁹ Another point that is worth considering is the language of the questions as we cannot preclude that the ruler sent his questions in Greek to the Pope, who was of course familiar with this idiom too. On the other hand, we may assume that the official translation of the letter was made by Anasthasius Bibliothecarius since in documents available to us there are several references to his translator's skills and quite accurate translating technique strictly adhering to the original text.²⁵⁰ On the grounds of the above, we can accept the system of questions (*consulta*) reconstructed on the basis of the responses (*responsa*) by Ivan Dujčev,²⁵¹ which counts one hundred and fourteen questions, to which the Pope summed up his responses in one hundred and six chapters. Albeit, the responses lack any system whatsoever, it can be taken for granted that we should not impute this to the Pope. He most probably only followed the order of the questions and gave his responses accordingly. The only modification he made was arranging his responses to several questions following each other and deemed coherent in terms of content into a single chapter.²⁵² On the other hand, if two or more questions referred to a single subject, and such questions were scattered in the letter, the Pope kept to the original order, and at the relevant point only referred back to the question already discussed.²⁵³ The phrases "*in prima quaestionum vestrarum fronte*", "*praeterea*", "*porro dicitis*" and "*postremo*" occurring in the responses make it probable that the original order of the questions (*consulta*) was adhered to.²⁵⁴

After determining the order of the *consulta*, we can make an attempt to systematise the questions in terms of subject matter. As a matter of fact, several questions are related to Christian religion, its everyday practice, the many ways of integrating heathen customs into Christianity, legal order and ecclesiastical organisation.²⁵⁵ Regarding this subject area, the most cardinal definition of the document is that the ruler's utmost goal is to preserve the unity of faith in his country.²⁵⁶ They ask how they should wear the cross; if they could kiss it;²⁵⁷ if it is obligatory to receive the sacrament when visiting the church;²⁵⁸ if those baptised by false

²⁴⁹ Dümmler 1887–1888. II. 190.

²⁵⁰ *Nicolai I. papae epistolae* 191; 240; 487; 488.

²⁵¹ Dujčev 1965. 129.

²⁵² Cf. *Responsa* 7; 51; 63; 69; 98.

²⁵³ Cf. *Responsa* 36; 39; 45; 47; 63; 100.

²⁵⁴ Dujčev 1965. 138.

²⁵⁵ Dujčev 1965. 139.

²⁵⁶ *Responsa* 106.

²⁵⁷ *Responsa* 7.

²⁵⁸ *Responsa* 9.

priests can be considered Christians, or they should be baptised again;²⁵⁹ if they should have repentance for punishing false priests too strictly;²⁶⁰ if severe punishment of the subjects revolting against the ruler can be deemed a sin. (Fifty-two heathen dignitaries rose against the ruler putting ideas of heathenism on their banner, and Boris exterminated them and all their offshoots;²⁶¹ what should be done with those who refuse Christianity, and remain obstinate to heathenism.²⁶²)

The next group of questions concern worship. What should be done when they cannot completely perform prayer at the military camp?²⁶³ When sitting at the table, if there is no priest or deacon present, is it allowed to cross oneself, and start eating thereafter?²⁶⁴ Is it such a great sin indeed, as the Greeks assert, to pray in the church not with arms crossed on one's chest?²⁶⁵ Is it prohibited, again as Greek teachings claim, to appear to receive Holy Communion ungirdled?²⁶⁶ In periods of drought, is it allowed to pray for rain and observe fast?²⁶⁷ Is it considered a sin indeed, as the Greeks assert, to eat from the meat of an animal killed by an eunuch?²⁶⁸ Should women stay in the church with covered or uncovered head?²⁶⁹ How many times a day should a layman pray?²⁷⁰ When is it prohibited to appear to receive the sacrament? Can someone whose nose or mouth is bleeding receive the sacrament?²⁷¹ How many days after the birth of a child can a woman enter the church?²⁷² Should a married priest be expelled or kept?²⁷³ Is a priest sinful of adultery entitled to administer the sacrament or not?²⁷⁴ What should be done when someone receives news of the enemy's attack during prayer, and does not have time to finish the prayer?²⁷⁵ What procedure shall be applied against those who have risen against Christianity but are willing to do penance voluntarily, which they have been prohibited to do by the Byzantine priesthood?²⁷⁶ Is it deemed a sin when a widow is forced to become a nun?²⁷⁷ Is it allowed to pray for parents who deceased as heathens?²⁷⁸ May a Christian hunt together with a heathen person, and may a Christian eat from the meat of the game so killed together?²⁷⁹ Is it allowed to bury suicides, and is it allowed to offer sacrifice for them?²⁸⁰ Is it allowed to bury Christians in the church?²⁸¹ Must

²⁵⁹ *Responsa* 14–15.

²⁶⁰ *Responsa* 15–16.

²⁶¹ *Responsa* 17.

²⁶² *Responsa* 41.

²⁶³ *Responsa* 38.

²⁶⁴ *Responsa* 53.

²⁶⁵ *Responsa* 54.

²⁶⁶ *Responsa* 55.

²⁶⁷ *Responsa* 56.

²⁶⁸ *Responsa* 57.

²⁶⁹ *Responsa* 58.

²⁷⁰ *Responsa* 61.

²⁷¹ *Responsa* 65.

²⁷² *Responsa* 68.

²⁷³ *Responsa* 70.

²⁷⁴ *Responsa* 71.

²⁷⁵ *Responsa* 74.

²⁷⁶ *Responsa* 78.

²⁷⁷ *Responsa* 87.

²⁷⁸ *Responsa* 88.

²⁷⁹ *Responsa* 91.

²⁸⁰ *Responsa* 98.

those killed in action be brought home if their parents and comrades want to do so?²⁸² Who may be given alms?²⁸³ Must force be applied against heathens who are reluctant to assume Christianity?²⁸⁴ What should be done with the Islamic books they possess?²⁸⁵

Several questions concern holidays, ecclesiastical festivals and periods of fast.²⁸⁶ Is it allowed to wear the sign of the cross also in Lent,²⁸⁷ and receive the sacrament every day?²⁸⁸ Is it allowed to perform any work on Saturday and Sunday?²⁸⁹ On the holidays of which apostles, martyrs, confessors and virgins must one refrain from serf's work?²⁹⁰ Is it allowed to sit in judgement and pass death sentence on the holidays of the saints and in Lent?²⁹¹ Is it allowed to travel or engage in battle on Sundays and holidays and in Lent, of course only when it is required by necessity?²⁹² Is it allowed to hunt,²⁹³ play games and have amusement,²⁹⁴ and marry and hold a feast in the period of Lent?²⁹⁵ What should be done with those who have had sexual intercourse with their wives during Lent?²⁹⁶ Is it allowed for husband and wife to fulfil their marital obligations on Sunday?²⁹⁷ How many times a year is it allowed to deliver baptism?²⁹⁸ During which periods shall one refrain from eating meat;²⁹⁹ is it allowed to eat meat on the day of baptism, and for how many days after christening shall one give up eating meat;³⁰⁰ and, finally, is it allowed to eat early morning?³⁰¹

None the less interesting are the questions from which we can indirectly obtain considerable additional information on the ancient religion and beliefs, way of life and legal order of the Bulgarians. The Bulgarians' dynamistic-manaistic beliefs,³⁰² that is, the faith in impersonal and mystical vital force abiding in men and animals, most frequently located in the head and carried by the blood, can be deduced from the questions whether animals not killed with a knife but simply struck dead may be eaten.³⁰³ Most probably the same subject area is addressed by the question inquiring whether they may continue to wear their turban-like headwear spun from linen, deemed prohibited by the Greeks especially in the church,³⁰⁴ and

²⁸¹ *Responsa* 99.

²⁸² *Responsa* 100.

²⁸³ *Responsa* 101.

²⁸⁴ *Responsa* 102.

²⁸⁵ *Responsa* 103.

²⁸⁶ Dujčev 1965. 140.

²⁸⁷ *Responsa* 8.

²⁸⁸ *Responsa* 9.

²⁸⁹ *Responsa* 10.

²⁹⁰ *Responsa* 11.

²⁹¹ *Responsa* 12; 45.

²⁹² *Responsa* 36; 46.

²⁹³ *Responsa* 44.

²⁹⁴ *Responsa* 47.

²⁹⁵ *Responsa* 48.

²⁹⁶ *Responsa* 50.

²⁹⁷ *Responsa* 63.

²⁹⁸ *Responsa* 69.

²⁹⁹ *Responsa* 4.

³⁰⁰ *Responsa* 69.

³⁰¹ *Responsa* 60.

³⁰² About *manaism* see Wagenvoort 1956; Rose 1951. 109; Rose 1948.

³⁰³ *Responsa* 91.

³⁰⁴ Beševliev 1981. 358.

with what should they replace the horsetail used so far in battles as a banner,³⁰⁵ since primitive peoples' attributed *mana* to the tail of certain animals.³⁰⁶ The question regarding a stone endowed with curing effect, found during the period of heathenism might have come from similar ideas too.³⁰⁷ According to the *consulta*, eating certain animals and birds was considered taboo;³⁰⁸ it also concerned taboos when they asked the Pope how long after the birth of a child a woman might not go to church,³⁰⁹ and how long their husbands might not have intercourse with them.³¹⁰ The question whether women are allowed to stay in church with covered or uncovered head³¹¹ might have come from the tabooistic nature of hair, especially long hair known from several examples.³¹² The issue of sanctioning heathen subjects unwilling to assume Christianity and offering sacrifices to idols – the *Responsa* describes that in certain cases the sacrifice was the first fruits³¹³ of the produce³¹⁴ – was raised by the delegacy before the Pope.³¹⁵ They also inquired if the ill might continue to wear certain amulets they attributed curing effect to round their neck.³¹⁶

They also put some questions to the Pope with regard to the notion of days suitable and unsuitable for fighting and travelling as well as the rituals, magic words and dances related to them; notably, if this practice could be made part of a people's life converted to Christianity,³¹⁷ to which of course the answer was no.³¹⁸ In heathen faith, after their death suicides usually become harmful spirits, and to prevent them from returning they were not given the burial in accordance with customary ceremonies, or, in certain cases, no burial at all. So it was not by chance that one of the questions raised the point whether suicides should be buried, and if any kind of *sacrificium* should be delivered to for them.³¹⁹ They buried those who died by natural death with due tribute to their memory raising a tomb over them; and they brought home the corpses of those killed in action.³²⁰ Christian conversion, however, was not able to wind up the ancient religion immediately – the fact that the mission ran into opposition at several places is unambiguously indicated by the occurrence of a pagan revolt shortly before the delegacy was sent, which was put down and the fifty-two dignitaries involved in it were executed by Boris.³²¹ This is clearly stated in the *Responsa* too.³²²

At several points the *Responsa* adverts to the Bulgarians' way of life and customary law before Christianity. So, for example, it unanimously reveals that polygamy was a generally

³⁰⁵ *Responsa* 71.

³⁰⁶ Beševliev 359.

³⁰⁷ *Responsa* 62. Cf. Vámbéry 1879. 249.

³⁰⁸ *Responsa* 43.

³⁰⁹ *Responsa* 68.

³¹⁰ *Responsa* 64.

³¹¹ *Responsa* 58.

³¹² Cf. Brelich 1972. 17–21; Pötscher 1988. 422.

³¹³ Cf. Nielsson 1911. 71; Beševliev 1981. 386.

³¹⁴ *Responsa* 89.

³¹⁵ *Responsa* 41.

³¹⁶ *Responsa* 79. Cf. Bertholet 1926. 315–317.

³¹⁷ *Responsa* 34; 35.

³¹⁸ Beševliev 1981. 382–384.

³¹⁹ *Responsa* 98. Cf. Hirzel 1908. 75.

³²⁰ *Responsa* 100.

³²¹ Runciman 1930. 105.

³²² *Responsa* 18. Cf. Beševliev 1971. 37–41.

accepted custom, otherwise they would not have asked the Pope if a man might have two wives at the same time.³²³ It was customary for the fiancé to give the fiancée gold and silver objects, oxen, horses and other valuable goods as dowry before the conclusion of marriage.³²⁴ After her husband's death a widow was not allowed to marry again, and to prevent that in any case she was forced to live the rest of her life as a nun.³²⁵ However, it was presumably a generally accepted practice that a man who became a widower married again as the *consulta* includes a question whether this practice might be maintained.³²⁶ With regard to the items of the *consulta* that supply data on religious beliefs we have already mentioned that the Bulgarians wore a turban-like headgear made of linen.³²⁷ The other typical article of their clothing was *femoralia* presumably similar mostly to trousers, which was worn both by men and women.³²⁸ The development of Bulgarian legal order took a decisive turn by assuming Christianity, but the *Responsa* supplies important information on the customary law of the period preceding it. A slave who escaped from the owner, if caught, was severely punished;³²⁹ a slave slandering his master was treated the same way,³³⁰ but the sources do not reveal anything else about the actual content of the sanction.³³¹

Similarly, a free man who fled from his country was severely punished, but the actual sanction is again unknown to us.³³² In this respect it is worth noting that the frontiers of the country were strictly guarded. Guardsmen failing to fulfil their duty and allowing either free men or slaves to flee were punished by death.³³³ Death was the punishment of murderers of kinsmen.³³⁴ Similarly, severe, presumably qualified death penalty was imposed on those who murdered their fellow-soldier,³³⁵ or who was caught committing adultery with a strange woman.³³⁶ They sanctioned negligent manslaughter,³³⁷ theft³³⁸ – if a subject charged with theft or robbery was unwilling to admit his crime, the judge was allowed to wring confession from him by force³³⁹ – and abduction.³⁴⁰ They punished those who castrated others,³⁴¹ who brought false charges,³⁴² and who gave deathly poison to others.³⁴³ Women treating their husband badly, committing adultery and slandering their husband were threatened to be

³²³ *Responsa* 51.

³²⁴ *Responsa* 49.

³²⁵ *Responsa* 87.

³²⁶ *Responsa* 3.

³²⁷ *Responsa* 66.

³²⁸ *Responsa* 59. Cf. Beševliev 1981. 396.

³²⁹ *Responsa* 21.

³³⁰ *Responsa* 97.

³³¹ Cf. Beševliev 1981. 414.

³³² *Responsa* 20.

³³³ *Responsa* 25.

³³⁴ *Responsa* 24; 26; 29.

³³⁵ *Responsa* 27.

³³⁶ *Responsa* 28.

³³⁷ *Responsa* 30.

³³⁸ *Responsa* 31.

³³⁹ *Responsa* 86.

³⁴⁰ *Responsa* 32.

³⁴¹ *Responsa* 52.

³⁴² *Responsa* 84.

³⁴³ *Responsa* 85.

punished by abandonment, also incurred *eo ipso*.³⁴⁴ Uprising was punished by death, which penalty was inflicted not only on the perpetrators but their families too.³⁴⁵

IV.

Furthermore, there are several highly important questions in the *Responsa* that concern the ecclesiastical organisation: Is it possible to assign a patriarch to the head of the Bulgarian Church?³⁴⁶ Who shall ordain the patriarch?³⁴⁷ How many patriarchs are there actually?³⁴⁸ Which patriarch comes right after the Pope of Rome in the church hierarchy?³⁴⁹ And, finally, is it true what the Greeks assert that chrism is made exclusively in their country, and is taken from there everywhere else around the world?³⁵⁰ Special attention should be paid to a certain aspect of the question regarding the assignment of the patriarch: Did it manifest Boris's efforts to attain the establishment of a patriarchy for his country,³⁵¹ or he simply intended to obtain information on the structure of the ecclesiastical hierarchy?³⁵² The former option seems to be more probable because by the assignment of the patriarch the Bulgarian Church could have been made completely independent of Byzantium by the ruler, and it would have been much less strictly and closely subjected to the Roman Church.³⁵³ The Pope, however, very diplomatically evaded Boris's request, and not even mentioning the possibility of obtaining the dignity of patriarch he held out the prospect of appointing an archbishop to the head of the Bulgarian Church in the future. As a matter of fact, only in case he received proper report from his delegates on the conditions of Bulgarian Christianity.³⁵⁴

Simultaneously with his letter and missionary work, Pope Nicholas began to deal with the issue of developing an independent Bulgarian ecclesiastical organisation. (In 860, Photios, Patriarch of Constantinople, in accordance with the practice generally accepted and applied by the five patriarchs, asked Pope Nicholas to acknowledge his own, somewhat contested election. The Pope made the granting of his approval subject to the acknowledgement of the papal claim to the Illyricum and Thessaloniki, that is, almost the whole of the Balkans including Bulgaria.³⁵⁵ Although until March 862 Photios seemed to be willing to fulfil this claim, at a council held in Rome in 863 the Pope deprived him of his dignity and threatened him with excommunication – presumably he expected Photios's successor, Ignatios to be more permissive regarding the issue of the Balkans.³⁵⁶) With respect to the Bulgarian mission, Pope Nicholas set out from the conviction that the territory of the Balkans was directly subject

³⁴⁴ *Responsa* 96.

³⁴⁵ *Responsa* 17.

³⁴⁶ *Responsa* 72.

³⁴⁷ *Responsa* 73.

³⁴⁸ *Responsa* 92.

³⁴⁹ *Responsa* 93.

³⁵⁰ *Responsa* 94.

³⁵¹ Runciman 1930. 110.

³⁵² Dujčev 1965. 142.

³⁵³ Hergenröther 1867. II. 650.

³⁵⁴ Obolensky 1999. 116.

³⁵⁵ Dvornik 1948. 91sqq.

³⁵⁶ Dopsch 1987. 325.

to the Pope's supremacy. However, he did not ordain the patriarch requested by Boris to Bulgaria. He merely held out the prospect of setting up an archbishopric independent of Byzantium.³⁵⁷ Missionary work was commenced by the delegacy sent off to Bulgaria under the leadership of Formosus of Porto, the later pope (891–896), and Paulus of Populonia.³⁵⁸

Louis the German, whom was called on by the Bulgarian delegacy in Regensburg, also pledged himself to send missionaries to Bulgaria. However, the preparations took too long, and the Frankish delegation led by Ermenich, bishop of Passau arrived in the Balkans only in the spring 867 where the Roman missionaries getting ahead of them had already begun to convert, preach and baptise.³⁵⁹ Gravely disappointed in his hopes, Ermenich waited for Louis the German's permission, and returned to Passau.³⁶⁰ The conflict that manifested itself regarding the Bulgarian mission revealed the tensions between the papacy and the Eastern Frankish Empire.³⁶¹ Photios, however, was not willing to tolerate Rome's intervention into his sphere of authority; and, therefore, at a Council of Constantinople in 867 he had Pope Nicholas I removed, of which the Pope, who died in the meantime, was not informed.³⁶² In the same year, however, the assassination of the *basileus*, Michael III and the removal of Photios completely changed the political constellation, and the plans of Pope Nicholas I concerning Bulgaria seemed to attain the stage of implementation after his death. Affairs reached a crisis when Rome did not keep Pope Nicholas's promise to set up an independent Bulgarian archbishopric.³⁶³ Khan Boris turned to Pope Adrian II (867–872) with the request to appoint Formosus Archbishop of Bulgaria, but the Pope saying that he could not transfer Formosus as bishop to another diocese did not fulfil the claim.³⁶⁴ Certainly the actual cause must have been the influence of the anti-Formosus faction in Rome produced on the Pope.³⁶⁵ A similar thing happened to deacon Marinus, who later became Pope (882–884), when he was not appointed to be the Bulgarians' archbishop due to Adrian II's opposition; and deacon Sylvester proposed by the Pope to take the archbishop's seat was refused by khan Boris.³⁶⁶ Beside personal conflicts, most certainly the Pope's reluctance must have been due to the fact that he wanted to keep Rome's direct supremacy over the Balkans, which would have been hugely limited by setting up the archbishopric – that is why the papacy could not reap the fruits of its missionary policy pursued in this region.³⁶⁷

Disappointed in the Roman Church, khan Boris turned to Basileios I (867–886) and patriarch Ignatios, and restored his relations with Byzantium. This was made official by the Council of Constantinople 869/70. At one of the last meetings of the Council – after having expelled the delegates of Rome – Bulgaria was placed under the control of the Patriarchy of Constantinople, and soon Ignatios ordained an archbishop and several bishops for the

³⁵⁷ *Responsa* 72–73.

³⁵⁸ Grotz 1970. 101. sqq.

³⁵⁹ *Annales Fuldenses* a. 866; a. 867; Löwe 1987. 228.

³⁶⁰ *Annales Fuldenses* a. 867; Dvornik 1964. 122.

³⁶¹ Dopsch 1987. 326.

³⁶² Dvornik 1948. 91. sqq.

³⁶³ Dopsch 1987. 326.

³⁶⁴ Kosztolnyik 1997. 215.

³⁶⁵ Grotz 1970. 230. sq.; Dümmler 1887–1888. II. 192. sq.

³⁶⁶ Grotz 1970. 209. sq.

³⁶⁷ Dopsch 1987. 327.

Bulgarians.³⁶⁸ Boris expelled the Roman missionaries from his country, and Bulgaria – already as an independent archbishopric – resisted Pope John VIII's (872–882) later attempts to win the country back to Rome.³⁶⁹ In the course of the missionary work commenced during the reign of khan Boris – just like through the stages of Methodius's fate, who performed conversion among the Moravians³⁷⁰ – Bulgaria served as a playground for power politics between Rome and Byzantium, and the Eastern Frankish Empire concurring with each other. However, the Roman Church, setting off with better chances owing to the Bulgarian's fear of the hegemony of Byzantium and thanks to Pope Nicholas I's agility and *Responsa*, in a few years' time lost its advantage gained in this respect because patriarch Ignatios, the successor of Basileios I and Photios was willing to raise Bulgaria to the rank of an independent archbishopric, which Pope Nicholas I and Pope Adrian II were from first to last reluctant to do.

³⁶⁸ Dvornik 1948. 132. sqq.; Eggers 1996. 25.

³⁶⁹ Dvornik 1948. 210. sqq.; Runciman 1930. 120. sq.; Dopsch 1987. 328.

³⁷⁰ Wolfram 1979; Störmer 1987. 207. sqq.; Richter 1985. 283. sqq.; H. Tóth 2003; Bernhard 1987; Löwe 1982; Lošek 1997; Nótári 2000. 93. sqq.; Nótári 2005; Nótári 2007; Nótári 2008.

I. Miklós pápa válaszai a bolgárok kérdéseire³⁷¹

Nincs sok felelnivalónk kérdéseitekre, és nem tartottuk szükségesnek azt sem, hogy az egyes kérdéseknél sokáig időzzünk, mivel – Isten akaratából – országotokba és dicsőséges királyotokhoz, szeretett fiunkhoz³⁷² nemcsak az isteni törvényeket tartalmazó könyveket küldjük el, hanem alkalmas követeinket³⁷³ is, hogy ők majd benneteket – ahogy az idő és az értelem megköveteli – a részleteket illetően eligazítsanak; rájuk bízunk továbbá olyan könyveket is, amelyekre szerintünk szükségük lesz.

1. fejezet

Kérdéseitek legelején tehát helyesen és dicséretesen azt állítjátok, hogy királyotok meg kívánja ismerni a keresztény törvényeket. Ha behatóbban kísérelnénk meg ismertetni e törvényeket, számtalan könyvet kellene írunk; röviden csak annyit akarunk megmutatni, hogy elsődlegesen mit foglalnak magukban: tudnivaló, hogy a keresztények törvénye a hitben és jócselekedetben áll. Ugyanis a hit a hívek erényei között a legelső. Onnan tudható, hogy már az első napon is volt fény, mivel úgy írják, hogy Isten azt mondotta: „*Legyen világosság!*”,³⁷⁴ azaz jelenjék meg a hit világossága; nyilvánvalóan e világosság miatt jelent meg Krisztus a földön. A jócselekedet azonban éppúgy elvárt a keresztényektől, miként törvényünkben írva van: „*hit nélkül pedig lehetetlen Istennek tetszeni*”,³⁷⁵ ahogy az is írva van: „*mert amiképpen holt a test lélek nélkül, akképpen holt a hit is cselekedetek nélkül*”.³⁷⁶ Ez a keresztény törvény, és aki pontosan betartja, bizonyos üdvözülni fog.

2. fejezet

Egy embernek atyjaként kell szeretnie azt, aki őt a szent forrásból kiemeli – sőt: amennyivel a lélek előbbre való a testnél, mivel ez lelki oltalom s Isten szerint való örökbefogadás, annál jobban kell a lelki fiúnak lelki atyját minden tekintetben szeretnie. Hiszen Márk evangélista, Péter tanítványa a szent keresztség révén egyúttal fia is volt.³⁷⁷ Ha nem szeretne volna atyjaként Pétert, nem engedelmeskedett volna neki mindenben fiaként. Azonban nem áll fenn vérrokonság e férfiak és gyerekeik között, hiszen a lélek nem ismeri a vérségi kötelékeket: „*Mert a test*” – ahogy az apostol mondja – „*a lélek ellen törekedik, a lélek pedig a test ellen, ezek pedig egymással ellenkeznek*”.³⁷⁸ Mindazonáltal fennáll közöttük egy, a kegyelem adta szent közösség, amelyet nem nevezhetünk vérrokonságnak, inkább lelki közelségnek kell tekintenünk. Ezért nem véljük úgy, hogy köztük valamiféle házastársi kötelék lehetne, mivel a tiszteletreméltó római törvények nem teszik lehetővé a házasságkötést a természetnél fogva

³⁷¹ A fordítás és a jegyzetek, valamint az idézett és utalásként szereplő szöveghelyek megjelölése alapjául szolgáló kiadás: Perels 1925. 568–600. A levél kelte: 866. november 13. (Vö. Perels 1925. 568.) Kétnyelvű (latin–bolgár, illetve latin–cseh) kiadásait lásd *Fontes Historiae Bulgaricae, VII. Fontes Latini Historiae Bulgaricae, II.* Serdicae, 1960. 65–125; *Magnae Moraviae Fontes Historici, IV.* Brno, 1971. 42–107.

³⁷² Borisz (Bogoris) fejedelem, aki 864-ben a keresztségben a Mihály (Michael) nevet kapta.

³⁷³ A követek: Paulus, Populonia püspöke, valamint Formosus, Porto püspöke.

³⁷⁴ *Gen.* 1, 3. (A bibliai szöveghelyeket – bizonyos írásmódbeli változtatásokkal – a Károli-fordítás alapján, ám a *Vulgata* számozását követve idézzük.)

³⁷⁵ *Hebr.* 11, 6.

³⁷⁶ *Iac.* 2, 26.

³⁷⁷ *Vö. Petr. I.* 5, 13.

³⁷⁸ *Gal.* 5, 17.

született és az örökbefogadott gyermekek között. Ekképpen a *Tankönyv*³⁷⁹ első könyvében, amikor a házasságról esik szó, többek között állapítást nyer: „*Olyan személyek között,*” – úgymond – „*kik egymással szülői, illetőleg gyermeki viszonyban vannak, házasság nem köthető, tehát az atya és leánya, a nagyatya és unokája, vagy az anya és fia, a nagyanya és unokája között s így tovább a végtelenségig; ha pedig ezek a személyek mégis egybekelnének, akkor bűnös és vérfertőző házasságot kötnek. Ez annyira így van, hogy ha a szülői és gyermeki viszony örökbefogadás révén állott is elő, házasságot mégsem köthetnek. Eszerint azt a nőt, ki örökbefogadás révén lett leányom*³⁸⁰ vagy unokám, nem vehetem feleségül.”³⁸¹ Majd lentebb: „*Ha egy nő örökbefogadás útján lett a nővérem,*³⁸² *ámbar amíg az örökbefogadási viszony fennáll, köztem és közte házasság létre nem jöhet.*”³⁸³ Ha tehát nem jön létre házasság azok között, akiket örökbefogadás köt össze, mennyivel inkább kötelesek azok tartózkodni az egymás közötti testi kapcsolattól, akiket mennyei szentség révén a Szentlélek megújítása fon kötelékbe? Így hát messze helyénvalóbb fiamnak, vagy testvéremnek hívni azt, akit nem az emberi akarát, hanem az isteni kegyelem választott ki, hogy fiam, illetve testvérem legyen, s okosabb is tartózkodni az egymással történő testi érintkezéstől, mivel a Szentlélek egyesített bennünket szeretetében, és nem a testi kényszer vagy valamely rossz útra téríthető ember ingatag ítélete kötött össze minket egymással.

3. fejezet

Megkíséreljük – rövidre fogva mondandónkat – számotokra világossá tenni, hogy azon szokásjog, amelyhez elmondásokat szerint a görögök a házassági kötelék kapcsán tartják magukat, bizonyos tekintetben emlékeztet ama szokásjogra, amelyet a római szentegyház a régi korokból átvett, s a mai napig fenntart az efféle kapcsolatoknál. Nálunk tehát sem a férfiak, sem a nők nem viselnek a fejükön arany, ezüst vagy más anyagból készült pántot, amikor házassági egyezsége lépnek. Ehelyett, miután megünnepelték az eljegyzést – amely a jövőbeli házasságra nézvést ünnepélyes ígéretet tartalmazó megállapodás egyfelől a házasságra lépők, másfelől a felettük hatalmat gyakorlók beleegyezése alapján –, s miután a felek által meghívottak jelenlétében a vőlegény ünnepélyesen foglalót ígérve magához kötötte a menyasszonyt – annak ujját a hűséget jelképező gyűrűvel megjelölve –, és a vőlegény a mindkét fél számára megfelelő jegyajándékot adott át a menyasszonynak egy irat kíséretében, amely a megállapodást tartalmazza. Majd röviddel ezután, vagy megfelelő idő elteltével – a törvény által megszabott idő előtt ugyanis erre nem kerülhet sor – mindkettejüket az esküvőre viszik. Először a pap kézen fogja őket az Úr házában – miközben náluk vannak azon ajándékok, amelyeket Istennek kell felajánlaniuk –, majd végül áldásban részesülnek, és mennyei fátylat kapnak annak mintájára, hogy az Úr elhelyezvén az első embereket a

³⁷⁹ I. Iustinianus császár (527–565) még a római jogtudósok jogforrási erővel bíró szakvéleményeit (*responsumait*) tartalmazó *Digesta* kiadása előtt, vagyis 533-ban megbízta a *quaestor sacri palatii* tisztségét betöltő Tribonianust, valamint Theophilust, a konstantinápolyi és Dorotheust, a berytusi (bejruti) iskola tanárát, hogy egy rövid, a jog alapjait összefoglaló tankönyvet is készítsenek – mintegy a *Digesta* melléktermékeként – az oktatás számára. Így született meg az *Institúciók* (*Institutiones seu Elementa*, azaz *Tankönyv, avagy elemi ismeretek*) című, négy könyvből álló munka. A tankönyv folyamatos előadásban, mintegy a császárt beszélgetve adja elő a jog alapismereteit. A *Digestával* együtt emelkedett törvényerőre, és 533. december 30-án lépett hatályba. A könyvek címekre, azok pedig paragrafusokra oszlanak. (Nótári 2013. 89. skk.) Az *Institutiones* e forrásban elforduló szöveghelyeit – bizonyos írásmódbeli változtatásokkal – Mészöly Gedeon fordításában (*Iustinianus császár Institúciói négy könyvben*. Budapest, 1939) idézzük.

³⁸⁰ A iustinianusi szöveg egyes szám második személyben fogalmaz ugyan („...leányod vagy unokám, nem vehetem feleségül.”), a pápai levél azonban egyes szám első személyben idézi a szöveget.

³⁸¹ *Inst.* 1, 10, 1.

³⁸² A iustinianusi szöveg egyes szám második személyben fogalmaz ugyan („...nővéred ... közted és közte...”), a pápai levél azonban egyes szám első személyben idézi a szöveget.

³⁸³ *Inst.* 1, 10, 2.

Paradicsomban megáldotta őket, ezt mondván: „Szaporodjatok és sokasodjatok!”³⁸⁴ és így tovább. Tóbiás, mielőtt egybekelt feleségével, az elbeszélés szerint szintén ezen imával fordult az Úrhoz.³⁸⁵ Az viszont nem kap ilyen fátylat, aki másodszor lép házasságra. Amikor ezután kilépnek a templomból, fejükön koronát viselnek, amelyet a szokásnak megfelelően mindig a templomban őriznek. S miután az esküvőt megünnepelték, eligazítást kapnak, hogy életük további részét – amely felett az Úr rendelkezik – maguk miként vezessék. Ezek az esküvőre vonatkozó előírások, egyebek között – amelyek most nem jutnak eszünkbe – ezek a házasulandók ünnepélyes megállapodásai. Nem állítjuk azonban – miként azt elmondások szerint a görögök hangsúlyozzák –, hogy bűn, ha minderre nem kerül sor egy esküvői megállapodás során, kiváltképp mivel némelyeket olyan nyomorúság sújt, hogy mindezek előteremtésére semmiképpen sincsen lehetőségük. Ezért a törvények értelmében elegendő azok megegyezése, akiknek egybekelésére sor kerül. Ám ha éppen ezen megegyezés maradna el az esküvőn, minden egyéb – még akkor is, ha elhálás szándékával kerül végrehajtásra – hiábavaló, amint azt Aranyuszájú János, a nagy tanító tanúbizonysága mondja: „*Nem az elhálás, hanem az akarat hozza létre a házasságot.*”³⁸⁶ Mivel pedig azt tudakoljátok, hogy felesége halála után elvehet-e valaki egy másik nőt, tudnotok kell, hogy kétségkívül megteheti, miként a kitűnő prédikátor, Pál tanácsolja ezt mondván: „*Mondom pedig a nem házasoknak és az özvegyasszonyoknak, hogy jó nekik, ha úgy maradhatnak, mint én is. De ha magukat meg nem tartóztathatják, házasságban éljenek!*”³⁸⁷ Majd utóbb: „*Az asszonyt törvény köti, míg férje él, de ha férje meghal, szabadon férjhez mehet, a kihez akar.*”³⁸⁸ Mindazt, amit a nők kapcsán leszögezett, a férfiakra is értendő, mivel – fordítva is – a Szentírás gyakran a férfiról beszél, de kijelentése éppúgy értendő a nőre is. Mert íme, mondjuk: „*Boldog ember az, aki nem jár gonoszok tanácsán*”³⁸⁹ és így tovább; majd utóbb: „*Boldog az ember, aki féli az Urat*”³⁹⁰ – és ott méltán véljük úgy, hogy nemcsak azon férfi, hanem ama nő is boldog, aki nem jár a gonoszok tanácsán, s aki féli az Urat.

4. fejezet

Feleslegesnek tartjuk elmagyarázni nektek – akik képzetlenek és a hitben némiképp gyermetegek vagytok –, hogy hányszor kell az év leforgása során tartózkodni a húsevéstől; egyelőre azonban a böjti napokon önmegtartóztatással és bűnbánattal különösen esdekelnie kell az Úrhoz, és teljességgel meg kell tartóztatnia magát a hústól. Mivel – noha helyénvaló folyvást imádkozni és önmegtartóztatást gyakorolni – a böjti időszakokban még inkább az önmegtartóztatásnak kell átadnia magát az embernek: vagyis – amikor emlékezetébe idézi, hogy tilalmas dolgokat követett el, e napokon még a nem tiltott dolgoktól is megtartóztathatja magát a szent dekrétumok alapján – a húsvét előtti nagyböjtben, a pünkösd utáni böjt idején, a szent istenszülő és örökkön szűz asszonyunk, Mária mennybevétele ünnep előtt, valamint az urunk, Jézus Krisztus születésének ünnepe előtti böjtkor. E böjti napokat fogadta el hajdan a római szentegyház, és tartja azóta is. Azonban minden hét hatodik napján³⁹¹ és jeles nevezetes ünnep előestéjén tartózkodni kell a húsevéstől és böjtöt kell tartani, hogy valóban elmondhassuk a zsoltárok írójával együtt: „*Este bánat száll be hozzánk, reggelre öröm.*”³⁹² Ha azonban egyesek más napokon is tartózkodni kívánnak a hústól, nem tilalmas ez a számukra, mivel minél több könnyet hullajt valaki e világon, annál nagyobb örömet arat majd

³⁸⁴ Gen. 1, 28.

³⁸⁵ Vö. Tob. 8, 4.

³⁸⁶ Ioh. Chrysost. Hom. in Matth. 32.

³⁸⁷ Cor. I. 7, 8–9.

³⁸⁸ Cor. I. 7. 39.

³⁸⁹ Ps. 1, 1.

³⁹⁰ Ps. 111, 1.

³⁹¹ Azaz pénteken.

³⁹² Ps. 29, 6.

az örök életben.³⁹³ Azonban nem helyezhetjük rátok e nehéz igát, akik – amint már mondtuk – még képzetlenek vagytok, és – mint a gyermekeknek – tejjel kell táplálkoznotok, mielőtt szilárd eledelt vehettek magatokhoz. Éppen ezért – miként azt ehelyütt tanácsoljuk – mindenképp arra intünk benneteket, hogy tilalmasat ne érintsetek; hiszen a tiltott alma pusztá megízlelése miatt üzetett ki az elsőként teremtetten emberpár a kies Paradicsomból.³⁹⁴

5. fejezet

A hét negyedik napján³⁹⁵ azonban mélyebben megbánást kell tanúsítanunk, mint a hét többi napján – a hatodik napot kivéve –, mivel az Úr e napon valamiképpen már a föld – vagyis az áruló Júdás – szívébe temettetett, amikor az tervbe vette, hogy halálra adja.³⁹⁶ Ám ha valamelyikőtök e napon húst akar enni, nyugodtan megetheti; kivéve, ha azt a pap tudvalevőleg megtiltotta neki – mivel írva van, hogy az engedelmesség jobb, mint az áldozat³⁹⁷ –, vagy ha e nap böjti időszakra esik – mert Jonatánt, aki egy csepp mézbe belekóstolván megsértette az apja által kirótt böjtöt, apja üldözőbe vette, hogy megölje³⁹⁸ –, valamint nyilvánvalóan, ha fogadalmat tett arra, hogy e napon nem eszik húst, mivel írva van: „*Tegyetek fogadást és adjátok meg azokat az Úrnak!*”³⁹⁹ A hatodik napon azonban tartózkodnunk kell mindenfajta lakomától és a hús ízlelésétől, mivel az Úr szenvedéseit és az apostolok szomorúságát idézzük fel, kivéve ha netán e napra esnék az Úr születésének⁴⁰⁰ vagy megjelenésének napja,⁴⁰¹ vagy az Úr szent anyjának, Szűz Máriának,⁴⁰² vagy Péter és Pál apostolfejedelmek,⁴⁰³ vagy Keresztelő Szent János,⁴⁰⁴ vagy János evangélista,⁴⁰⁵ vagy a mennyek kulcsának őrzője testvérének, nevezetesen András apostolnak,⁴⁰⁶ valamint Szent István első vértanúnak ünnepe.⁴⁰⁷ Azt ugyanis, hogy a szentegyház és a hívő lélek köteles a szentek ünnepnapján – nem örökös ígérettel vállalt – böjtöt tartani és önmegtartóztatást gyakorolni, az Úr tanúsítja az evangéliumban, mondván: „*Az asszony mikor szül, szomorúságban van, mert eljött az ő órája? De mikor megszüli az ő gyermekét, nem emlékezik többé a kínra az öröm miatt, hogy ember született a világra.*”⁴⁰⁸ A szentegyházat asszonynak nevezi, mert miként az asszony örömet leli abban, hogy ember jött a világra, akként a hívek eljövendő élete felett az egyházat is méltán tölti el ujjongás. Mivel annak születése során erősen vajódik és nyög, úgy szenved, mintha szülne. Nem lehet újdonság senki számára, ha újjászületettnek nevezük azt, aki ebből az életből eltávozott; hiszen amint szokványosan újszülöttnak hívjuk azt, aki anyja méhéből előbújván e világra jön, ugyanúgy újjászületettnek nevezhetjük azt, aki eléri az élők fényét, miután megszabadult e világ árnyaitól. Ezért tehát helyénvaló az egyház ama szokása, hogy a szent vértanúk és Krisztus hitvallóinak ünnepnapjait, amikor e világból az élők világába távoztak, születésnapnak nevezi, s megünneplésüket nem a holtak temetésének, hanem az igazi életre születettek születésnapjának hívja. Ezért ha Istenben születtek újjá, akinek mindenki él, s akinek kezébe

³⁹³ Ps. 125, 5.

³⁹⁴ Vö. Gen. 3, 23–24.

³⁹⁵ Azaz szerdán.

³⁹⁶ Matth. 26, 14–16.

³⁹⁷ Reg. I. 15, 22.

³⁹⁸ Reg. I. 14, 43–44.

³⁹⁹ Ps. 75, 12.

⁴⁰⁰ Karácsony napja, december 25.

⁴⁰¹ Vízkereszt, január 6.

⁴⁰² Szeptember 8.

⁴⁰³ Június 29.

⁴⁰⁴ Június 24.

⁴⁰⁵ December 27.

⁴⁰⁶ November 30.

⁴⁰⁷ December 26.

⁴⁰⁸ Ioh. 16, 21.

az igazak a lelüket helyezik akkor, amikor a balgák szemében meghalni látszanak, szent anyjuk „nem emlékezik többé a kínra az öröm miatt, hogy ember született a világra”,⁴⁰⁹ vagyis az örök világosságra. Mivel örömét leli megszületésében, e napon nem tölti idejét sem böjtöléssel, sem önmegtartóztatással, sem pedig kesergéssel.⁴¹⁰ Ám e siralomvölgyben az embernek folyton gyászolnia, s szüntelenül keseregnie kell, amíg elérkezik az angyalok ünnepéig; mivel, noha az ünnepet e világon üljük meg, az csak átmeneti, s nem tart örökké, és csak nagy ritkán ér véget kín nélkül.

6. fejezet

Említitek továbbá, hogy a görögök kijelentvén állítják, miszerint szerdán és pénteken semmiképpen sem szabad fürödnötök. Ezzel szemben válaszként erre felidézzük nektek, akik tanácsért fordultatok hozzánk, ama vasárnapi prédikációt, amelyet Szent Gergely pápa s az angol nemzet apostola – a leírtak szerint – a rómaiaknak tartott. Azt mondja: „*Tudomásomra jutott, hogy egyes elfajzott emberek azt prédikálták nektek, hogy vasárnap senki sem fürödhet. És valóban, ha valaki élvezetből vagy kényelemből kíván fürdőzni, nem engedjük, hogy bármelyik napon is ezt tegye, ám ha ezt testi szükséglet miatt végzi, nem tiltjuk meg még vasárnapra sem. Írva van ugyanis: 'Mert soha senki az ő tulajdon testét nem gyűlölte; hanem táplálgatja és ápolgatja azt.'*”⁴¹¹ Majd ismét: „*A testet ne tápláljátok a kívánságokra!*”⁴¹² Ezért az, aki tiltja a test kívánságok szerint való ápolását, a szükség szerint valót megengedi. Mivel bűn vasárnap mosakodni, e napon még az arcot sem szabad megmosni. Ám ha a mosakodást a test e része tekintetében megengedjük, miért tagadnánk ezt meg az egész testtől, ha a szükség úgy kívánja?”⁴¹³ Tehát amit e legkitűnőbb püspök és legragyogóbb tanító megengedett vasárnapra – amely a többi napnál tiszteletreméltóbb –, nem tiltjuk szerdán vagy pénteken, ám fenntartjuk azt a különbségtételt, hogy ha valaki élvezet vagy kellemesség iránti vágyból kíván fürdeni, azt nem engedjük meg egyik napon sem, ha azonban testi szükségletből kerül rá sor, akkor nem tiltjuk sem szerdán, sem pénteken.

7. fejezet

Kérditek továbbá, hogy egy tiszta, illetve tisztátalan ember viheti-e, illetve miközben tartja, megcsókolhatja-e az Úr keresztyét és a relikviákat. A tiszta ember számára ez teljességgel megengedett; mert mit is takar a csók, ha nem ama szeretetet, amely éget e dolgok iránt valakit? És amikor azt hordozza, mi mást fejezne ki ezzel, mint a test elhalását, illetve a felebarátok szenvedéseit? Valóban az Úr is elrendelte, hogy az ember hordozza a keresztyét, de lélekben; azonban miközben ezt a test végzi, az ember könnyebben elméjébe idézi, hogy ezt lelkében is végre kell hajtania.⁴¹⁴ „*Lévén hogy a kereszty a gyötrelem után kapta nevét,*” – miként azt a fent említett püspök mondotta – „*s az Úr keresztyét kétféleképpen hordozzuk: amikor testiünket önmegtartóztatással sanyargatjuk, és amikor felebarátunk szükségét a sajátunkénak tekintjük együtt érezvén vele.*”⁴¹⁵ Ezért csókoljátok meg az Úr keresztyét szenvedései előtt hódolva s az iránta érzett szeretettől hajtva, s ha a szükség úgy kívánja, vértessétek fel magatokat ugyanezen gondolatokkal. Hordozzátok a keresztyét, ám a legnagyobb hódolattal, s a legtisztább testtel és lélekkel, hogy soha ne hulljon ki elmétekből, vagyis mindig sanyargathassátok testeteket önmegtartóztatással, s felebarátotok ínségét együttérzésből tekintsétek a magatokénak. Aki mások ínsége láttán szenved, lelkében

⁴⁰⁹ Vö. Luc. 20, 38; Ioh. 16, 21.

⁴¹⁰ Vö. Ps. 83, 7.

⁴¹¹ Eph. 5, 29.

⁴¹² Rom. 13, 14.

⁴¹³ Gregor. M. Registr. 13, 3.

⁴¹⁴ Luc. 14, 27.

⁴¹⁵ Gregor. M. Homil. in Evang. 37.

hordozza a keresztet. A tisztátalan embernek viszont semmiképpen sem engedjük meg a kereszt vitelét, mert írva van: „*Tisztítsátok meg magatokat, akik az Úr edényeit hordozzátok!*”⁴¹⁶ Az Úr egyetlen edénye sem szentebb az Úr keresztyénél, amely kiérdemelte, hogy az Úr testét hordozza. A tisztátalan ember nem is csókolhatja meg a keresztet, mégpedig azért, mert tisztátalan; saját maga rá a tanú, hogy nem szereti a test elhalását; ezért nem csókolhatja meg azt, amit nem szeret, hogy ne lehessen azt mondani róla, amit az Úr mond az elvetemültekről feddőleg a próféta szavaival: „*E nép szájjal közelget hozzám, és csak ajkaival tisztel engem, szíve pedig távol van tőlem.*”⁴¹⁷ A zsoltárok írója pedig azt mondja: „*És hízelkedének néki szájokkal, nyelvökkel pedig hazudozának néki.*”⁴¹⁸ A szentek relikviáiról, akiknek teste Isten temploma és edénye, s amelyet a Szentlélek – amikor úgy kívánta – jótéteményei eszközeként használt fel, ugyanezt mondjuk.

8. fejezet

Ezért ha méltó hódolat előzi meg, s a lélek és a test tisztasága társul hozzá, még nagybőjt idején is, aminek kapcsán külön eligazítást kértetek, vihetitek az Úr keresztyét, és megcsókolhatjátok azt, ha ez örömet ad, amennyiben a fenti szabályt betartjátok; ám leginkább akkor és ott, amikor és ahol az ősi ellenség támadásától és cselvetésétől különösen féltek.

9. fejezet

Azt kérditek, érintkezhetek-e mindennap az Úr testével és vérével nagybőjt idején. Alázatosan imádkozunk a mindenható Istenhez, és a legteljesebb mértékben arra buzdítunk benneteket, hogy ezt tegyétek; de csak akkor, ha elmétekben nincsen bűnös szándék, ha lelkiismeretetek – esetleg a bűnbánat vagy a megbékélés hiánya miatt – nem vádolja elméteket egyfelől halálos bűnnel, másfelől megbékéltet azon testvéretekkel, akivel annak vétké miatt viszálykodott. Mert úgy ítéljük meg, hogy amikor valakit e dolgok valamelyike miatt mardos a lelkiismeret, inkább nagyobb teherrel tesz azt súlyosabbá, mintsem hogy valamiféle gyógyírt nyerne rá, lévén hogy az apostol szerint „*ítéletet eszik és iszik magának*”.⁴¹⁹ Ám erről, valamint azokról, akik elmennek ugyan a templomba, de az úrfelmutatás után nem járulnak szentáldozáshoz, a szent kánonok kellő iránymutatást adnak. Ezekről az Isten döntése alapján közvetítésünkkel számotokra rendelendő püspök oktat majd ki benneteket, aki felfedi azokat a tudás kulcsát őrző papok előtt, és semmivel sem kevesebbet tudat veletek belőlük, mint amennyi szükséges és nem tilalmas. Ugyanakkor csak a negyvennapos bőjt alatt – amelyet az egyházi szokás jog nagybőjtnek hív – vehet valaki mindennap úrvacsorát a fenti előírás megtartása mellett. Mivel mindig időt kell szentelni az imádságra, egyesülnie kell a hívek áldozatával, s szüntelenül fel kell idézni a próféta azon szavát, amely ezt mondja: „*Ímé, bőjtöléstek napján kedvteléseket űzitek.*”⁴²⁰ Ha ugyanis házastársa beleegyezése mellett valaki máskor is imádsággal tölti idejét tiszta testtel, mennyivel inkább meg kell vetnünk minden örömet, és átadnunk magunkat lelkünk és testünk tisztaságának, hogy időnket szabadon imádsággal töltsük e napon, mely napon testünk tizedét Istennek adjuk, önmegtartóztatásban utánozzuk magát az Urat, és helyesen nemcsak a tilalmas dolgokat vonjuk meg magunktól, hanem számos megengedett dolgot is.

10. fejezet

⁴¹⁶ *Isai.* 52, 11.

⁴¹⁷ *Isai.* 29, 13; *Matth.* 15, 8.

⁴¹⁸ *Ps.* 77, 36.

⁴¹⁹ *Cor.* I. 11, 29.

⁴²⁰ *Isai.* 58, 3.

Szeretnétek megtudni, hogy szombat és vasárnap végezhet-e bárki is valamiféle munkát. Ezzel kapcsolatban a gyakorta említett Szent Gergely pápa a következőket mondotta a rómaiakhoz szólván: „Azt vettem észre, hogy egyes elvetemült szellemű emberek – a szent hitnek ellentmondó – alja dolgokat hintettek el körötökben, megtiltván, hogy szombaton bármilyen munkát is végezzetek. Mi másnak nevezzem őket, mint az Antikrisztus hirdetőinek, aki – ha eljön – a szombatot és vasárnapot munkátlanná fogja tenni? Mert azt színleli, hogy meghalt és feltámadt, és azt kívánja, hogy a vasárnapot tartsák tiszteletben, és mert az embereket arra kényszeríti, hogy zsidókká legyenek, hogy a törvény külső rítusait feleleveníthesse, és a zsidókat álnokul magához édesgesse, tiszteletet követel a szombattól is. Amíg ugyanis az, amit a próféta mondott, hogy 'nem visztek be terhet e város kapuin szombatnapon',⁴²¹ teljesíthető volt, addig a törvényt szó szerint be lehetett tartani.⁴²² Ám miután a mindenható Isten kegyelméből a Mi Urunk, Jézus Krisztus megjelent, az alakszerűen kimondott törvény parancsolatait többé már nem lehet szó szerint betartani. Mert ha valaki azt mondja, hogy a szombatra vonatkozó parancsolatot be kell tartani, akkor szükségszerűen azt is ki kell mondania, hogy a test áldozatait szintén teljesíteni kell, és azt is mondhatja, hogy a körülmetélést is be kell tartani. Ám hallja, mit mond ellenében Pál apostol: 'Ha körülmetélkedtek, Krisztus néktek semmit nem használ!'⁴²³ Így hát lélekben elfogadjuk és lélekben megtartjuk, amit a szombatról megírtak, a szombat ugyanis pihenést jelent. De mi a megváltót magát, urunkat, Jézus Krisztust tekintjük az igazi szombattól. Továbbá az, aki felismeri a benne való hit fényét, ha a bujaság bűnét szeméin keresztül észébe engedi, terheket visz be szombaton a kapukon. Ezért szombaton nem viszünk be terheket kapunkon, ha – megváltónk kegyelmének köszönhetően – nem vonjuk a bűn terhét lelkünkre testi érzékeink által. Mert urunk és megváltónk az írás szerint sok dolgot tett szombaton, ezért megfedtte a zsidókat, mondván: 'Képmutató, szombatnapon nem oldja-e el mindenitek az ő ökrét vagy szamarát a jászolból, és nem viszi-e itatni?'⁴²⁴ Hiszen ha maga az igazság önmaga által úgy rendelte, hogy a szombatot nem kell szó szerint megtartani, mi másnak mond ellent az, aki a szombatot a törvény betűje szerint pihenéssel tölti, ha nem magának az igazságnak? Ám vasárnap tartózkodni kell a világi foglalatosságtól, és az imádságnak kell átadni magunkat, hogy mindazon mulasztást, amit a többi hat napon elkövettünk, az Úr feltámadása napján folytatott imádság révén levezekeljük.”⁴²⁵

11. fejezet

Azt tudakoljátok, vajon fel kell-e hagynotok a világi foglalatosságokkal az apostolok, mártírok, hitvallók és szűzek ünnepnapjain. A boldogságos szűz Mária, a tizenkét apostol, az evangélisták és elődjük, János úr, István, az első vértanú ünnepnapjain, valamint azon szentek születésnapján, akikről megemlékeztek, és ünnepnapját megünneplitek körötökben Isten dicsőségére. Tudnotok kell, hogy az ünnepnapokon azért kell felhagyni a világi foglalatosságokkal, hogy a keresztények könnyebben eljuthassanak a templomba, zsoltárokkal, himnuszokkal és egyházi énekekkel inthessék egymást,⁴²⁶ imádsággal tölthessék az időt, áldozatot mutathassanak be, megemlékezhessenek a szentekről, követésükre serkenhessenek, az isteni ígébe mélyedhessenek, és alamizsnát adhassanak a szűkölködőknek. Ha valaki – mindezekkel nem törődve – pusztán pihenéssel akarná tölteni az időt, és megengedett munkáját a világ egyéb hívságainak szentelné, jobban teszi, ha e napon kezével

⁴²¹ Ier. 17, 24. 27.

⁴²² Vö. Tit. 2, 11.

⁴²³ Gal. 5, 2.

⁴²⁴ Luc. 13, 15.

⁴²⁵ Gregor. M. Registr. 13, 3.

⁴²⁶ Eph. 5, 19; Col. 3, 16.

munkálkodik szent Pál apostol parancsának engedelmeskedvén,⁴²⁷ hogy adhasson valamit a szükségét szenvedőknek; akárcsak az, aki – noha azt mondja: akképpen rendelte az Úr is,⁴²⁸ hogy akik az evangéliumot hirdetik, az evangéliumból éljenek⁴²⁹ – mégsem él e lehetőséggel, hanem önnön kezével munkálkodik, hogy senkinek azok közül, akiknek az evangéliumot prédikálja, ne legyen a terhére.⁴³⁰

12. fejezet

Mivel azt kérditek, lehet-e a szentek ünnepnapjain törvénykezni, illetve hogy azt, aki megérdemli, halálra lehet-e ítélni e napon, tudnotok kell, hogy azokon az ünnepnapokon, amelyeken – miként azt már jeleztük – tartózkodni kell minden világi foglalatosságtól, nézetünk szerint még inkább tartózkodni kell világi hivatalok gyakorlásától, különösen az emberöléstől. Ugyanis, noha mindkettő véték elkövetése nélkül is gyakorolható lenne, mégis azon embernek, aki szorosabban kötődik Isten dolgaihoz, teljesen el kell szakadnia a világ dolgaitól; kiváltképp pedig, mert ezen a napon azon ember, aki Isten szolgálatába lép, nem avatkozhatik világi ügyekbe,⁴³¹ továbbá mert az ilyen nagyszerű ünnepnap iránti hódolat okán semmi olyasmire nem kerülhet sor, ami nem mindenki örömét, békéjét és boldogságát szolgálja. Az elmondottakon kívül a törvény⁴³² kifejezetten eligazít benneteket annak kapcsán, hogy még mely napokon tilos világi ítéletet hozni.

13. fejezet

Kérdéseitek és tudakozódásotok mellett jelzitek, hogy világi törvényekre is igényt tartotok. Ez ügyben szívesen küldtünk volna nektek olyan törvénykönyveket, amelyekre nézetünk szerint jelenleg szükségetek lehet, ha tudomásunk volna körötökben olyasvalakiről, aki képes azokat számotokra értelmezni. S ha követeinknek át is adtunk néhány világi törvénykönyvet, nem akarjuk, hogy visszatértük után azok úgy maradjanak ott, hogy azokat bárki is kiforgatva értelmezze számotokra, vagy meghamisítva megsértse.

14. fejezet

Arról is beszámoltatok, hogy egy hazug görög papnak adta ki magát, noha nem volt az, és sokakat megkeresztelt hazátokban. Majd amikor isteni sugallatra rájöttek, hogy nem pap, arra ítélték, hogy vesztse el orrát és fülét, és kemény korbácsütésekkel sújtatva űzessék ki az országból. Íme hát, eltöltött benneteket az – bocsássatok meg –, amit az apostol némelyektől kijelentett, akiken az isteni buzgóság vett erőt, ám kellő tudás híján.⁴³³ Az bizonyos, hogy ez az ember rosszat cselekedett, ha hazudott, ám ti túlzott buzgóságot mutattatok eme – noha istenfélő, ám – meggondolatlan cselekedettel; mert – jóllehet, ez az ember papnak adta ki magát – hamis tette mégis üdvözlést hozott sokaknak. Különféle emberek a legkülönbözőbb módokon hirdették ugyan Krisztust, és ezt nem Krisztusért tették,⁴³⁴ hanem vagy más célból, vagy kedvük szerint hirdették őt. Az apostol – aki minden igyekezetével azon volt, hogy Krisztust hirdesse – ezeknek mégsem tiltotta meg ezt, mert Krisztus valóban úgy rendelkezett, hogy akik az evangéliumot hirdetik, az evangéliumból éljenek.⁴³⁵ Ezért, noha sokan prédikáltak Krisztusról földi javak szerzése végett, tehát nem Krisztus, hanem a kapzsiság volt az ok; megismétlem tehát: mivel az evangélium számos

⁴²⁷ Vö. Eph. 4, 28.

⁴²⁸ Vö. Cor. I. 9, 14.

⁴²⁹ Vö. Cor. I. 9, 18.

⁴³⁰ Vö. Cor. I. 4, 12; Thess. I. 2, 9; Thess. II. 3, 8.

⁴³¹ Tim. II. 2, 4.

⁴³² Vö. Lib. Papiensis Karol. M. 136; Cod. 3, 12.

⁴³³ Rom. 10, 2.

⁴³⁴ Phil. 1, 15–18.

⁴³⁵ Cor. I. 9, 14.

hirdetőjének a hívek nagy tisztelettel adóztak, egyesek azért hirdették Krisztust, hogy ugyanebben legyen részük; de ez nem jelenti azt, hogy Krisztus, hanem inkább az irigység vezérelte őket. Egyiküknek sem lett azonban megtiltva, hogy Krisztust hirdessék; még az Úr által a többi apostol mellett kiküldött Júdás is tett csodákat, és hirdette Krisztust, és sokakat megkeresztelt a nevében. S ezért – miként azt az apostoli szék püspöke, Anastasius írja: „*Ne az vizsgáljuk, ki vagy miféle ember prédikál, inkább azt, kinek prédikál!*”⁴³⁶

15. fejezet

Kérdezitek továbbá, hogy azok, akiket ez az ember keresztelt meg, keresztények-e, avagy újra meg kell-e keresztelkedniük. Ha azonban a legfőbb és oszthatatlan Szentháromság nevében lettek megkeresztelve, akkor egyértelműen keresztények, és nem volna helyénvaló, hogy bármely keresztény ember ismét megkeresztelje őket, mert a már említett apostoli főpap, Anastasius az ugyanezen nevet viselő császárnak a következőt írta: „...és a keresztség, amit valaki templomtól távol, egy házasságtörőtől, vagy tolvajtól kapott, csorbítatlan adomány: mivel azon hang, amely a galamb szájából megszólalt, kizár minden emberi mocskot, s azt mondja és hirdeti: 'Ő az, aki keresztel.'”⁴³⁷,⁴³⁸ Ha az adományban részesülő csorbítatlanul kapja a keresztséget – akkor is, ha azt egy házasságtörő, vagy tolvaj adja –, miért ne lehetne az csorbítatlan, amit nem kell megismételni, ha azt valamely – magát nem tudom, mely okból papnak kiadó – világi ember juttatta neki? Konstantinápoly hajdani püspöke, Acacius biztonnal papnak adta ki magát, miután Félix pápa kiközösítette. De halljuk, mit mondott róla az említett Acacius püspök! Többek között ugyanis ezeket: „*Amikor ő*” – vagyis Acacius – „*a papi címet bitorolta, jóllehet kiközösítés alatt állt, fejében a büszkeség daganata nőtt, mert nem azon nép került kiközösítésre, amely a misztériumokba foglalt ajándékát szomjúhozta, hanem csupán a bűnbe esett lélek, amely igaz ítélet alá esett, miként a szentírás utasításai számos szakaszban tanúsítják.*”⁴³⁹ És ez így igaz, mert a leghíresebb apostol szerint „*sem aki plántál*”, vagyis oktatást ad, „*sem aki öntöz*”, vagyis keresztel, „*hanem a növekedést adó Isten*”.⁴⁴⁰ Tehát amikor gonosz emberek jó ügyben járnak el, nem másoknak, hanem saját maguknak okoznak komoly kárt, éppen ezért bizonyos, hogy semmi sérelem nem érte azokat, akiket ez a görög keresztelt meg, mert „*ő az, aki keresztel*”,⁴⁴¹ vagyis Krisztus, és ismétlem: „*Isten adja a gyarapodást*”,⁴⁴² nem pedig az ember.

16. fejezet

Ti, akik elítéltétek azt az személyt, eltöprenghettek azon, hogy nem kellene-e bűnbánatot gyakorolnotok emiatt. A bűnbánat ugyanis mindent bűnt eltöröl, ám csak akkor hoz feloldozást, ha isteni kegyelem kíséri. Mert az Úr először Péterre nézett, és Péter akkor könnyekre fakadt. Nyilvánvaló ugyanis, hogy bűnt követtetek el azon ember ellen. Először is, mert – amennyire számunkra világossá vált az ügy – még nem tisztázódott, hogy azon ember nem pap, és írva van: „*Idő előtt semmit ne ítéljetek!*”⁴⁴³ Másodszor mert – noha olyasminak adta ki magát, ami valójában nem volt – nem tett semmi olyat, ami ne lenne kedves Istennek és híveinek, különösen azért, mivel ama nemzet körében – ahol eleddig nem gyakoroltak igaz hitet, igaz vallást – meglátott egy előtte isteni akarattal kinyíló ajtót, hogy sokakat megnyerhessen, és feltehetőleg égett a vágytól, hogy sokakat ily nagy ajándékban részesítsen,

⁴³⁶ Anast. II. *Epist. ad Anastasium Imp.*

⁴³⁷ *Ioh.* 1, 33.

⁴³⁸ Anast. II. *Epist. ad Anastasium Imp.*

⁴³⁹ Anast. II. *Epist. ad Anastasium Imp.*

⁴⁴⁰ *Cor.* I. 3, 7.

⁴⁴¹ *Ioh.* 1, 33.

⁴⁴² *Cor.* I. 3, 6. 7.

⁴⁴³ *Cor.* I. 4, 5.

s úgy érezte, hogy annak során Isten kegyesen segíti őt.⁴⁴⁴ Továbbá ha Dávid örültnek tette magát csak azért, hogy magát biztonságban tudhassa,⁴⁴⁵ milyen vétket követett el ez az ember, aki az erre nyilvánvalóan rászoruló emberek sokaságát mentette meg az ördög hatalmától és az örök kárhozattól? Kiváltképp, noha papnak adta ki magát, az emberek megkeresztelésekor nem tett olyat, ami csak egy pap számára megengedett ilyen nyilvánvaló szükséghelyzetben; tehát nézetünk szerint azért adta ki magát papnak, mert úgy vélte, titeket már meggyőztek arról, hogy a kereszténység misztériumát csak papok szolgáltatathatják ki. Harmadszor mert – jóllehet a színlelésben valóban vétkes volt – ily sok ember megtérítéséért dicséretet érdemel. Negyedszer mert – noha rászolgált a büntetésre – a büntetés nem haladhatta volna meg a bosszú mértékét, és nem sújthatta volna rá oly sok és oly nagy csonkítás, mivel az orra és a fülei elvesztése után országotokból való kiűzése elegendő büntetés lett volna számára, végtagjainak ítéletek szerinti levágása nélkül is.

17. fejezet

Beszámoltok arról is, hogy miként jutottatok az isteni könyörület révén a keresztény vallás birtokába, és miként kereszteltétek meg egész népeteket, és hogy e nép – miután megkeresztelték – miként kelt fel ellenetek egységesen és nekitüzesedve, azt állítva, hogy nem adtok neki jó törvényt, és meg akartak ölni benneteket, és másik királyt akartak maguknak; továbbá – az isteni erő segítségével felkészülve ellenük – miként győztétek le őket a leghatalmasabbtól kezdve az alantasokig bezárólag, s tartottatok kezetek erejével fogva, és miként kaszabolta le kardotok az összes vezetőt és hatalmast összes ivadéukkal együtt, a középszer és az alantasabbak viszont nem szenvedtek bántódást. Most azt kívánjátok megtudni: bűnt követtetek-e el azok kapcsán, akiket megfosztottatok életüktől? Amit tettetek, nyilvánvalóan nem bűn nélkül való, és nem mehetett volna végbe vétkeitek nélkül, hogy azt a gyermekeket, jóllehet nem volt cinkosa szüleinek, és nem lett rábizonyítva, hogy ellenetek fegyvert ragadott, a bűnösökkel együtt – bár ártatlan volt – lemészároltátok. A zsoltáíró, miután ezt mondta: „*Nem ültem együtt hivalkodókkal, és alattomosokkal nem barátkoztam; gyűlölöm a rosszak társaságát, és a gonoszokkal együtt nem ülök.*”;⁴⁴⁶ kevéssel utóbb imádkozván ezt mondja: „*Ne sorozd a bűnösökkel együvé lelkemet, sem az életemet a vérszopókkal együvé!*”⁴⁴⁷ Valamint Ezékiel próféta útján az Úr kinyilvánítja, ezt mondván: „*Úgy az atyának a lelke, mint a fiúnak a lelke az enyém; a mely lélek vétkezik, annak kell meghalnia.*”⁴⁴⁸ Majd valamivel később az atyáról beszél: „*S ímé, ha fiat nemz, és ez látja atyjának minden vétkét, melyeket cselekszik; látja, de nem cselekszik azok szerint. A hegyeken nem eszik, és szemeit nem emeli fel Izráel házának bálványaira, felebarátjának feleségét meg nem fertézteti. És senkit nem nyomorgat, zálogot nem vesz, ragadományt nem ragadoz, kenyerét az éhezőnek adja és a meztelent ruhával befödi. A szegényre nem veti rá kezét, uzorát és kamatot nem vesz, törvényeim szerint cselekszik, parancsolataimban jár; az ilyen ne haljon meg atyja vétkéért, hanem élvén éljen. Atyja, mert nyomorgatást követett el, ragadományt ragadozott atyjafiától, és a mi nem jó, azt cselekedte népe között; ímé, meghal a maga vétkéért. És ti ezt mondjátok: Miért ne viselje a fiú az apa vétkét? Ám a fiú törvény szerint és igazságot cselekedett, minden parancsolatimat megtartotta s cselekedte azokat: élvén éljen. A mely lélek vétkezik, annak kell meghalnia; a fiú ne viselje az apa vétkét, se az apa ne viselje a fiú vétkét.*”⁴⁴⁹ A foglyul ejtett szülőkkel is sokkal kíméletesebben kellett volna bánnotok, vagyis meg kellett volna hagynotok az életüket Isten szeretete okán, aki kezetekre

⁴⁴⁴ Vö. Act. 14, 26; Cor. I. 16, 9.

⁴⁴⁵ Vö. Reg. I. 21, 13–15.

⁴⁴⁶ Ps. 25, 4–5.

⁴⁴⁷ Ps. 25, 9.

⁴⁴⁸ Ezech. 18, 4.

⁴⁴⁹ Ezech. 18, 14–20.

adta őket, mert akkor a miatyánkban őszintén mondhattátok volna: „...és bocsásd meg a mi vétkeinket, miképpen mi is megbocsátunk azoknak, akik ellenünk vétkeznek...”⁴⁵⁰ És megkímélhették volna azokat is, akik harc közben pusztultak el, de ti nem hagyátok életben, és megkímélni sem akartátok őket, amivel nem jártatok el bölcsen, mert írva van: „Mert az ítélet irgalmatlan az iránt, a ki nem cselekszik irgalmasságot.”⁴⁵¹ S a fent említett próféta útján az Úr azt mondja: „Hát kívánva kívánom én a gonosznak halálát,” – mondja az Úr – „nem inkább azt, hogy megtérjen útjáról és éljen?”⁴⁵² Ám mivel a keresztény vallás iránti buzgóságotok és tudatlanságotok okán többet vétkeztetek, mint más bűnökben, bűnbánatot tartván esedeztetek kegyelemért és ezek bocsánatért Krisztus kegyelme által!

18. fejezet

Jelzitek, hogy szeretnétek tudni: mit kell tennetek azokkal, akik elutasítják a keresztény törvényt? Ezzel kapcsolatban legyetek figyelemmel arra, hogy minden ember – miként az, akit valaki más, vagyis Ádám miatt bűn terhel, amelytől a keresztség által tisztulhat meg –, amikor a hitét megvallandó az újjászületés vizéhez járul, valamiképpen más – tudniillik lélek által való – atyát választ, aki őt magához fogadván oktatásban és teljes védelemben részesíti, és mintegy kezeskedvén érte bemutatja a templom rektorának. Ezen felül azt, aki megtagadja hitét, amit megvallott, annak kell visszahívnia, aki magához fogadta, s hitének közvetítője volt. Ha azonban nem hallgat arra, aki kezességet vállalt érte,⁴⁵³ jelenteni kell az egyháznak, amelynek – kellő buzgósággal eljárva – e bárányt vissza kell vezetnie az ő nyájába,⁴⁵⁴ és minden módon vissza kell hívnia, hogy visszatérhessen az igazság útjára, amely maga Krisztus; valamint anyaként, atyaként s tanítóként meg kell győznie, hogy megértse: hitehagyott szellem nyomdokát követte, amelyről írva van, hogy nem állott meg az igazságban.⁴⁵⁵ Gondoljátok meg azt is, amit Péter apostolfejedelem hirdet, amikor azt mondja: „Ám ha megmenekülvén a világ megfertőztetéseitől az Úr és Megmentő Jézus Krisztus tudása révén ismét belekeverednek és legyőzetnek általa, e vég még rosszabb a számukra, mint a kezdet. Mert jobb lett volna, ha nem is ismerték volna a helyes utat, minthogy azt megismervén elforduljanak a nékik adott szent parancsolattól. De úgy jártak, ahogy a közmondás⁴⁵⁶ tartja: 'a kutya saját hányadékát eszi', illetve 'a megmosdatott disznó a sárban fetreng'.”⁴⁵⁷ Végül ha nem hallgat az egyházra, legyen mindenki szemében igazából pogány, azaz hitetlen, és akkor ezért jogosan sújthatnak le rá mint kívülállóra a külső hatalmak.⁴⁵⁸ Bizonyos hát, hogy – mivel Isten gyakran szabadítja rá e hatalmakat Krisztus tagadóira, a keresztség alól megszökőkre – senkit ne lepjen hát meg, ha Isten arra sarkallja fel ezen erőket, hogy ezen emberek fejüket leszegve, megjuhászodva visszatérjenek az egyházba! Mert miután Hágár elhagyta asszonyát, angyal jelent meg előtte és azt mondta neki: „Hágár, Szárai szolgálója? Térj meg a te asszonyodhoz!”⁴⁵⁹ Tehát ennek okáért az ilyen emberre lesújtatik, hogy visszatérhessen; s bárcsak azért térne vissza, hogy az ígért örökséget testvéreivel együtt megkapja! És ha az ilyenek ellen nem kelnének fel a keresztény hatalmak, hogyan tudnának elszámolni Istennel? A világ keresztény királyai uralkodásuk ideje alatt bizonyonnyal békében és sértetlenül akarják fenntartani anyaszentegyházukat, amelytől lélekben születtek. Még Nebukadnezár király is, aki szobrot állíttatott magának, és mindenkit annak imádására

⁴⁵⁰ Matth. 6, 12.

⁴⁵¹ Iac. 2, 13.

⁴⁵² Ezech. 18, 23.

⁴⁵³ Matth. 18, 12.

⁴⁵⁴ Ioh. 14, 6.

⁴⁵⁵ Ioh. 8, 44.

⁴⁵⁶ Prov. 26, 11.

⁴⁵⁷ Petr. II. 2, 20–22.

⁴⁵⁸ Vö. Matth. 18, 17.

⁴⁵⁹ Gen. 16, 8–9.

kényszerített, az írás szerint azt mondta, miután a tűzből kimenekített három fiú áldásai megindították: „*Parancsolom azért, hogy minden nép, nemzetség és nyelv, amely káromlást mond Sidrák, Misák és Abednégó Istene ellen, darabokra tépessék és annak háza szemétdombra tétessék.*”⁴⁶⁰ Tehát ha egy barbár király így megdühödhetett azért, hogy Izráel Istene ne legyen megszenstelenítve, mert kimentette a három fiút a tűzből, mennyivel inkább meg kell dühödniük a keresztény királyoknak akkor, ha Krisztust bárki is megtagadja és gúnyolja, aki nemcsak e három fiút mentette ki, hanem az egész világot, e királyokkal együtt a vég nélküli tűzből! Mert akiket hazugságuk, vagy Isten és Krisztus iránti hűtlenségük miatt ítélnek el, azokat a keresztény királyok soha nem – vagy jóformán sohasem – hagyják életben: és hogyan is ne háborodnának föl, és dühödnének meg, ha azt látják, hogy Krisztust – aki a királyok királya és az uralkodók ura⁴⁶¹ – megtagadják és gúnyt üznek belőle, és a neki ígért hűséget nem tartják meg? Még buzgóbban lépnek fel tehát Isten iránti buzgóságukban,⁴⁶² hiszen emlékeztükbe idézik, hogy Krisztus magától a gyehennától mentette meg őket, még inkább, mint az a király, aki azt látta, hogy a három fiú a lángokból lett kiragadva.

19. fejezet

Arról, hogy jog szerint hogyan kell eljárnotok azokkal szemben, akik a király megölésére törtek, a hozzátok írásban elküldött tiszteletreméltó törvények⁴⁶³ kellő eligazítást adnak. Mindazonáltal ez az ügy a király ítéletére van bízva, akinek viszont nemcsak egyszer, hanem hetvenszer hétszer kell megbocsátania a bűnösnek,⁴⁶⁴ amint azt az Úr parancsolta Péternek a szent evangéliumban.⁴⁶⁵ Mert minél többet bocsátanak meg valakinek, annál inkább fog szeretni, az evangélium pedig azt tanítja: a király elengedte volna szolgájának tízezer talentumnyi, vagyis hatalmas és súlyos adósságát, ha a szolga is elengedte volna szolgatársának a száz dénárt, vagyis a kisebb tartozást.⁴⁶⁶

20. fejezet

Miként kell ítélni egy olyan szabad ember felől, aki elmenekült hazájából, s elfogják? Csupán olyan ítéletet kell hozni, amelyet a törvény előír.⁴⁶⁷ Mindenesetre a szent történetek elbeszélése szerint sok szent hagyta el hazáját, és egy másik országban nagyobb tiszteletnek örvendett. Ha nem tévedek, amennyiben erre nem volt más okuk, pusztán távozásuk miatt sosem találták őket bűnösnek, különösen mivel Ábrahám atyánkhoz is így szólt az isteni hang: „*Eredj ki a te földedből, és a te rokonságod közül!*”⁴⁶⁸ és atyáink közül számosan igen sok éven át számkivetettként, nem pedig a saját hazájában élt. Továbbá ha valaki nem meri elhagyni a hazáját, nem szabad; ha pedig szabad, és nem láncolja oda semmiféle jogi kötelék, akkor elhagyja hazáját, nem pedig elmenekül onnan – miként nem azt mondták Ábrahámnak, hogy „*Menekülj!*”, hanem hogy „*Eridj ki a te földedből!*”; és mivel engedelmességből tette ezt, anélkül ment el, hogy bárki büntetéssel sújtotta volna.⁴⁶⁹

21. fejezet

⁴⁶⁰ Vö. *Dan.* 3, 96.

⁴⁶¹ Vö. *Tim. I.* 6, 15.

⁴⁶² Vö. *Mac. I.* 2, 54.

⁴⁶³ Vö. *Ed. Roth.* 1; *Inst.* 4, 18, 3.

⁴⁶⁴ Vö. *Matth.* 18, 22.

⁴⁶⁵ Vö. *Luc.* 7, 47.

⁴⁶⁶ Vö. *Matth.* 18, 24–33.

⁴⁶⁷ Vö. *Ed. Roth.* 3; *Cod.* 11, 64.

⁴⁶⁸ *Gen.* 12, 1.

⁴⁶⁹ Vö. *Gen.* 12, 4.

Ha egy szolga elmenekülve urától elhagyja őt, s elfogják, meg kell neki bocsátani; egyebekben vele szemben a törvényi előírásokon⁴⁷⁰ nem szabad túllépni. Mindenesetre Pál apostol szavait, amelyeket jótékony intelemként mondott, mindig szem előtt kell tartani: „Urak, a mi igazságos és méltányos, a ti szolgálótoknak megadjátok, tudván, hogy néktek is van Uratok mennyekben.”⁴⁷¹ S egyebütt, amikor a szolgálókat földi uruk iránti engedelmességre szólítja fel,⁴⁷² hozzátette: „Tudván, hogy ki-ki ami jót cselekszik, azt veendi az Úrtól, akár szolga legyen, akár szabados. Ti is, urak, ugyanazt cselekedjétek ő velők, elhagyván a fenyegetést; tudván, hogy a ti Uratok is mennyben van.”⁴⁷³

22. fejezet

Azok kapcsán, akik megszöknek, amikor az ellenség ellen harcba szálltok, ha a könyörület nem is késztet együttérzésre irántuk, legalább a törvények szigorát enyhítenetek kell.⁴⁷⁴

23. fejezet

Azokat illetően, akik arra kapnak parancsot, hogy az ellenség ellen hadba vonuljanak, s vonakodnak e parancsnak engedelmeskedni, ugyanezt tanácsoljuk.⁴⁷⁵

24. fejezet

Azt, hogy mit kell elszenvednie annak, aki rokongyilkosságot követ el, tehát megöli anyját vagy apját, esetleg fivérét vagy nővérét, a törvények tartalmazzák.⁴⁷⁶ Továbbá ha templomba menekülne, nézetünk szerint azt kell tennetek, amit a templom püspöke vagy a püspök által rendelt papja határoz.

25. fejezet

Beszámoltok országotok azon szokásáról, hogy határait a szomszédos országokkal szüntelen örök vigyázzák, és ha egy szolga vagy szabad ember az őrizet ellenére valahogyan mégis átszöknék, az öröket ezért tüstént megölik. Majd azt kérditek, hogy miként vélekedünk efelől. Meg kell vizsgálni, hogy mit mondanak erről a törvények.⁴⁷⁷ Mindenesetre álljon tőletek – akik egy ily kegyes Istent és Urat fogadtatok el – távol, hogy ily kegyetlenül ítélkezzetek, s annál is helyénvalóbb, hogy – miként eddig könnyedén halálba küldtetek bárkit – mostantól fogva akit csak tudtok, élethez, ne pedig halálhoz segítsetek. Miként ugyanis szent Pál apostol – aki először üldözte, gyalázta, s mérszárlással fenyegette az Úr tanítványait,⁴⁷⁸ utóbb elnyervén a kegyelmet isteni megvilágosodás által megtért – nemcsak hogy nem rótt halálbüntetést senkire sem, hanem azt kívánta, hogy ő maga átok legyen az atyjafiaiért,⁴⁷⁹ és örömet áldozott és vált áldozattá a hívek lelkéért.⁴⁸⁰ Ugyanígy ti is, miután Isten kiválasztott és meghívott benneteket, s fényében megvilágosodtatok, többé nem kívánhatjátok mások halálát, hanem habozás nélkül mindenkit a test és a lélek életére kell hívnotok, amikor csak alkalmatok adódik erre;⁴⁸¹ s miként Krisztus elvezetett benneteket az örök halálból – amely fogva tartott titeket – az örök életre, úgy magatoknak is meg kell kísérelnetek megmenteni

⁴⁷⁰ Vö. *Leg. Liutpr.* 44; *Lib. Papiens. Pippini* 9; *Cod.* 6, 2.

⁴⁷¹ *Col.* 4, 1.

⁴⁷² Vö. *Eph.* 6, 5.

⁴⁷³ *Eph.* 6, 8–9.

⁴⁷⁴ Vö. *Lib. Papiens. Karoli M.* 34. 79. 80; *Cod.* 12, 45; *Dig.* 49, 16, 5.

⁴⁷⁵ Vö. *Lib. Papiens. Karoli M.* 34. 79. 80; *Cod.* 12, 45; *Dig.* 49, 16, 5.

⁴⁷⁶ Vö. *Ed. Roth.* 163; *Inst.* 4, 18, 5. 6.

⁴⁷⁷ Vö. *Ed. Roth.* 264–267; *Cod.* 9, 4, 4.

⁴⁷⁸ Vö. *Act.* 9, 1.

⁴⁷⁹ Vö. *Rom.* 9, 3.

⁴⁸⁰ Vö. *Cor. II.* 12, 15.

⁴⁸¹ Vö. *Rom.* 7, 6.

nemcsak az ártatlanokat, hanem a bűnösöket is a halál pusztításától, ahogy a legbölcsebb Salamon is mondotta: „Szabadítsd meg azokat, akik a halálba vitetnek, és akik a megöletésre tántorognak, tartóztasd meg!”⁴⁸²

26. fejezet

Azokkal szemben, akik rokonukat, vagyis vérokonukat, azaz testvérüket, unokatestvérüket vagy unokájukat mészárolták le, a tiszteletreméltó törvények szigorának kell érvényesülnie. Ha azonban a templomba menekülnek, mentesüljenek a halálbüntetés alól, és habozás nélkül vessék alá magukat azon vezeklésnek, amelyet a templom püspöke vagy papja rendel: „Nem gyönyörködöm” – mondja az Úr – „a hitetlen halálában, ezt mondja az Úr, hanem hogy a hitetlen megtérjen útjáról és éljen.”⁴⁸³

27. fejezet

Azokat illetően, akik társukat halálra adják, ugyanazt határozzuk, mint a fentiekben.⁴⁸⁴

28. fejezet

Tudni fogjátok, hogy miként ítélkezzetek azon férfit illetően, akit egy másik férfi feleségével tetten érnek, ha elolvassátok a törvényeket.⁴⁸⁵ Ha azonban a házasságtörő a templomba menekül, úgy véljük, a püspöknek kell döntenie a szent kánonok⁴⁸⁶ előírásai, illetve az apostoli szék szent püspökeinek⁴⁸⁷ egyértelmű rendelkezései szerint.

29. fejezet

Hasonlóképpen ítélünk arról az emberről, aki saját vérokonával közösül. Ám egy ily hatalmas bűn dögvészét egyértelműen inkább a pap megfontolására és ítéletére bízuk.

30. fejezet

Azt illetően, aki nem szándékosan öl embert, azt rendeljük, amit a szent rendelkezések⁴⁸⁸ előírnak, és helyes, ha a hozzátok kinevezett püspök azokat mindig keze ügyében tartja.

31. fejezet

Az állat-tolvajok esetében – ha nem is a kegyelem, de legalábbis – a törvények⁴⁸⁹ rendelkezéseit kell megtartani.

32. fejezet

Ugyanezt engedélyezzük⁴⁹⁰ azok kapcsán is, akik férfit vagy nőt rabolnak.

33. fejezet

Előadtátok, hogy eleddig csatába indulván katonai jelvényként egy lófarkat vittétek magatokkal, és azt kérditek, hogy ezután mit vigyetek magatokkal helyette. Hát mi mást, mint a szent kereszt jelét? Hiszen ezzel a jellel választotta ketté Mózes a tengert, és ölte meg Amaleket, ezzel bírta le Gideon a madianitákat, és a mi Urunk Krisztus a halál fölötti hatalmat

⁴⁸² *Prov.* 24, 11.

⁴⁸³ *Ezech.* 33, 11.

⁴⁸⁴ *Vö. Ed. Roth.* 7.

⁴⁸⁵ *Vö. Ed. Roth.* 211–213; *Leg. Liutpr.* 7. 33. 130; *Lib. Papiens. Karoli M.* 5; *Inst.* 4, 18, 4; *Cod.* 5, 5, 4; *Nov.* 12, 1.

⁴⁸⁶ *Vö. Conc. Ancyran.* 19; *Conc. Aurelian.* 1.

⁴⁸⁷ *Vö. Innocentii I. decr.* 24.

⁴⁸⁸ *Vö. Conc. Ancyran.* 22.

⁴⁸⁹ *Vö. Ed. Roth.* 232. 318. 329; *Inst.* 4, 1.

⁴⁹⁰ *Vö. Ed. Roth.* 191. 207–210; *Inst.* 4, 18, 10.

bitorló ördögöt ezzel nem csupán legyőzte, de meg is semmisítette. Ezt a jelet viseljük homlokunkon, és ez véd meg minket minden ellenségtől, és védelmez minden támadással szemben. Az ördögöt elrettentő hit jele ez, amelyet a keresztény fejedelmek ínségük idején mindig igénybe vesznek, s amellyel az igaz vallást követő királyok Krisztus segedelmével gyakran dicső győzelmet aratnak ellenségeik felett. Ám hogy még világosabban megértsétek, miért helyénvalóbb katonai jelképként a kereszt jelét magatokkal vinnetek a ló farka helyett, amikor harci alakzatot vesztek fel, úgy véljük, említést kell tennünk Konstantin némely tetteréről, aki a legjámborabb római császár és a kereszténység leghíresebb terjesztője volt. Mert amikor „*seregét Maxentius, Róma városának zsarnoka ellen – aki akkor még a keresztény vallás támogatója volt – vezette, noha nem vette magára az Úr szenvedéseinek jelét vallásunk ünnepélyes szertartásának keretében, útja során mindenkor, amikor a közelgő csata kimenetelét latolgatta, gyakran az égre fordította tekintetét, és Isten segedelmét kérte. Szendergésében pedig az ég keleti felén a kereszt jelét látta ragyogni tüzes fénnel. A lenyűgöző látvány teljesen hatalmába kerítette, az ismeretlen kép mehökkentette, látta, amint angyalok állják körül, s ezt mondják neki: 'Konstantin, e jelben győzz.'*”⁴⁹¹ Ettől boldog lett és biztos a győzelemben, homlokára rajzolta az égen látott kereszt jelét, beiktatta a katonai jelvények közé, és a lobogót – amint azt nevezik – az Úr keresztjének alakjába vonta. A vallás eszközeivel így felfegyverkezvén az istentelenek serege ellen vonult, és a nélkül, hogy a római nép vére ontatott volna, ahogy Istentől kérte, csodálatos módon győzedelmeskedett a zsarnok Maxentius fölött, aki a folyóba fulladt.”⁴⁹²

34. fejezet

Azt is kérditek, hogy ha hírvivő érkezik, hogy harcba kell mennetek, azonnal kell-e, vagy vannak-e olyan napok, amikor nem helyénvaló harcba menni. Erre azt válaszoljuk, hogy egyetlen napon sem kell teljes mértékben tartózkodni attól, hogy tevékenységbe fogjatok, vagy tevékenységet végezzetek, a fent említett legünnepeltebb napokat kivéve, amelyeket (amennyiben nagy szükség nem kényszeríti másra) minden keresztény tiszteletben tart. Ám ez nem azért van, mert tilos e napokon illet cselekedni, mivel reményünket nem napokba helyezzük, reményünket nem napok határozzák meg, az üdvözülést egyedül az igaz és élő Istentől várhatjuk;⁴⁹³ hanem inkább azért, mert – ha a szükség engedi – e napokat imádkozással kell tölteni, és a szokottnál nagyobb buzgósággal kell e jeles ünnepek szertartásain részt venni. Hiszen amikor a zsidók megtagadták, hogy szombaton fegyvert fogjanak ellenségeik ellen, mert megtartották a korábbi szombatot, és a mindenható Isten meg akarta mutatni nekik, hogy a reményt és erőt csak öbelé, ne pedig az ünnepnapok megtartásába vessék, ezer emberüket ölték meg, és az életben maradottak – ekképpen bűnbánatra fogva – azt mondták egymásnak: „*Ha mindent úgy teszünk, miként testvéreink tették, és nem harcolunk nemzetekkel a lelkünkért és az igazunkért, hamar kiűznek minket a földünkről.*”⁴⁹⁴

35. fejezet

Azt mondjátok, hogy amikor csatába mentetek, figyeltétek a napokat és órákat, mágikus szertartásokat végeztetek, varázsigéket és varázskéneket mondtatok, és jósoltatok, s szeretnétek eligazítást kérni, hogy mostantól fogva miként cselekedjete. Szükségképpen eligazítanánk benneteket e kérdésben, ha nem gondolnánk úgy, hogy erről már isteni tanításban részesültetek, és ezen isteni alapot mi már semmivel sem építhetjük tovább. Tehát ha úgy döntötök, hogy csatába indultok, ne mulasszátok el azt cselekedni, amit ti magatok

⁴⁹¹ Utalás a 312. október 28-n lezajlott csatára a Mulvius hídnál.

⁴⁹² Rufin. *Hist. eccl.* 9, 9.

⁴⁹³ Vö. *Thess. I.* 1, 9.

⁴⁹⁴ *Mac. I.* 2, 40.

felidéztek, vagyis menjetek a templomba, imádkozzatok, bocsássatok meg a bűnösöknek, vegyetek részt a misén, mutassatok be áldozatot, valljátok be bűneiteket a papnak, fogadjátok a bűnbocsánatot és a szentáldozást, nyissátok meg a börtönöket, szabaduljatok meg béklyóitoktól, és adjatok szabadságot a szolgáknak, különösen pedig azoknak, akik megtörték, gyengék és foglyok,⁴⁹⁵ és osszatok alamizsnát a rászorulóknak, hogy teljesíthessétek, amire az apostol int, amikor azt mondja: „*És mindent, a mit csak cselekesztek szóval vagy tettel, mindent az Úr Jézusnak nevében cselekedjétek!*”⁴⁹⁶ Mert mindaz, amit említettetek – a napok és órák szokásainak megtartása, a varázsigék, a szertartások, a gonosz énekek és jóslatok – az ördög fényűzése és ténykedése, amelyet Istennek hála a keresztségben már megtagadtatok, s a régi emberrel és cselekedeteivel együtt levetettétek magatokról teljesen mindezen dolgokat, amikor magatokra öltöttétek az újat.⁴⁹⁷

36. fejezet

Arra vonatkozóan, hogy vasárnap vagy más ünnepnapokon – ha a szükség azt kívánja – megengedett-e háborúba vonulni, vagy háborút folytatni, véleményünket a jelen válaszok harmincnegyedik fejezetéből ismerhetitek meg.

37. fejezet

Kéréseteknek megfelelően örömmel adtuk át azokat a könyveket, amelyeket számotokra jelenleg szükségesnek gondolunk, és még több könyvet kívánunk rendelkezésetekre bocsátani Isten bőkezűségének hála.

38. fejezet

Azt mondjátok, hogy amikor a táborban vagytok, nem tudtok megfelelően és összeszedetten imádkozni, s ezért eligazítást kértek, hogy mit tegyetek. Ezért mi az ellenkezőjére buzdítunk: minél inkább örjög az ellenség, és minél nagyobb nehézségek és csapások érnek benneteket, annál nagyobb állhatatossággal kell erőtököt az imának szentelni.⁴⁹⁸ Mert atyáink sokkal inkább az imával, mintsem a harccal győztek, és könyörgéssel könnyebben elérték, amire vágytak, mint a csatával. Továbbá Mózes imádkozott, Józua pedig harcolt, ám Mózes többeket győzött le imával, mint Józua harcban. Helyénvalóbb tehát inkább a harcot, mint az imát feladni.⁴⁹⁹

39. fejezet

A nemzedékek vérrokonsága felől tudakozódtatok, hogy egyértelműen tudhassátok, melyik nőt kell feleségül venni. Idéztük már, hogy ezt a törvények miként szabályozzák, azonban érdemesnek tartjuk azt összefoglalóan ismét felidézni. A törvényekben ez áll: „*Házasság azonban nem minden nővel jöhet létre, mert bizonyos házasságoktól tartózkodni kell. Olyan személyek között, kik egymással szülői, illetőleg gyermeki viszonyban vannak, házasság nem köthető, tehát az atya és leánya, a nagyatyja és unokája, vagy az anya és fia, a nagyanya és unokája között s így tovább a végtelenségig. Hasonló, de nem oly messzemenő határozatok állanak azokra, kik egymásnak oldalági rokonai.*”⁵⁰⁰ Püspökötökre hagyjuk azonban, hogy elmagyarázza nektek, amit a szent kánonok és leginkább a legfőbb püspök, Zakariás rendelkezései erről hirdetnek.⁵⁰¹

⁴⁹⁵ Vö. Isai. 58, 6.

⁴⁹⁶ Col. 3, 17.

⁴⁹⁷ Vö. Col. 3, 9. 10.

⁴⁹⁸ Vö. Rom. 12, 12.

⁴⁹⁹ Exod. 17, 11–13.

⁵⁰⁰ Inst. 1, 10, 1–2.

⁵⁰¹ Vö. Conc. Roman. 5. 6. 9.

40. fejezet

Azt mondjátok, hazátokban az a szokás járja, hogy mielőtt csatába indultok, uratok kiküld egy igen hű és körültekintő embert, aki átvizsgálja az összes fegyvert, lovat és a csatához szükséges dolgokat, és ha valaki otthonában úgy találja, hogy azok nem megfelelő módon lettek előkészítve, akkor azt az embert halálra ítélik; most pedig azt szeretnétek tudni, hogy véleményünk szerint ilyen esetben mit kell tenni. Arra buzdítunk pedig benneteket, hogy mindeme körültekintést lelki fegyvertáratokra fordítsátok, s arra intünk benneteket, hogy e kérlelhetetlen szigort a jámborság gyakorlása terén alkalmazzátok; mert ahogy eleddig a fegyverek és lovak előkészítését ellenőriztéték, hogy megfelelnek-e a látható ellenséggel való összecsapásra, mostantól azt kell buzgón vizsgálnotok, hogy mindenki birtokában van-e lelki fegyverzetének, azaz készen áll-e a jó cselekedetekre „*a fejedelemségek ellen, a hatalmasságok ellen, ez élet sötétségének világbírói ellen, melyek a magasságban vannak*”.⁵⁰² Továbbá ló alatt a lélek értendő, mert miként az embert a ló viszi, úgy irányítja őt lelke is, tehát nyilvánvaló, hogy aki nem készíti elő fegyvereit az ellenség ellen, elpusztul, mert ahogy írva van: „*Átkozott, aki az Úrnak dolgát csalárdul cselekszi*.”⁵⁰³ Arról a lóról, amely lélekben nincsen felkészülve, helyesen mondja a zsoltáríró: „*...megcsal a ló a szabadításban, nagy erejével sem ment meg*”.⁵⁰⁴ Arról, amelyik viszont felkészült, ez áll: „*Készen áll a ló az ütközetnek napjára, de az Úré a megtartás!*”⁵⁰⁵ Tehát mindaz, amit eddig testiekben tartottatok meg, s a fegyverek terén követeltetek meg a legkegyetlenebbül – még az erre képtelen szegényektől is –, mostantól lelkiekben tiszteljétek, a hatalmasságokat és a pórnépet pedig arra buzdítsátok, hogy jámborságban és lelkiekben készüljenek fel!

41. fejezet

Azokkal kapcsolatban, akik nem hajlandóak a kereszténység helyes voltát elfogadni, s bálványok előtt mutatnak be áldozatot és hajtanak térdet, nem írhatunk mást nektek, mint hogy ne erőszakkal, hanem figyelmeztetéssel, buzdítással és érveléssel tereljétek őket az igaz hit felé, meggyőzván őket, hogy hiábavalóságokat gondolnak.⁵⁰⁶ megfelelő értelemmel rendelkeznek ugyan, ám saját kezük munkáját imádják s értelmetlen dolgokat csodálnak, sőt, démonok előtt hajtanak fejet és mutatnak be áldozatot. Mert ahogy az apostol tanítja: „*Tudjuk, hogy egy bálvány sincs a világon, amit a pogányok áldoznak, ördögöknek áldozzák*.”⁵⁰⁷ Ha mégsem hallgatnának rátok, tilos velük akár közösen étkeznetek, akár bármiféle kapcsolatot tartanotok, s el kell távolítanotok őket kíséretetekből és baráti körötökből, mintha idegenek és fertőzöttek lennének, hogy e zavarodottságtól bántva s Isten sugallatára megtérjenek hozzá, aki igaz, s nem hamis Isten, aki teremtő, s nem teremtet, aki mindenek alkotója, s nem megalkotott. Mert miként az Úr parancsolta, a keresztényeknek nem csak az ételt kell maguktól elvetniük, hanem a port is le kell rázniuk lábukról annak a házából kimenvén, aki nem hisz;⁵⁰⁸ olyannyira, hogy a tanítványok, akik nem tudták, mi történt, helytelenítették,⁵⁰⁹ amikor vezetőjük, Péter odament Corneliushoz, akit – Isten parancsára – a pogányok közül elsőként kereszténnyé tett.⁵¹⁰ Ezért nem vállalható semmiféle közösség azokkal, akik nem hisznek és bálványokat imádnak. Erőszakot azonban semmiképp nem szabad alkalmazni velük szemben azért, hogy hívekké tegyétek őket. Hisz semmi nem

⁵⁰² Eph. 6, 12.

⁵⁰³ Jer. 48, 10.

⁵⁰⁴ Ps. 32, 17.

⁵⁰⁵ Prov. 21, 31.

⁵⁰⁶ Vö. Jer. 1, 16.

⁵⁰⁷ Cor. I. 8, 4; 10, 20.

⁵⁰⁸ Vö. Matth. 10, 14.

⁵⁰⁹ Vö. Act. 11, 2–3.

⁵¹⁰ Vö. Act. 10.

lehet jó, ami nem önként történik; mert írva van: „*kész szívvel áldozom néked*”,⁵¹¹ majd utóbb: „*Szájamnak önkéntes áldozatai legyenek kedvesek előtted, Uram!*”,⁵¹² továbbá: „*Halld meg, Uram, hangomat – hívlak! Irgalmazz nékem és hallgass meg engem!*”⁵¹³ Isten valóban azt parancsolja, hogy készséges segítséget csak az adjon, aki kész erre, ha ugyanis erőt akarna alkalmazni, senki sem állhatna ellen mindenhatóságának. De ha azt kérditek, miként kell ítélkezni az ilyen hitszegőkről, hallgassátok meg, amit Pál apostol mond, amikor a korinthusiakhoz írt: „*Mert mi közöm ahhoz, hogy a kívülvalókról is ítéletet tegyek? Avagy ti nem a belülvők fölött tesztek-e ítéletet? A kívülállókat pedig majd az Isten ítéli meg. Vessétek ki azért a gonoszt magatok közül!*”⁵¹⁴ Azt is mondhatná: nem ítélek azok felett, akik vallásunkon kívül állnak, Isten ítéletére hagyom őket, aki minden élő felett ítél majd. Mindesetre távoztassátok el a gonoszt magatokból, nehogy veletek időzvéen rákként kússzon elő, és nehogy azt higgye, amikor látja a híveket vele érintkezni, hogy a hiábavalóságával vállalnak közösséget, és ezért szakadár hitét vallásunknál igazabbnak és szentebbnek tekinthesse!⁵¹⁵ Ezért az embernek lelkiismerete miatt minden lehető módon kerülnie kell a közösséget a bálványimádókkal, mert aki bálványimádókkal érintkezik, olybá tűnik, hogy a bálványokkal, sőt, a démonokkal érintkezik. „*Mert a nemzeteknek minden istene bálvány.*”⁵¹⁶ S az apostol azt mondja: „*Amit a pogányok áldoznak, ördögöknek áldozzák és nem Istennek.*”; majd hozzáteszi: „*Nem akarom pedig, hogy ti az ördögökkel legyetek közösségben.*”⁵¹⁷

42. fejezet

Azt állítjátok, hogy amikor királyotok leül trónjára az asztalhoz enni, amint szokás, senki, még a felesége sem heverhet mellette az étkezésnél, távol ültök tőle támlátlan széken, és a földön esztek; ezért tudni szeretnétek, mit parancsolunk nektek e tekintetben. Ezért tehát, mivel amit cselekszettek, az nem hit ellen való – noha a jó viselkedésnek nagyon is ellentmond –, arra serkentünk benneteket, nem annyira parancsolva, mint inkább buzdítva, hogy azokra tekintsetek, akik mint legelsők gyakorolták a keresztény vallást, és miután megfontoltátok alázatosságukat, minden haszontalan, felszínes dolgot vessetek el! Mert az evangéliumban olvasták, amit Isten mond: „*Tanuljátok meg tőlem, hogy én szelíd és alázatos szívű vagyok; és nyugalmat találtok a ti lelkeiteknek!*”⁵¹⁸ Mert a régi királyok – kik közül sokan kiérdemelték a szentek társaságát, és ezért valódi királyoknak hívták, mert szenteknek találták őket – a hagyomány szerint együtt étkeztek barátaikkal, sőt, szolgálóikkal is. Mi több, a királyok királyáról, és az uralkodók uráról, megváltóinkról azt mondják, hogy nemcsak a szolgálókkal és barátaival, az apostolokkal telepedett le,⁵¹⁹ hanem a vámosokkal és a bűnösökkel is letelepedett és együtt evett.⁵²⁰

43. fejezet

Hogy mely állatokat, illetve madarakat szabad megenni, az Úr világosan megmutatta, amikor az özönvíz után az összes állatot eledelül adta Noénak és gyermekeinek, mondván: „*Minden, ami nyüzsg a földön, és a tengernek minden hala kezetekbe adatott. Minden mozgó állat,*

⁵¹¹ Ps. 53, 8.

⁵¹² Ps. 118, 108.

⁵¹³ Ps. 27, 7.

⁵¹⁴ Cor. I. 5, 12–13.

⁵¹⁵ Tim. II. 2, 17.

⁵¹⁶ Ps. 95, 5.

⁵¹⁷ Cor. I. 10, 20.

⁵¹⁸ Matth. 11, 29.

⁵¹⁹ Vö. Tim. I. 6, 15.

⁵²⁰ Vö. Matth. 9, 10–11.

amely él, legyen nektek eledelül.”⁵²¹ És amikor az összes állat Péter elé lett tárva az égből leszálló edényben – noha ezt magasabb értelemben kell érteni –, valamennyi állatról elhangzott: „Öljed és egyél!”⁵²² Tehát semmilyen állatot nem tilos megenni, amely ételként nem árt a testnek, és ehető ételnek számít az emberek közt, ahogy a szent és legékesszólóbb tanító, Ágoston írja: „Mivel az elpusztult állatokat emberi szokás szerint nem szabad megenni, mert a nem megölt, hanem maguktól elpusztult állatok húsa fertőzött, és nem alkalmas a test egészségének fenntartására, amiért ételt fogyasztunk.”⁵²³ Továbbá maga az Úr törte le azok véleményét, akik azt állítják, hogy az étel tisztátalan, amikor azt mondja: „Nem az fertőzteti meg az embert, ami a szájon bemegy, hanem ami kijön a szájból, az fertőzteti meg az embert.”⁵²⁴ És isteni sugallatra azt hallotta Péter: „Amiket az Isten megtisztított, te ne mondd tisztátalanoknak”,⁵²⁵ azaz közönségesnek. Apostoltársai, Pál ezt írja: „Minden tiszta a tisztáknak; de a megfertőztetetteknek és hitetleneknek semmi sem tiszta.”⁵²⁶ Mindenesetre ha valaki az Ótestamentum alapján be akarja bizonyítani, hogy egyes állatokat tilos megenni, és arra akar kényszeríteni, hogy ne egyetek belőlük, meg kell jegyezni, hogy a tiltott állatok sorában szerepel a disznó. Erről a fent említett szent Ágoston – noha nem szól semmit a többről – ezen állatra emlékezett, amikor azt írja: „Ha valaki azt kérdi, miért nem mondanak ellent az Ótestamentumnak, ahol bizonyos húsfajták meg vannak tiltva, azok a kijelentések, amelyben az Apostol azt mondja: 'Minden tiszta a tisztáknak',⁵²⁷ valamint és 'Mert Istennek minden teremtetett állata jó',⁵²⁸ rá kell jönniük – ha képesek rá –, hogy az apostol az állatok természetéről beszél, míg a levél azt közölte velük⁵²⁹ – az akkori idők bizonyos előképei miatt –, hogy egyes állatok nem természetből, hanem jelentőségüknél fogva tisztátalanok. Tehát – a példa kedvéért – ha valaki a disznóról vagy a bárányról kérdez, természetből fogva mindkettő tiszta, 'mert Istennek minden teremtetett állata jó',⁵³⁰ de bizonyos jelentés folytán a bárány tiszta, a disznó nem tiszta. Mintha azt mondanád: „bolond” és „bölc”. A hangzás, a betűk és a szótagok természete szerint ezek a szavak tiszták, ebben egyetértünk; ám jelentésükben e szavak egyike, amelyet 'bolondnak' mondunk, tisztátalannak mondható, nem természeténél fogva, mert valami tisztátalant jelöl. És talán szóalakjában a disznó éppen olyan, mint szóalakjában a bolond, és ez az állat és e két szótag – amit úgy ejtünk ki: bolond – ugyanazt a dolgot jelöli. Valójában a disznót a törvény azért minősítette tisztátalannak, mert nem kérődzik, ám ez nem az ő bűne, hanem a természetéből fakad. Ám az emberek, akiket ez az állat jelöl, saját bűnük miatt tisztátalanok, nem a természetük miatt; mert noha örömet hallgatják a bölcs szót, de utóbb egyáltalán nem gondolnak rá. Felidézve az édes emlékezet bendőjéből valami általa hallott hasznos dolgot, gondolataidat kimondó szádba – mi más lenne ez, mint egyfajta lelki kérődés? Azokat, akik ilyet nem tesznek, ilyen állatoknak tekintenek; így tehát maga az e húsoktól való tartózkodás figyelmeztet minket e vétekre. Mert egy másik szakaszban írva van e kérődés tisztaságáról, hogy 'Kíváncsi kincs és kenet van a bölcsnek házába; a bolond ember pedig eltékozza azt.’⁵³¹ A dolgokat jelző kifejezések és megfigyelhető alakjaik közti e hasonlóságok a kutatás és az összehasonlítás miatt az észszerűen gondolkodó elmét hasznosan és kellemesen megmozgatják. Ám a fent említett népnek nemcsak az van parancsba adva, hogy meghallgassa, hanem hogy be is tartsa e

⁵²¹ Gen. 9, 2–3.

⁵²² Act. 10, 13.

⁵²³ Augustin. Faust. Manich. 32, 13.

⁵²⁴ Matth. 15, 11.

⁵²⁵ Act. 10, 15.

⁵²⁶ Tit. 1, 15.

⁵²⁷ Tit. 1, 15.

⁵²⁸ Tim. I. 4, 4.

⁵²⁹ Ti. a zsidókkal.

⁵³⁰ Tim. I. 4, 4.

⁵³¹ Prov. 21, 20.

*dolgokat. Mert volt idő, amikor nemcsak szavakban, hanem tettekben is meg kellett jövedőlni azokat a dolgokat, amelyek később váltak nyilvánvalóvá. Ám amikor e dolgok Krisztusban és Krisztus révén láthatóvá váltak, a betartásuk terhe nem az idegen népek hitére nehezedett, noha a prófécia tekintélye hozzáférhetővé tette számukra.*⁵³²

44. fejezet

Nagyböjt alatt a vadászat semmiképpen nem megengedett, hiszen a vadászok a húsukért ejtik el az állatokat. Tartózkodnotok kell az elejtett állatok húsától, különösen a nagyböjt idején, nehogy testi dolgokkal foglalatossodjatok! Mert minél inkább elmerültök böjt idején az Isten tiszteletére rendezett szertartásokban, annál inkább el kell távolodnotok a kártékony evilági örömeiktől, különösen mivel a szent história rámutat, hogy csak az elvetemültek vadásznak.

45. fejezet

Szeretnétek megtudni tőlünk, helyes-e nagyböjt idején ítélni, illetve a halálbüntetést végrehajtani. Ez ügyben tudnotok kell, hogy ugyanazt mondjuk a nagyböjt kapcsán, amit már az ünnepekkel kapcsolatban elmondtunk jelen válaszunk tizenkettedik fejeztében.

46. fejezet

Ezek után már nem szükséges elmagyaráznunk nektek, hogy szabad-e háborúba mennetek nagyböjt idején – akár ha a szükség megkívánja, akár nem –, hiszen előző kérdéseitekre adott válaszainkból ti magatok is kikövetkeztethetitek, hogy mikor jártok el helyesen, akkor is, ha most itt erről hallgatunk. A csaták és háborúk összecsapásai és minden összetűzés kezdete az ördögi művészet csalárdságának megnyilvánulása, és kizárólag az merül el és leli örömét ezekben, aki ki akarja terjeszteni királyságát, és szereti a haragot, az irigységet és más efféle bűnöket. Tehát ha a szükség nem szorít rá benneteket, tartózkodnotok kell a csatáktól nem csak a nagyböjt idején, hanem mindenkor. Ám ha valamely elkerülhetetlen esemény erre kényszerít benneteket, a nagyböjt idején sem mulaszthatjátok el, hogy habozás nélkül felkészüljete a háborúra – nem csupán a magatok, hanem hazátok és atyáitok törvényei védelmében –, nehogy megkísértsétek az Istent azzal, hogy rendelkezvén a szükséges javakkal nem gondoltok arra, hogy a saját és mások biztonsága érdekében tanácsot kell kérnetek, és elővigyázatosnak lennetek a szent vallást fenyegető károkkal szemben.⁵³³ Végül Jerikó falai is leomlottak, amikor Izrael fiai – akik már elfogadták, hogy a szombatot meg kell ünnepelni – a szombat ellenére körülvették a várost, és megszólaltak a kürtök.⁵³⁴

47. fejezet

Kérdezitek, hogy szabad-e tréfálkozni nagyböjt idején. A keresztényeknek nem szabad sem nagyböjt alatt, sem máskor. Ám mivel nem győzhetünk meg benneteket arról, hogy minden időben tartózkodjatok a tréfálkozástól – hiszen gyengék vagytok, s nem tudtok felmenni a hegyre, hogy Isten legfelsőbb parancsolatait meghallgassátok, mert Izrael korábbi gyermekeihez hasonlóan síkságon laktok⁵³⁵ –, egyszerűbb és enyhébb parancsokat kaptok: a nagyböjt és böjt idején szenteljete több időt az elmélyült imádkozásnak, önmegtartóztatásnak és bűnbánatnak, a fentiekben általunk hosszan taglaltak szerint, és tartózkodjatok nemcsak a tréfálkozástól, hanem mindenfajta céltalan fecsegéstől, trágár beszédétől és gyűlölködő szótól, ahogy az evangéliumban az Úr azt mondja: „Minden hivalkodó beszédért, amit beszélnek az emberek, számot adnak majd az ítélet napján.”⁵³⁶ És ha tartózkodni kell az üres szavaktól,

⁵³² Augustin. *Faust. Manich.* 6, 7.

⁵³³ Vö. *Deut.* 6, 16.

⁵³⁴ Vö. *Ios.* 6, 20.

⁵³⁵ Vö. *Exod.* 19, 12.

⁵³⁶ *Matth.* 12, 36.

sokkal inkább a sértő vagy bűnös szavaktól. Tehát ne engedjétek, hogy az élvezet vagy játék hívsága – kiváltképp a böjt idején – elcsábítson benneteket, mert a szomorúság nem illik a játékhoz, és a hamis, csalóka vidámság nem fakasztja igaz könnyekre felebarátaitokat! Továbbá ott van a bíró, aki ezt mondja: „*Jaj néktek, kik most nevettek; mert sírni és jajgatni fogtok!*”⁵³⁷ Erről Salamon azt mondja: „*Nevetés közben is fáj a szív; és végre az öröm fordul szomorúságra*”;⁵³⁸ majd másutt: „*Mondék az én szívemben; no megpróbállak téged a vígan való lakásban, hogy lásd meg: mi a jó? És ímé, az is hiábavalóság?*”⁵³⁹ Erről máskor azt mondja: „*Jobb a bölcsnek dorgálását hallani, hogynem valaki hallja a bolondok éneklését.*”⁵⁴⁰ Mert az Istennek tetsző áldozat a bűn ellen hat, amit a zsoltáríró is tanúsít, amikor ezt mondja: „*A töredelmes és bűnbánó szívet, óh Isten, nem veted te meg!*”⁵⁴¹

48. fejezet

Ezért úgy ítéljük meg, hogy a nagyböjt idején nem szabad sem házasodni, sem lakomát tartani. Am megtudhatjátok, hogy mit mondanak erről a szent kánonok,⁵⁴² ha püspökötök kiokít benneteket erről.

49. fejezet

Kérdezitek továbbá, hogy szabad-e a házasság előtt feleségeteknek aranyat, ezüstöt, marhát, lovat és egyéb javakat hozományként bemutatni. Mivel ez nem bűn, és a törvények nem tiltják, mi sem tiltjuk meg; és nemcsak ezt, bármi mást – amit megkeresztelkedésetek előtt tettetek – továbbra is szabadon megtehettek. Mert tudjuk, hogy Péter halász volt, Máté pedig vámszedő, és miután megtértek, Péter visszatért a halászathoz, Máté azonban nem folytatta a vámszedői tevékenységet, mivel más dolog halászattal előteremteni a megélhetést, és más dolog a gazdagságot vámszedéssel szerzett haszonnal növelni. Van ugyanis számos olyan foglalkozás, amelyet alig – vagy egyáltalán nem – lehetséges bűn nélkül folytatni. Ezért csak azok esetében szükséges, hogy valaki megtérése után ne térjen vissza hozzájuk lelkiükben, amelyek bűnbe viszik az embert. Am bármi büntelen dolgot végzett megtérése előtt, azt bűn nélkül folytathatja megtérése után is.⁵⁴³

50. fejezet

Azzal kapcsolatban, hogy miként kell ítélkezni arról az emberről, aki nagyböjt idején feleségével közösül, a püspökötök vagy az általa kinevezett papotok ítéletére bízunk benneteket, mivel ők ismerik az egyes emberek erkölcsseit, és nekik kell döntenüök mindnyájatok esetéről, illetve nekik kell azt megfelelő mederbe terelni, miután a személyt és a körülményeket mérlegre tették. Teljességgel megengedett volna, hogy abban az időben egy férfi feleségével együtt aludjék érintkezés nélkül, ha a tűz és a pelyva kár nélkül egygyé válhatna, vagy ha az ördögi csalárdság cselvetéseit nem ismernénk. Mert bárhol éljen egy férfi együtt egy nővel, nehéz elkerülni, hogy az ősi ellenség cselvetése ne üsse fel a fejét, amely bizony akkor is jelen volt, amikor egy fiú- és lánytestvér – nevezetesen Amnon és Támár – egészen rövid ideig volt együtt.⁵⁴⁴

51. fejezet

⁵³⁷ Luc. 6, 25.

⁵³⁸ Prov. 14, 13.

⁵³⁹ Prov. 2, 2.

⁵⁴⁰ Prov. 7, 5.

⁵⁴¹ Ps. 50, 19.

⁵⁴² Conc. Laodic. 52.

⁵⁴³ Vö. Gregor. M. Homil. in evang. 24.

⁵⁴⁴ Vö. Reg. II. 13, 8–14.

Azt kérditek, hogy lehet-e egyszerre két feleségetek; és ha ez nem megengedett, akkor tudni szeretnétek, hogy miként járjatok el annak az esetben, aki ebben a helyzetben van. Sem az emberi lét eredete, sem a keresztény törvények egyike sem engedi meg, hogy egy férfinak egyszerre két felesége legyen. Mert Isten, aki az embert megalkotta, kezdetben egyetlen férfit alkotott és csupán egyetlen nőt; ha akarta volna, nyilván adhatott volna neki két feleséget is, de nem akarta. Hiszen írva van: „*Annak okáért elhagyja a férfiú az ő atyját és az ő anyját, és ragaszkodik feleségéhez.*”⁵⁴⁵ S nem azt mondta, hogy 'feleségeihez'. Továbbá: „*És lesznek egy testté ketten*”⁵⁴⁶ – férfi és nő, nem pedig hárman vagy többen. Tehát akinek házában egyszerre két feleséget találtok, azt kényszeríteni kell, hogy későbbi feleségét küldje el a háztól, a korábbi pedig megtartsa meg, továbbá kötelezni kell, hogy elfogadja a helység papja által kirótt büntetést. Mert ez olyan rettenetes bűn, mint az emberölés, amelyet Káin követett el testvére, Ábel ellen,⁵⁴⁷ és amelyért a bosszút a hetedik nemzedék szenvedte el az özönvíz által,⁵⁴⁸ ám a házasságtörés bűnét, amelyet először Lámekh követett el két feleséggel,⁵⁴⁹ nem mosta le még Krisztus vére sem, aki Lukács evangéliuma szerint a hetvenhetedik nemzedék idején jött el e világra.⁵⁵⁰

52. fejezet

Ha tudni akarjátok, hogy miként kell ítélni afelett, aki mást eunuchhá tesz, forgassátok a törvénykönyvek lapjait!⁵⁵¹

53. fejezet

Azt kérditek, szabad-e a szent kereszt jelét azon asztal fölé helyeznetek, és annál az asztalnál ennetek, ahol a pap vagy a diakónus nincs jelen. Kétségkívül megtehetitek, hiszen mindnyájunknak megengedett, hogy e jellel védekezzék az ördög cselvetései ellen, és Krisztus nevében győzedelmeskedjék minden támadása felett. Annyit kell még hozzátennünk, hogy amennyiben feljebbvaló személy van jelen, akkor az alacsonyabb rangú erre nem formálhat jogot, csak ha parancsot kap rá, mert „*nem föllebbvaló a tanítvány a tanítónál*”,⁵⁵² és az apostol is azt parancsolja, hogy „*A tiszteletadásban egymást megelőzők legyetek!*”⁵⁵³

54. fejezet

Azt mondjátok, hogy a görögök szerint az, aki a templomban nem a mellén összekulcsolt kézzel áll, a legsúlyosabb bűnt követi el. Szerintünk azonban – ha nem tévedünk – ilyen parancsolat sohasem született, ezért ha nem cselekszetek így, nem követtek el bűnt; kivéve az, aki makacsul elutasítja, hogy azt tegye, amit mindenki más – hiszen egyesek így cselekszenek, mások pedig másképp, egyesek némelykor így mutatják ki alázatosságukat, máskor másként. Ám ezt és más dolgokat különféle helyeken mindig az alázatosság kifejezéseként cselekszik, és ha ezt teszik, kizárólag az alázatosság miatt teszik, miként írva is van: „*Azok imája, akik megalázkodnak, áthatolnak a felhőkön.*”⁵⁵⁴ Nem szabad tehát bírálni, hogy ki milyen módját választja az alázatosság gyakorlásának, mivel az evangélium szerint „*aki megalázza magát, felmagasztaltatik*”.⁵⁵⁵ Hisz ha valaki egy halandó fejedelem elé

⁵⁴⁵ Gen. 2, 24.

⁵⁴⁶ Gen. 2, 24.

⁵⁴⁷ Vö. Gen. 4, 8.

⁵⁴⁸ Vö. Gen. 7.

⁵⁴⁹ Vö. Gen. 4, 19–24.

⁵⁵⁰ Vö. Luc. 3, 23–38.

⁵⁵¹ Lib. Papiens. Karoli M. 81; Cod. 4, 42.

⁵⁵² Matth. 10, 24.

⁵⁵³ Rom. 12, 10.

⁵⁵⁴ Eccl. 35, 21.

⁵⁵⁵ Luc. 18, 14.

járulván teljes tisztelettel és félelemmel áll meg, beszél és lép elé, mennyivel helyénvalóbb, hogy ha Isten elé járul – aki örökkévaló, rettentő, és mindenek fölött áll –, nemcsak félelemtől remegve áll előtte, hanem szolgai alázattal jelenik meg színe előtt.⁵⁵⁶ És mivel az evangéliumban parancsba adatik, hogy a semmirekellők kezét és lábát kötözzék meg,⁵⁵⁷ mi egyebet tesz azon ember, aki az Úr előtt kezét megköti, mint hogy valamiképpen az Úrhoz esdekel: „*Uram, ne parancsold, hogy kezeimet megkötözzék, és a külső sötétségre vettessem, mert már megkötöttem őket, és íme készen állok a verésre!*”⁵⁵⁸ Ezért verjük mi is a mellünket, hogy kimutassuk: szánjuk, ami bűnt elkövettünk, s lesújtunk magunkra, mielőtt az Úr sújtana le ránk, és méltó büntetéssel bűnhődünk azért, amit elkövettünk, mielőtt eljön az utolsó ítélet.

55. fejezet

Azt állítjátok, hogy a görögök megtiltottátok nektek, hogy öv nélkül szentáldozáshoz járuljatok, nekünk viszont fogalmunk sincsen róla, hogy a szentírás mely tanúbizonysága alapján tilthatná ezt meg joggal; esetleg talán annak alapján, ahol az Úr azt parancsolja: „*Legyenek a ti derekaitok felövezve!*”⁵⁵⁹ Ám a szent evangélium e tanúbizonyságát nem szó szerint, hanem lelki értelemben véve kell teljesítenetek. Mert ha ez olyasféle parancs, amit szó szerint be kell tartani, akkor a következőket miért nem viszik szintén szó szerint véghez: miért nem válnak ’égő fényhez’ hasonlatossá,⁵⁶⁰ és miért nem tartanak pálcát kezükben a bárányt evők, ahogy parancsolják nekik?⁵⁶¹ Mert mindezeknek megvan a maguk misztériuma, amely világos azok számára, akik a hozzájuk tartozó jelentéssel együtt fogják fel ezeket. Mert az ágyék felövezésében a tisztaság, a botban a pásztori uralom, az égő fényben pedig a jócselekedet ragyogása mutatkozik meg, amelyekről mondva van: „*Világoljanak előbb jócselekedeteitek!*”⁵⁶² Ezért az együgyű hívek elméjét rá kell vezetnünk minderre, miként az egyház szent és kiváló oltalmazója, Celesztin pápa írja – itt most röviden összefoglalva szavait –, hogy tanítani kell őket és nem megtéveszteni, a parancsolatokat pedig nem csupán szemük elé kell helyezni, hanem elméjükbe csepegtetni.⁵⁶³

56. fejezet

Azt állítjátok: tudni szeretnétek, hogy szárazság idején meg lehet-e parancsolni mindenkinek, hogy imádkozzék és böjtöljön az esőért. Természetesen megtehetitek, mert az ima és a böjtölés nagyszerű erény, s komoly súllyal bír, ha ezek szakadatlan gyakorlására buzdítotok. Helyénvalóbb azonban, ha minderre a püspökök döntése alapján kerül sor, ugyanis ők azok, akiknek hatalmukban áll az oldás és kötés, Isten embereinek táborai az ő szavukra indulnak el és pihennek meg; nélkülük fejetlenül fogtok haladni, mint az elkóborolt juhok, amelyeknek nincsen pásztora. Az ősi időkben az ilyen ügyekben a pap szava és rendelkezése volt mindig az első – amely szokást a szentegyház ma is tartja –, amit a köznép beleegyezése követett; e rend kellő megtartásával és az egyöntetűség fennmaradása mellett Isten kegyelméből az óhajok is teljesültek.

57. fejezet

Azt állítjátok, hogy a görögök megtiltják, hogy heréltek öljék le állataitokat, s úgy tartják, hogy súlyos bűnt követnek el, akik az általuk leölt állat húsból esznek. Ezen állítás számunkra teljességgel érthetetlennek és igen ostobának tűnik. Ám mivel nem hallottuk azok

⁵⁵⁶ Vö. Ps. 46, 3.

⁵⁵⁷ Vö. Matth. 22, 13.

⁵⁵⁸ Vö. Matth. 22, 13.

⁵⁵⁹ Luc. 12, 35.

⁵⁶⁰ Vö. Luc. 12, 35.

⁵⁶¹ Vö. Exod. 12, 11.

⁵⁶² Matth. 5, 16.

⁵⁶³ Vö. Epist. ad episc. Galliae 1.

okfejtését, akik ezt állítják, nem tudunk teljes biztonsággal megítélni állításaikat, mivel azt még nem ismerjük a maga teljességében. Egyet mindenesetre tudunk, nevezetesen: ha az eunuchok betartják Isten parancsolatait, tagjaik levágása nem lehet akadály annak, hogy a bebocsátást nyerjenek a mennyek országába, hiszen – az apostol szerint – feltámadáskor mindannyian teljes emberként leszünk jelen,⁵⁶⁴ s a próféta által az Úr boldogságot ígér a herélteknek is, ha betartják parancsolatait.⁵⁶⁵ Erénye és tisztessége miatt az Ethiops nevű eunuchot is férfiúnak nevezi a szent evangélista, Lukács, amikor ezt mondja: „És ímé, egy szerecsen férfiú, Kandakénak, a szerecsenek királyasszonyának hatalmas komornyikja.”⁵⁶⁶

58. fejezet

Arra vonatkozóan, hogy egy asszony lefátyolozott vagy lefátyolozatlan fejjel álljon-e a templomban, az apostol tanítása így szól: „Minden asszony, aki fedetlen fővel imádkozik vagy prófétál, megcsúfolja az ő fejét, mert egy és ugyanaz, mintha megnyiretett volna. Mert ha az asszony nem fedi be fejét, nyiretkezzék is meg, hogy ha pedig éktelen dolog asszonynak megnyiretkezni, vagy megberetváltatni, fedezze be az ő fejét!”⁵⁶⁷ Majd pedig ezt mondja: „Ezért kell az asszonynak hatalmi jelt viselni a fején az angyalok miatt”,⁵⁶⁸ vagyis a papok miatt; más helyütt pedig ezt mondja: „Magatokban ítéljétek meg: illendő dolog-e asszonynak fedetlen fővel imádni az Istent? Avagy maga a természet is nem arra tanít-é titeket, hogy ha a férfiú nagy haját visel, csúfsága az neki? Az asszonynak pedig, ha nagy haja van, ékesség az neki, mert a haj fátyol gyanánt adatott neki.”⁵⁶⁹

59. fejezet

Amit a nadrágról kérdeztek, nézetünk szerint lényegtelen, mert nem a ruházatokat külső megjelenését kívánjuk megváltoztatni, hanem a bennetek lévő belső ember viselkedését, és azt sem kívánjuk tudni, mit öltöztök magatokra, Krisztuson kívül – „hiszen mindahányótok, akik Krisztusban megkeresztelkedett, Krisztust öltötte magára”⁵⁷⁰ –, hanem sokkal inkább azt, hogy miként haladtok előre a hitben és a jócselekedetekben. De mivel egyszerűségekben ezekről a dolgokról faggattok, mert féltetek, nehogy bűnként róják fel nektek, ha csekélyebb mértékben eltértek a többi keresztény szokásaitól, és nehogy bármitől megfosszunk benneteket, amire vágytok, közöljük veletek, hogy könyveink útmutatása szerint a nadrág férfiúi, és nem női viseletnek számít. Mostantól tehát – amiként a régi emberből kibújva új emberré váltatok⁵⁷¹ – régi szokásaitokat levetve mindenben a mi szokásainkat kövessétek; ám ha nem, tegyetek kedvetek szerint! Mert az, hogy ti vagy asszonyaitok nadrágot viseltek-e, vagy nem, sem üdvözléseket nem csorbítja, sem erényeiteket nem növeli. Természetesen az elmondottakhoz – miszerint kötelező nadrágot viselni – hozzá kell fűznünk, hogy lelkiekben öltünk magunkra nadrágot, amikor a testi vágyat önmegtartóztatással fékezzük, hiszen a nadrág azon testrészeinket korlátozza, amelyekben tudvalevőleg a bujaság fészkel. Ezért volt talán, hogy az első emberek, amikor a bűnbeesés után tiltott mozgást éreztek a tagjukban, a fügefához rohantak, és leveléből ágyékfedőt fontak maguknak.⁵⁷² Ez azonban lelki értelemben vett nadrág, amit eddig nem viseltetek, és – hogy az apostollal szóljak –

⁵⁶⁴ Vö. Eph. 4, 13.

⁵⁶⁵ Isai. 56, 4–5.

⁵⁶⁶ Act. 8, 27.

⁵⁶⁷ Cor. I. 11, 5–6.

⁵⁶⁸ Cor. I. 11, 10.

⁵⁶⁹ Cor. I. 11, 13–15.

⁵⁷⁰ Gal. 3, 27.

⁵⁷¹ Vö. Eph. 22–24; Col. 3, 9–10.

⁵⁷² Vö. Gen. 3, 7.

„*még most sem bírjátok meg, mert még testiek vagytok*”.⁵⁷³ Ezzel tehát elmondtunk egyet és mászt arról a dologról, noha Isten segedelmével sok egyebet is tudnánk mondani róla.

60. fejezet

Arra a kérdésekre, hogy szabad-e böjti időben kora reggel enni egy keveset, azt válaszoljuk, hogy nem ismerünk és nem találunk olyan emléket, miszerint atyáink bármelyike a nap harmadik órája⁵⁷⁴ előtt evett volna, vagy hogy a szentegyháznak volna olyan hagyománya, miszerint ezen óra előtt szabad enni; épp ellenkezőleg, azt látjuk, hogy némelyikük estig, mások a nap kilencedik órájáig, mások a hatodik óráig böjtöltek, de senki olyat nem találtunk, aki reggel evett volna, mivel azt olvastuk, hogy arra, aki reggel evett, azt mondták: „*Jaj neki!*”⁵⁷⁵ Ezért – azt kívánva, hogy ne illessenek benneteket ilyen szidalommal – arra buzdítunk benneteket, hogy a nap harmadik órájáig ne vegyetek magatokhoz semmilyen földi étet még jeles napokon se. Mert mi lehet magasztosabb ünnep, mint a pünköszt, amikor a Szentlélek leszállt az apostolokra, és ezáltal az emberek kiérdemelték, hogy magukba fogadhassák az Urat? Úgy tudjuk, hogy ezen ünnepen a szent apostolok jó néhány más emberrel együtt természetesen böjtöltek a nap harmadik órájában, mivel azoknak, akik hitetlenkedve és elnémulva hallgatták őket, akik eltelve a Szentlélekkel az összes nemzetek nyelvén beszéltek, valamint azoknak, akik helytelenül azt mondták, hogy a jelenlévők elteltek az újjal, az apostolok fejedelme, Péter azt válaszolta: „*Mert nem részegek ezek, amint ti állítjátok; hiszen a napnak harmadik órája van.*”⁵⁷⁶ Itt meg kell jegyezni, hogy nemcsak az apostolok, hanem a velük lévő, az a százhus ember is, akikre a Szentlélek leszállt, tudvalevően böjtölt a harmadik órában. Azt is meg kell említeni, hogy Szent Péter nem pusztán azt mondta: „mert nem részegek ezek, amint ti állítjátok”, hanem még azt is hozzátette: „hiszen a napnak harmadik órája van” – mintha valójában azt mondta volna: „Ti magatok is nyilvánvalóan tudjátok, hogy nem szokás, hogy a harmadik óra előtt abbahagyják a böjtölést, tehát hiába gondoljátok, hogy részegek!” Kövessétek őket, hogy a Szentlélek – ha nem is később, de legalább a nap harmadik órájában böjtölés közben találva benneteket – belétek is kegyelmet lehellessen, miként velük tette!

61. fejezet

Azt is jelzitek: szeretnétek tudni, hogy egy laikusnak napjában hányszor kell imádkoznia. E tekintetben jó, ha tudjátok, hogy senki sem kivétel az alól, amit az Úr az evangéliumban mond: „*Mindig imádkozni kell, és meg nem restülni*”,⁵⁷⁷ az apostol pedig ezt mondja: „*Szüntelen imádkozzatok!*”⁵⁷⁸ Ezt – miként az a fent említett Szent Ágoston tanításában teljesen világosan megtalálható⁵⁷⁹ – úgy kell érteni, hogy egyetlen nap sem szabad elhagyni egyes imaidőket. Ám annak kapcsán, hogy melyek azok az idők, amelyeket egyetlen nap sem szabad imádság nélkül hagyni elmúlni, „*keressetek és találtok!*”⁵⁸⁰

62. fejezet

Azt mondjátok, hogy mielőtt felvettétek a kereszténységet, egy követ találtak tifeledek, s ha valaki betegsége miatt valamennyit kapott e kőből, némelykor gyógyírt jelentett testének, máskor viszont nem hozott jobbulást. Ám ilyesmi bizonyosan megtörténik olyanokkal is, akik soha egy darabot sem kapnak ebből a kőből, nevezetesen némelyek gyógyulást nyernek

⁵⁷³ *Cor. I. 3, 2.*

⁵⁷⁴ Az időmegjelölés a napfelkeltétől számított órákra utal.

⁵⁷⁵ *Isai. 5, 11.*

⁵⁷⁶ *Act. 2, 15.*

⁵⁷⁷ *Luc. 18, 1.*

⁵⁷⁸ *Thess. I. 5, 17.*

⁵⁷⁹ Vö. Augustin. *Epist.* 130, 9.

⁵⁸⁰ *Matth. 7, 7.*

betegségükből, mások viszont belepusztulnak. Ezért tehát amikor azt kérditek, hogy innentől fogva is ezt tegyétek-e, avagy utasítsátok-e el, azt feleljük és úgy határozunk, hogy e kövek mint a tévelygés gyújtósának mindennemű használatát teljességgel meg kell tiltani és el kell utasítani, s az emberi megváltásba vetett hitet az egyetlen kőbe, a mi urunkba, Jézus Krisztusba kell helyezni, „*amely követ az építők megvetettek, az lett a szegletnek feje*”,⁵⁸¹ és erőnk visszanyeréséhez a gyógyírt ettől, a mindenek között legerősebbtől kell várni. Az apostolfejedelem Szent Péter levelében arra ösztökél benneteket, hogy öhozzá forduljatok, és belé helyezzétek minden bizodalmatokat, amikor azt mondja: „*Akihez járulván mint élő, az emberektől ugyan megvetett, de Istennél választott, becses kőhöz, ti magatok is mint élő kövek épüljétek fel lelki házazá!*”⁵⁸²

63. fejezet

Kérditek továbbá, hogy a férjnek szabad-e vasárnap napközben vagy éjjel feleségével közöszlennie, illetve együtt aludnia. Erre azt válaszoljuk, hogy amennyiben vasárnap minden földi munkálkodástól tartózkodni kell – miként erre a fentiekben oktattunk benneteket⁵⁸³ –, annál inkább óvakodni kell a testi örömöktől és mindenfajta testi bemocskolódástól; különösen azért, mert az 'Úr napja' elnevezés világosan megmutatja, hogy e napon keresztény ember semmi egyebet nem tehet azon kívül, ami az Urat szolgálja. Továbbá ugyanaz vonatkozik a vasárnap éjjelre is, amit a nappalról mondtunk. Hiszen az egyetlen nap, amely nappalból és éjszakából, azaz huszonnégy órából áll. Mert ha a Nap ragyogása és eltűnése nélkül létezhetne nap, az Írás soha nem mondta volna: „*És lőn reggel és lőn este: első nap.*”⁵⁸⁴ Ami pedig azt illeti, hogy ebben az időben pusztán alhatik-e valaki saját feleségével, már tömören elmondtuk véleményünket e válaszok ötvenedik fejezetében. Végezetül hogy az apostol szavaival éljek: „*Ezt pedig a ti hasznatokra mondom; sem hogy tört vessek néktek, hanem illendőképben és állhatatosan ragaszkodjatok az Úrhoz háborítatlanul.*”⁵⁸⁵

64. fejezet

A válasz arra, hogy a férfinak hány napig kell tartózkodnia az asszonytól, aki gyermeket szült, nem a mi véleményünkben, hanem a boldog emlékezetű Gergely római pápa és az angol nemzet apostola szavaiban áll, aki – midőn az általa Szászországba küldött Ágoston püspöknek ír – többek között ezt mondja: „*Az asszonytól férje nem kívánhatja, hogy vele háljon, amíg az asszony által szült csecsemőt el nem választják. A házasság viselkedésében azonban elfajult szokás kapott lábra, miszerint az asszonyok nem hajlandók az általuk szült gyermeket szoptatni, és más nőknek adják ki őket szoptatásra; ez a bujaság miatt következett be, mert azok, akik nem hajlandóak megtartóztatni önmagukat, megtagadják, hogy az általuk szült gyermekeket szoptassák.*”⁵⁸⁶

65. fejezet

Valamint senki nem találkozhat Krisztussal a szentáldozásban, ha bebizonyosodik, hogy a falánkság annyira rabul ejtette, hogy olyannyira nem böjtölt, hogy a misztikus asztalt semmibe véve világi ételt vett magához, s nem tévén különbséget Krisztus áldott teste és drága vére és más ételek között, nyilvánvalóvá válik róla, hogy azt nem az emberi éték elé, hanem mögé helyezi. Krisztus teste valójában a bűn elleni gyógyulást hozó orvosság, és az, aki – mielőtt bármi mást enne – nem veszi magához hódolattal, nem meggyógyulni akar,

⁵⁸¹ *Matth.* 21, 42.

⁵⁸² *Petr. I.* 2, 4–5.

⁵⁸³ *Vö. Responsa* 10.

⁵⁸⁴ *Gen.* 1, 5.

⁵⁸⁵ *Cor. I.* 7, 35.

⁵⁸⁶ *Gregor. M. Registr.* 11, 56a, 8.

hanem legyengülni. Tény, hogy látunk orvosokat, akik mindennap üres gyomorra isszák meg gyógyszerüket, s ha erre a testi egészség érdekében kerül sor, mennyivel inkább ezt kell tennünk a lélek üdvözülése érdekében. Továbbá semmilyen szabály nem írja elő, hogy az, akinek vérzik az orra vagy szája, ne vehetné magához Krisztus testét és véré. Nem tekinthető ugyanis véteknek, ha valaki önhibáján kívül szenved, s ezért nem akadályozható meg abban, hogy ily hatalmas orvosságban részesüljön. Hiszen tudjuk, hogy amikor egy nő, aki vérfolyásban szenvedett, hátulról Jézushoz lépett, s megérintette ruhájának szegélyét, azonnal meggyógyult.⁵⁸⁷ Ha tehát ezt a nőt, aki vérfolyásban szenvedett, nem ítélték méltatlannak arra, hogy megérintse az Úr ruháját, sőt, magát az Urat – hiszen ő maga mondta: „*Ki az, aki engem illete?*”⁵⁸⁸ –, akkor miért ne kaphatná meg Krisztus gyógyító szentségeit az, akinek vérzik az orra vagy a szája?

66. fejezet

Azt állítjátok, hogy a görögök megtiltották nektek, hogy a fejeteken viselt vászonturbánban lépjete be a templomba. Ezt mi is megtiltjuk, noha talán nem ugyanazon okból, ugyanis a gyakran emlegetett és mindig felemlítendő Pál apostol azt mondja: „*Minden férfiú, aki befedett fővel imádkozik, megcsúfolja az ő fejét*”,⁵⁸⁹ majd utóbb: „*Mert a férfiúnak nem kell befednie az ő fejét, mivel ő az Istennek képe és dicsősége*.”⁵⁹⁰ Tehát amit a fejfedőről mond, úgy gondoljuk, be kell tartani a feltekert vászonra nézve is.

67. fejezet

Azt mondjátok, szokásban volt nálatok, hogy amikor úgy döntöttetek, hogy valakit egy ügyben eskütételre köteleztetek, egy kardot hoztatok be a gyűlés közepébe, és arra tettetek esküt. Most viszont kéritek, adjunk eligazítást arra nézvést, hogy mire tegyetek esküt. Mi azonban mindenek előtt teljességgel helytelennek ítéljük nemcsak azt, ha kardra, hanem azt is, ha bármi ember alkotta tárgyra tesztek esküt. Mert bárkire esküszik valaki, azt szereti és tiszteli, és megingathatatlanul beléhelyezi bizalmát. Tehát Istenre kell esküdni, akit az embereknek szeretniük és tisztelniük kell, akibe minden reményüket és bizalmukat helyezniük kell, és akitől minden teremtménynek mindig a segítséget várnia kell; mert amikor az Úr azt parancsolja valakinek, hogy ne esküdjön a mennyre, a földre, a saját fejére vagy Jeruzsálemre,⁵⁹¹ akkor nyilvánvalóan megtiltja, hogy bármely teremtett dologra esküt tegyen. De mivel azt parancsolta nekünk, hogy Isten nevére esküdjünk, okoltunk tanításából. Nyilvánvalóan esküdhetünk legalább azokra a teremtett dolgokra, amelyek az isteni szertartásra lettek kijelölve, azaz a templomra és az oltárra, és aki ezekre esküszik, arra esküszik, aki ezekben, ha vannak ilyenek, lakozik. Ezért helyes az evangéliumra esküdni, mert ami abban van, az nyilvánvalóan senkié, ha csak nem Istené, aki abban megíratott és olvastatik, s általa megismerszik. Ez a törvényünk, ez a testamentumunk, amit az Úr – törvényadónk, tanúságtevőnk és megváltónk – a kiválasztottai elé tárt, és ha ezt szeretjük, esküt is teszünk rá, mert aki az igazságot mondja, az arra esküszik, akit szeret. Ezért ha az evangéliumra esküszünk, bizonyítottan szeretjük a tanúságot és a tanúságtevőt magát is, és minden kétséget kizárva megmutatjuk, hogy soha nem akarunk letérni parancsolatai követésének útjáról.

68. fejezet

⁵⁸⁷ Vö. *Matth.* 9, 20–22; *Luc.* 8, 43–44.

⁵⁸⁸ *Luc.* 8, 46.

⁵⁸⁹ *Cor. I.* 11, 4.

⁵⁹⁰ *Cor. I.* 11, 7.

⁵⁹¹ Vö. *Matth.* 5, 34–36.

Tudni kívánjátok, hogy a szülés után hány nappal léphet be a nő a templomba. Ebben a kérdésben – elődünk, Szent Gergely pápa nyomdokait követve – ugyanazt rendeljük, amit ő egy új nemzetnek adván eligazítást, ahogy most mi tesszük, egyebek között mondott: *„Nem terheli bűn azt a nőt, aki ugyanabban az órában, amikor szült, belép a templomba, hogy hálát adjon, a test öröme számít ugyanis bűnnek, nem a testi fájdalom. Öröm van a test egygyé válásában, ám jajveszékelés a gyermekszülésben. Ezért mondatott a legeslegelső anyának: 'Fájdalommal szülsz magzatokat.’⁵⁹² Ezért ha megtiltjuk a szülő nőnek, hogy belépjen a templomba, büntetését bűnéül rójuk fel.”⁵⁹³*

69. fejezet

Azt tudakoljátok, hogy egy évben hányszor szabad a keresztséget megünnepelni, és hogy e napon lehet-e húst enni, illetve utána hány napig kell tartózkodni ettől. A kánonok szerint⁵⁹⁴ az évben két ünnepi idő van, amikor a keresztséget ünnepeljük, tudniillik a húsvét és a pünkösöd. Ami benneteket illet, számotokra viszont nincsen szigorúan a keresztelezésre meghatározott ünnepi idő – ahogy azok számára sem, akik közvetlen életveszélytől félve e nagy merítkezéssel kívánnak megtisztulni. Kétségtelenül helyes azonban, ha azok, akiket nagyszombaton vagy pünkösöd szombatján kereszteltek meg, e napon s a következő hét napon tartózkodnak a hústól, amely napokat a régiek a kovásztalan kenyér napjainak nevezték,⁵⁹⁵ amikor az Úr feltámadását ünnepelték – és aki bármikor húst kíván enni, annál helyénvalóbb, hogy ezt tegye.

70. fejezet

Úgy döntöttetek, ki kell kérnetek a tanácsunkat, hogy megtartsátok és tiszteletben részesítsétek-e, vagy kergessétek-e el azt a papot, akinek felesége van. Ebben az ügyben az a válaszuk – noha az ilyen ember valóban elítélendő, mindazonáltal úgy illik –, hogy kövessétek az Urat, „aki” – az evangélium tanúsága szerint – „felhossa az ő napját mind a gonoszokra, mind a jókra, és esőt ad mind az igazaknak, mind a hamisaknak”.⁵⁹⁶ Ezért ne vessétek ki magatok közül, mivel az Úr sem száműzte Júdást az apostolok közül, noha hamis tanítvány volt. A papokat illetően pedig – bármilyenek legyenek is – ti, laikusok nem ítéltetek, és életvitelüket sem vizsgálhattok, hanem mindezt teljességgel a püspökök ítéletére kell bíznotok.

71. fejezet

Mivel azt kérditek, hogy szentáldozáshoz járulhattok-e olyan paphoz, akit házasságtörésen értek, vagy ilyen szóbeszéd kering róluk, ezt feleljük: senki – bármennyire beszennyeződött is – sem fertőztetheti meg az isteni szentségeket, amelyek minden ragállyal szemben tisztító orvosságok, ahogy a napsugár sem vonzhat magához semmi szennyet, még akkor sem, ha szennyvízcsatornákon és latrinákon hatol is keresztül. Tehát bármiféle ember legyen is a pap, a szentségeket nem szennyezheti be, ezért amíg a püspöki ítélet el nem marasztalja, el kell fogadni tőle az szentáldozást, mert a gonoszok a jó cél szolgálata során csak magukat sebezhetik meg – a meggyújtott fáklya is csak magában okoz kárt, másoknak viszont fényt ad a sötétségben, magát károsítja azzal, amivel mások javát szolgálja.⁵⁹⁷ Ezért bátran fogadjátok el Krisztus titkait minden paptól, hiszen a hit által minden megtisztul. Mert – miként Szent

⁵⁹² Gen. 3, 16.

⁵⁹³ Gregor. M. Registr. 11, 56a, 8.

⁵⁹⁴ Siricii decr. 2; Leonis I. decr. 11–12; Gelasii decr. 10.

⁵⁹⁵ Vö. Act. 12, 3.

⁵⁹⁶ Matth. 5, 45.

⁵⁹⁷ Vö. Ps. 111, 4.

Jeromos tanítja – a mi hitünk az, ami legyőzi ezt a világot,⁵⁹⁸ és mivel nem annak a feladata, aki átadja, hanem annak, aki elfogadja, hogy higgyen abban, hogy a keresztség minden lélekben tökéletes, és Krisztus teste minden papban tökéletes. Ugyanő utóbb a Szentírással összhangban⁵⁹⁹ azt mondja: mielőtt azt halljátok, hogy ne ítélj senki fölött, és ne vess ki senkit közösségedből, míg az ellene felhozott vád be nem igazolódik, mivel a vádlott nem számít rögvest bűnösnek, csupán az, akire bűnét rábizonyítják!⁶⁰⁰

72. fejezet

Azt kérditek, hogy rendelhetnénk-e számotokra pátriárkát. Erről semmi véglegeset nem tudunk mondani mindaddig, amíg hozzátok küldött követek vissza nem térnek, s nem számolnak be arról, hogy milyen tömeget és egységet képviselnek köztetek a keresztények. Addig is legyen püspökötök, és amikor a növekvő isteni kegyelem folytán a kereszténység már kellően elterjedt nálatok, és közösségenként püspökök kerültek felszentelésre, akkor választanotok kell közülük egyet, akit – ha nem is pátriárkának, de legalábbis – érseknek kell neveznetek; komolyabb ügyekben őhöz kell majd mindenkinek fordulnia, s tanácsát követnie kell, mivel az apostoli szabályok ugyanezt parancsolják és mondják ki: „*helyénvaló, hogy az egyes nemzetek püspökei tudják, hogy közöttük ki tekintendő elsőnek, s kit fogadnak el vezetőjüként, és annak lelkiismeretén kívül semmit nem fogadnak el hatalmasabbnak...*”⁶⁰¹ és így tovább.

73. fejezet

Azt is kérditek, hogy a pátriárkát kinek kell felszentelnie. Tudnotok kell tehát, hogy ott, ahol addig még sohasem iktattak be pátriárkát vagy érseket, először a legnagyobb püspöknek kell őt beiktatnia, mivel – az apostol szerint – a nagyobb áldja meg a kisebbet,⁶⁰² miután azonban megkapta az engedélyt és a *palliumot*,⁶⁰³ onnantól maga szenteli fel püspökeit, akiknek pedig joguk lesz saját alárendeltjeiket felszentelni. Ha azonban azt kéritek, hogy pátriárka, illetve érsek kerüljön számotokra beiktatásra, akkor a leghelyénvalóbb, ha felszentelését azon főpaptól kéritek, aki Szent Péter székében ül,⁶⁰⁴ akitől a püspöki és az apostoli hatalom ered.⁶⁰⁵ E kérdésben e rendet kell megtartani: nevezetesen elsőként az apostoli szék püspökének kell püspököt szentelnie számotokra, aki – ha vezetése alatt Krisztus népe kellően gyarapodik – érseki privilégiumot kaphat tőlünk, és akkor püspököket iktathat be magának, akik halálakor megválaszthatják utódját. És az így megválasztottnak – a hosszú út miatt – többé nem kell eljőnie ide, hogy elnyerje a felszentelést, hanem az elhunyt érsek által felszentelt püspököknek egybe kell gyűlniük és be kell iktatniuk, ám egészen addig, míg a Római Szentszéktől nem kapja meg a *palliumot* – miként az Gallia, Germánia és más vidékek valamennyi érseke esetében is történik –, nem ülhet trónra, és Krisztus testén kívül mást nem szentelhet fel.

74. fejezet

Arról érdeklődtök, mit kell tennetek, ha miután belekezdtek imátokba, hírnök érkezik azzal, hogy jön az ellenség, és ezért nem tudjátok befejezni az imádságot. Természetesen mi mást, mint végigvinni azt a jót, amibe belekezdtek, bárhol is tartotok utatokon? Hiszen a

⁵⁹⁸ Vö. *Ioh. I. 5, 4.*

⁵⁹⁹ Vö. *Cor. I. 4, 5.*

⁶⁰⁰ Vö. Hironymy *Opuscul. de septem ordin. eccl. = Epist. 12.*

⁶⁰¹ *Canon. apostol. 35.*

⁶⁰² Vö. *Hebr. 7, 7.*

⁶⁰³ Főpapi stóla, amely azon lelki hatalmat jelképezi, amelyet a pápa átad az érseknek, mint helyettesének a helyi egyházban.

⁶⁰⁴ Vö. Innocentii I. *epist. ad Victricium Rotomag. episcop.*

⁶⁰⁵ Utalás a római pápának a konstantinápolyi pátriárka feletti primátusára.

keresztények számára nincsen egyetlen, imádkozásra kijelölt hely, mint volt Jeruzsálem a zsidók,⁶⁰⁶ illetve Garizin hegye a szamaritanusok számára, minden hely ilyennek számít, miként az apostol mondja: „*Akarom azért, hogy imádkozzanak a férfiak minden helyen, tiszta kezeket emelvén.*”⁶⁰⁷ Továbbá az, aki szüntelen kitart a jócselekedetek gyakorlásában, üdvözülni,⁶⁰⁸ kiváltképp ha az ellenség kegyetlen támadásai idején teszi; mert – ahogy a fentiekben már mondtuk – az ellenség feletti diadalt az imától és nem a fegyverektől kell várni.

75. fejezet

A püspökök, akiket országokba küldtünk, írásban magukkal vitték az általatok kért bűnbánati ítélkezési rendet, és a számotokra beiktatott püspök azt majd értelemszerűen feltárja, amikor az helyénvaló lesz; ám annak világi személyek általi birtoklása helytelen, mert az annak alapján történő ítélkezési jogot nem kapták meg.

76. fejezet

A misézésről szóló könyvről ugyanezt jelentjük ki.

77. fejezet

Azt mondjátok, hogy némely görögök csukott könyvet vesznek a kezükbe, egyikük pedig egy felszedett fadarabot tesz a könyvbe, és ha bármivel kapcsolatban kétség támad, állításuk szerint a könyvet felütve tudhatják meg, amit akarnak.⁶⁰⁹ Ti pedig azt kérditek, hogy megtartsátok vagy elutasítsátok-e ezen szokást. El kell utasítanotok, mert írva van: „*Boldog ember az, aki az Úrba vetette bizodalmát, és nem fordul a kevélyekhez és a hazugságra vetemedettekhez.*”⁶¹⁰

78. fejezet

Elbeszélitek, hogy azok, akik felkeltek ellenetek, hogy keresztény hitetek miatt megöljenek benneteket, bűnbánatot akartak gyakorolni, de a hozzátok látogató papok nem fogadták el bűnbánatukat, most pedig azt kérditek, hogy mit tegyetek velük. Ha – miként állítjátok – önkéntesen kívánnak bűnbánatot gyakorolni, nem lehet megtiltani nekik, ám mindenestül alá kell vetniük magukat a püspök vagy a pap által rájuk kirótt bűnbánati elégtételnek; a novatianusokra,⁶¹¹ és nem a katolikusokra jellemző ugyanis, hogy nem fogadják be a bűnbánókat.⁶¹²

79. fejezet

Miután előadtátok, hogy nálatok az a szokás járja, hogy a betegek valamiféle nyakbavalót viselnek, hogy visszanyerjék egészségüket, azt kérditek, hogy ezt a továbbiakban is engedélyezzük-e. Nemcsak elrendeljük, hogy ezt ne cselekedjétek, hanem mindenképpen meg is tiltjuk, mert a nyakbavaló amulettek ördögi fondorlat művei, és bizonyítottan béklyóba kötik az emberi lelket, éppen ezért az apostoli rendelkezések előírják, hogy viselőiket egyházi átokkal sújtván ki kell űzni az egyházból.⁶¹³

⁶⁰⁶ *Mac. II. 6, 2.*

⁶⁰⁷ *Tim. I. 2, 8.*

⁶⁰⁸ *Vö. Matth. 10, 22.*

⁶⁰⁹ Utalás a Biblia felhasználásával történő istenítéleti, illetve jóslási módra.

⁶¹⁰ *Ps. 39, 5.*

⁶¹¹ A Novatianus (ellenpápa 251 és 258 között) által alapított kiemelkedően szigorú bűnbánati elveket hirdető mozgalom Decius császár keresztényüldözése idején, a III. század közepén jött létre.

⁶¹² *Innocentii I. decret. 22.*

⁶¹³ *Vö. Conc. Laodic. 36.*

80. fejezet

Arról érdeklődtök, hogy miként kössetek és tartsatok fenn kölcsönös békét egy veletek békét kötni kívánó nemzettel. Egyetlen veletek békét kötni kívánó nemzetet se utasítsatok el, mert írva van: „Kövessétek mindenki irányában a békességet!”,⁶¹⁴ valamint: „Minden emberrel békességesen éljete!”⁶¹⁵ A mondott 'mindenki' alól senki sem kivétel: kölcsönös béke jár neki. Mindaddig azonban aligha tudjuk pontosan megmondani, hogyan kell békét kötni és fenntartani egy ilyesféle nemzettel, amíg nem ismerjük a békét kötni kívánó nemzet szokásait és szavait. Mindenesetre – mivel a béke épp annyira veszedelmes lehet, mint amennyire dicséretes – ügyeljete arra, hogy minden egyezménybe elsőként Krisztust foglaljátok bele, mert mindaddig, amíg az ő törvénye és különösen az ő hite sértetlen marad, megkötött egyezségeitek is mentesek lesznek a büntől. Azt pedig, hogy miként törekedjete a békére, az Úr mutatja meg, amikor azt mondja: „az én békességemet adom néktek”.⁶¹⁶ Ezért azzal, aki nem rendelkezik Krisztus békéjével, nem vállalhatjuk a béke közösségét sem, miként azzal sem, aki azért kér békét, hogy szabadabban követhesse el vétkeit.

81. fejezet

Azt kérdeztétek, hogy merhettek-e fellépni egy olyan keresztény nemzettel szemben, amellyel kölcsönös eskütétel alapján békét kötöttetek, ám később e nemzet – megszegvén az egyezséget – meg akar támadni benneteket, vagy mást kell-e tennetek. Nos, inkább tűrjék az ínséget, mintsem hogy gazságot kövessünk el! Ezért az általatok kötött egyezményt semmilyen okból nem szeghetitek meg, kivéve ha az egyezményt megerősítő cikkben olyan rendelkezés szerepel, miszerint az egyik fél csak abban az esetben köteles fenntartani a békét, ha a másik fél valamilyen csalárdsággal nem sérti azt meg. A kereszténynek mindenfajta hazugságot el kell utasítania, mivel azt mondják az Úrnak: „Elvesztetd, akik hazugságot szólnak”,⁶¹⁷ valamint: „A száj, amely hazudik, megöli a lelket”,⁶¹⁸ az apostol pedig ezt mondja: „Ne hazudjatok egymás ellen!”⁶¹⁹ Ha azonban az esküt megszegve és az egyezményt megsértve már felkeltek ellenetek, kérdésekre a püspökötök fogja megmondani, hogy mit kell tennetek, mellétek rendeltetvén ugyanis világosan ismeri az ellentét körülményeit, a pillanatnyi helyzetet, az emberek jellemét és a felek igazságát, s ezért könnyebben átláthatja, hogy mi a helyénvalóbb és kedvezőbb, s mivel mindezekről jó előre tud, teljes mértékben el tud igazítani benneteket arról, hogy mit kell tennetek. Addig is – nem ismervén eléggé a helyzetet – arra buzdítunk benneteket, hogy szüntelenül a béke ügyéért imádkozzatok.

82. fejezet

Az apostol, aki értésünkre adja, hogy nem állhat fenn lelki közösség fény és sötétség, Krisztus és Béliál, hívő és hitetlen között,⁶²⁰ közli, hogy a keresztények milyen alkut köthetnek a pogányokkal. Hívő ember számára azzal a szándékkal, hogy az igaz Isten imádására vegye rá őket, nem tilalmas a hitetlenekkel alkut kötni, hiszen az apostol nem tiltja még a hívő és a hitetlen közti házasságot sem,⁶²¹ és Mózes – amikor meg akarta ismertetni rokonát az igaz Istennel – nem vetette meg annak népét, hanem határozottan kérte, hogy legyen népe fejévé.⁶²² Egyes szentekről és hívekről pedig tudjuk, hogy idegenekkel és hitetlenekkel különféle megállapodásokat és baráti szövetségeket kötöttek, de nem azért vették igénybe

⁶¹⁴ Hebr. 12, 14.

⁶¹⁵ Rom. 12, 18.

⁶¹⁶ Ioh. 14, 27.

⁶¹⁷ Ps. 5, 7.

⁶¹⁸ Sap. 1, 11.

⁶¹⁹ Col. 3, 9.

⁶²⁰ Vö. Cor. II. 6, 14–15.

⁶²¹ Vö. Cor. I. 7, 13.

⁶²² Vö. Exod. 18.

őket, mert elfogadták hitetlenségüket és babonáikat, hanem mert különféle feladatokra fogták őket, kiváltképp világi és szolgai teendők céljaira látván hasznukat.

83. fejezet

Azt kérditek, hogy szabad-e ítélnetek valaki felett bűncselekménynek minősülő bűnök tárgyában is. Nos, ha senki nem akart volna vétkezni, senkinek sem kellett volna ítélnie, ám mivel vétkeznek, természetesen meg is ítéltetnek. Mert tudjuk, hogy – az apostol szavaival élve – *„a törvény nem az igazért van, hanem a törvénytaposókért és engedetlenekért, az istentelenekért és bűnösökért, a latrokért és fertelmesekért, az atya- és anyagyilkosokért, emberölőkért, paráznákért, férfifertőzőkért, emberrablókért, hazugokért, hamis esküvőkért, és ami egyéb csak az egészséges tudománnyal ellenkezik, a boldog Isten dicsőségének evangéliuma szerint.”*⁶²³ Nem ítélezhettek azonban egyházi emberek fölött, mivel helyénvalóbb, ha ők ítélnének felettetek.

84. fejezet

Úgy vélitek: meg kell kérdeznetek tőlünk, hogy miként ítéljetez egy olyan ember felett, aki mást hamisan megvádolt, s utóbb hamis vádlónak bizonyult. Ennek kapcsán – jóllehet a tiszteletre méltó törvények⁶²⁴ hiánytalanul meghatározzák, hogy mi az igazságos – helyénvalóbb, hogy az apostollal együtt szüntelenül arra buzdítsunk benneteket, hogy könyörületes szívvel legyetek mások iránt, amit tanúsága szerint Isten inkább akar, mint az áldozatot.⁶²⁵ Amikor maga az apostol azon nemzeteket tanította, amelyeknek tanítója volt, nem a törvény szigorának érvényesítésére, hanem a könyörület gyakorlására szólította fel őket, mondván: *„Öltözzetek föl azért mint az Istennek választottai, szentek és szeretettek, könyörületes szívet, jóságosságot, alázatosságot, szelídséget, bosszútűrést; elszenvedvén egymást és megbocsátván kölcsönösen egymásnak, ha valakinek valaki ellen panasza volna; miképpen a Krisztus is megbocsátott néktek, akképpen ti is!”*⁶²⁶

85. fejezet

Amiről kérdeztek: azon embert illetően – amint kérdeztétek –, aki másnak valamilyen mérgező italt adott, hasonlóképpen könyörületre buzdítunk benneteket, miként az Úr is parancsolta, mondván: *„Megbocsássatok, néktek is megbocsáttatik!”*⁶²⁷

86. fejezet

Azt mondjátok, hogy nálatok, ha egy tolvajt vagy rablót elfognak, és tagadja, amit a terhére rónak, a bíró addig ütlegeti a fejét, s döfködi az oldalát különféle vasösztrökökkel, amíg be nem vallja az igazságot. Sem az isteni, sem az emberi törvény nem engedi meg az efféle eljárást, mivel a vallomásnak nem kényszer alatt születettnek, hanem önkéntesnek kell lennie, s azt tilos erőszakkal kicsikarni, hanem önkéntes színvalláson kell alapulnia. Továbbá ha úgy esik, hogy semmit nem találtok, ami a büntettet a szenvedő fejére vonná, nem érezték-e legalább szégyent, és nem látjátok-e be, hogy milyen istentelenül ítéltetek? Másfelől pedig – ha a megvádolt ember, nem bírván elviselni ekkora kínt, bevallja, hogy elkövette azt, amit nem követett el – megkérdem: mire fog hullani ekkora istentelenség, ha nem arra, aki rákényszerítette ezt az embert, hogy hamisan vallva mindent beismerjen? Az, aki olyasmit ejt ki a száján, amit nem hord a szívében, nyilvánvalóan nem vallomást tesz, hanem csak

⁶²³ Tim. I. 1, 9–11.

⁶²⁴ Vö. Ed. Roth. 9; Cod. 9, 64, 2. 10.

⁶²⁵ Vö. Col. 3, 12; Ose. 6, 6; Matth. 9, 13.

⁶²⁶ Col. 3, 12–13.

⁶²⁷ Luc. 6, 37.

beszél.⁶²⁸ Ezért szakadjatok el eme szokástól, s szívből átkozzátok meg mindazt, amit eddig ostobán cselekedtetek! Hiszen mi hasznatok származott hajdan mindabból, ami miatt most annyira szégyenkeztek? Végezetül pedig: ha egy szabad embert bűncselekmény elkövetésén érnek, akkor – amennyiben nem találták már korábban bűnösnek valamely gaztett elkövetésében – vagy három tanú vallomása alapján büntetést szabnak ki rá, vagy – ha nem lehetett elítélni – felmentést nyert, miután megesküdött a szent evangéliumra, hogy nem követte el azt, amivel vádolják, s attól a pillanattól kezdve az ügy le van zárva, miként a gyakran emlegetett apostol, a nemzetek tanítója tanúsítja, ezt mondván: „*minden versengésnek vége megerősítésül az eskü*”.⁶²⁹

87. fejezet

Azt kérditek, hogy bünt követ-e el az, aki egy megözvegyült asszonyt, aki nem akar apáca lenni, kolostori életre kényszerít. E kérdés kapcsán tudnotok kell, hogy vannak erények, amelyek nélkül nem lehet belépni az [örök] életbe, és vannak más erények, amelyeket attól kell elvárni, aki azokra kötelezi magát.⁶³⁰ Alázat, tisztaság, alamizsnálkodás és imádság nélkül természetesen senki sem léphet be az életbe, s ezek – a hozzájuk hasonló erényekkel együtt – mindenkitől megkövetelendők. Ám a kolostori életmódot és az elvonult életet Isten csak attól követeli meg, aki erre kötelezte magát. Ezért az, aki erőszakot követ el máson azért, hogy kolostori életmódot folytasson és elvonult életet éljen – amit másik ember nem akart és nem is választott –, mint erőszakos cselekmény elkövetője bünt von magára; s mivel az esemény nem az azt elszenvedő kívánságából fakad, a vallásos életmódot felvevő sem nyer belőle semmit, aki pedig rákényszeríti, kegyetlensége miatt ítéltetik majd meg.

88. fejezet

Hitetlenségük bűne miatt nem imádkozhattok szüleitekért – akik kapcsán kérdeztek –, ha hitetlenként haltak meg, miként azt János apostol mondja: „*Van halálos bűn; nem az ilyenért mondom, hogy könyörögjön*”⁶³¹ – lévén ez valóban halálos bűn az e bűnben meghaltak számára.

89. fejezet

Már őseinknek is szokása volt, hogy az első gyümölcsöt és az első terményt áldozatként ajánlják fel, amiről olvashatjuk, hogy már Ábel és Káin is gyakorolták úgyszólván a világ kezdetén.⁶³²

90. fejezet

Azt tudakoljátok, hogy szabad-e megenni az olyan állatot vagy madarat, amelyet nem karddal öltek meg, hanem emberi ütéssel terítettek le. Erről Szent Ágoston részletesen írt a manicheus Faustus ellen, akinek szavaiból – a szószaporítást kerülendő – most csak röviden idézünk: „*Amikor a nemzetek egyháza*” – mondja – „*olyanná vált, hogy abban egyetlen test szerinti izraelita sem volt jelen, melyik keresztény ügyel arra, hogy ne érintsen olyan rigót vagy kisebb madarat, amelyet nem véreztettek ki, és ne egye meg az olyan nyulat, amelynek nem a torkát vágják el, hanem kézzel ütöttek agyon? És azt a néhányat, aki még mindig fél megérinteni az ilyeneket, a többiek kigúnyolják. E dologban tehát azon igaz kijelentés hatott mindenki*

⁶²⁸ Vö. Matth. 12, 34.

⁶²⁹ Hebr. 6, 16.

⁶³⁰ Vö. Matth. 18, 8.

⁶³¹ Ioh. I. 5, 16.

⁶³² Vö. Gen. 3, 3–4.

*elméjére, amely szerint 'nem az fertőzteti meg az embert, a mi a szájon bemegy, hanem a mi kijön a szájából'*⁶³³.⁶³⁴

91. fejezet

Keresztény nem ehet olyan állatot, amit keresztény vett üldözőbe, ám pogány sújtott le és ölt meg, sem olyat, amit pogány vett üldözőbe, és keresztény ölt meg, nehogy a hívő a legkisebb mértékben is érintkezzék a hitetlennel: „*Mi köze hívőnek hitetlenhez?*”⁶³⁵ Ez pedig csupán a nem hívő, a hitetlen lelkiismerete miatt van így, aki henceg, mert egy keresztény osztozott vele, ezért úgy tartja, hogy – mivel a hívő nem sújtotta megvetéssel – hiú tévelygését a keresztény jóváhagyta.

92. fejezet

Szeretnétek tudni, hogy igazából hány pátriárka van. Valójában azokat lehet pátriárkának tekinteni, akik a főpapok utódaiként elnyerik az apostoli széket, vagyis azon egyházak felett uralkodnak, amelyeket az apostolok alapítottak, nevezetesen Róma, Alexandria és Antióchia egyházai fölött. Róma felett, mert azt a szent apostolok fejedelmei, Péter és Pál igehirdetésükkel alapították, és Krisztus szerelméért kiontatott önnön vérével szentelték meg; Alexandria felett, mert azt Márk, az evangélista – Péter tanítványa és keresztség által fia – alapította, miután Péter odaküldte, és vérével az Úr Krisztusnak ajánlotta; és Antióchia felett, mert itt történt, hogy a szentek hatalmas gyülekezetét először krisztushívőknek nevezték, amit Szent Péter néhány évig kormányzott, mielőtt Rómába jött volna. Konstantinápoly és Jeruzsálem püspökei – jóllehet pátriárkának nevezik őket – nem rendelkeznek akkora tekintéllyel, mint a fentiek. A konstantinápolyi egyházat ugyanis nem valamely apostol alapította, és a – mind közül a legnevezetesebb és legtiszteltebb – Niceai Zsinat⁶³⁶ sem tesz róla említést; püspöke a pátriárka címet inkább a fejedelmi kegy,⁶³⁷ mintsem észszerűség alapján nyerte el, mivel Konstantinápolyt 'Új Rómának' nevezték.⁶³⁸ Ami Jeruzsálem püspökét illeti: noha pátriárkának hívják, és ebbéli rangjában tisztelni illik az ősi szokás és a Niceai Zsinat alapján⁶³⁹ – az ugyanezen szent és nagy zsinat által fenntartott, a metropolitának kijáró kellő méltóság megőrzése mellett –, semmiképpen sem nevezhető Jeruzsálem püspökének, hanem inkább Aelia püspökének. Egyrészt mivel anyánk, az igazi Jeruzsálem csak a mennyekben létezik;⁶⁴⁰ másrészt az evilági Jeruzsálemet – amint azt az Úr előre megmondotta – Aelius Hadrianus római császár úgy rombolta földig,⁶⁴¹ hogy kő kövön nem maradt,⁶⁴² majd ugyanez a római császár, Aelius Hadrianus másutt újjáépíttette, így az Úr keresztje, amely a kapun kívül volt, most azon belül található, és e várost a fent említett Aelius Hadrianus után Aleiának hívják.

93. fejezet

Azt is kérditek, hogy melyik pátriárka követi a sorban a római. A római szentegyház által fenntartott, a Niceai Zsinat kánonjai által kihirdetett,⁶⁴³ a Róma szent püspökei által

⁶³³ *Matth.* 15, 11.

⁶³⁴ Augustin. *Faust. Manich.* 32, 13.

⁶³⁵ *Cor. II.* 6, 15.

⁶³⁶ A 325-ben megtartott első egyetemes zsinat.

⁶³⁷ Utalás a 381-ben megtartott második egyetemes zsinatra.

⁶³⁸ Vö. *Conc. Constantinopolit. I.* 2.

⁶³⁹ Vö. *Conc. Nicaen.* 7.

⁶⁴⁰ Vö. *Gal.* 4, 26.

⁶⁴¹ Nyilvánvalóan téves utalás: Jeruzsálemet Kr. u. 70-ben Titus császár romboltatta le – jóval Hadrianus 117-es trónra lépése előtt.

⁶⁴² Vö. *Matth.* 24, 2.

⁶⁴³ Vö. *Conc. Nicaen.* 6.

védelmeszt rendelkezések szerint és az értelem alapján az alexandriai pátriárka a pápa után a második helyet foglalja el.

94. fejezet

Állításotok szerint a görögök azt mondják, hogy a krizma az ő országukból ered, és ők terjesztik szerte a világon, s ezért szeretnétek tudni, hogy ez igaz-e. Úgy hisszük azonban, hogy vagytok olyan okosak, hogy már rájöttetek: ez nem igaz.

95. fejezet

Azt kérditek, hogy mit kell tenni azokkal, akik bizonyos büntettek miatt bemenekülnek a templomba. Noha a szent kánonok⁶⁴⁴ megkövetelik, hogy a földi törvények⁶⁴⁵ is betartassanak, és e törvények némelyek iránt nem mutatnak könyörületet, mi, akik nem fogadtuk el e világ szellemét, mindazonáltal azt mondjuk, hogy amennyiben valaki a templomba menekül, nem szabad onnan kihozni, hacsak azt nem önszántából akarná.⁶⁴⁶ Ha egykoron a rablók és azok, akiket a különféle büntettekkel vádoltak, mentességet remélve Romulus templomában menedéket találtak,⁶⁴⁷ mennyivel inkább kegyelmet kell nyerniük büntetteik alól azoknak, akik Krisztus templomába menekülnek; tehát vissza kell helyezni őket a teljes biztonság állapotába, amelyet eredetileg is élveztek, miután gyanúsítottként a maguk nevében ártatlanságukra esküt tettek.

96. fejezet

Feleséged bármilyen fondorlatot sző, vagy követ el ellened, illetve bármivel vádol is téged, nem taszíthatod el, sem gyűlöletet nem táplálhatsz iránta – a paráznság esetét kivéve.⁶⁴⁸ Inkább, amint az apostol parancsolja, szeretned kell őt, ahogy Jézus szereti az egyházat.⁶⁴⁹ Bármily súlyos vádak hangozzanak el az eretnekek szájából Krisztus ellen, és bármennyit káromolják is nevét a pogányok között,⁶⁵⁰ ő eltűri e balga prédikációkat, s azokat, akik észre térnek, nem taszítja el könyörülete öléből.

97. fejezet

Ugyanígy kell eljárni az olyan szolga esetében is, aki urát a fejedelmek előtt bevádolja – az apostol szerint ura emiatt még csak fenyegetéssel sem illetheti.⁶⁵¹ Mert mit mondjunk a szolgáról, ha az Úr mindenkinek és mindenre vonatkozóan általánosan megparancsolta, hogy „Megbocsássatok, néktek is megbocsáttatik!”,⁶⁵² az apostol pedig azt mondta: „Vigyázzatok, hogy senki senkinek rosszért rosszal ne fizessen!”⁶⁵³ Mert amikor ezt mondta, 'senki' alatt a szolgát is értette. Ha azt állítjátok, hogy amit mond, nem vonatkozik mindenkire, halljátok, ami következik: „hanem mindenkor jóra törekedjeteK úgy egymás iránt, mint mindenki iránt!”⁶⁵⁴

98. fejezet

⁶⁴⁴ Vö. *Conc. Aurelian.* 1.

⁶⁴⁵ Vö. *Lib. Papiensis Karol. M.* 8. 102.

⁶⁴⁶ Vö. *Cor. I.* 2, 12.

⁶⁴⁷ Vö. *Verg. Aen.* 8, 342; *Liv.* 1, 8. 5; *Augustin. civ.* 1, 34; 5, 17.

⁶⁴⁸ Vö. *Matth.* 5, 32; *Eph.* 5, 29.

⁶⁴⁹ Vö. *Eph.* 5, 25.

⁶⁵⁰ Vö. *Rom.* 2, 24.

⁶⁵¹ Vö. *Eph.* 6, 9.

⁶⁵² *Luc.* 6, 37.

⁶⁵³ *Thess. I.* 5, 15.

⁶⁵⁴ *Thess. I.* 5, 15.

Azt kérditek, hogy el szabad-e temetni azt, aki öngyilkos lett, és hogy szabad-e érte áldozatot bemutatni. El kell ugyan temetni, nehogy az élők szaglását bántsa, azonban azért, hogy másokban félelem támadjon, tilos a szokott szertartások mellett a sírhoz kísérni. Ám ha akadnak olyanok, akik emberségüktől hajtva kikísérik a temetésen, azt saját magukért tegyék, ne pedig azért, aki önnön gyilkosa lett. Áldozatot azonban nem szabad bemutatni azért, aki nem csupán halálos bünt követett el, hanem saját halálát s pusztulását is siettette. Mert ki követ el halálosabb bünt annál, mint az, akiről bebizonyosodik, hogy Júdás példáját⁶⁵⁵ követvén az ördög tanítványaként a saját gyilkosa lett, s akiért – János apostol szerint – nem szabad imádkoznunk.⁶⁵⁶

99. fejezet

Azt kérditek, hogy a keresztényt a templomban kell-e eltemetni. Erre a kérdést Szent Gergely pápa válaszolta meg, ezt mondván: „*Ha súlyosabb bűnök nem terhelik őket, a halottaknak javára szolgál, ha a templomban temetik el őket, mert a rokonaik minden alkalommal, amikor e szent helyre betérnek, emlékezhetnek övéikre, akiknek a sírját látják, és imádsággal fordulhatnak értük Istenhez. Ha azonban azok testét helyezik el a templomban, akiket súlyos bűnök terhelnek, nem feloldozásukat, hanem kárhozatuk súlyosbítását mozdítják elő.*”⁶⁵⁷

100. fejezet

Azt illetően, aki csatában esik el, az előző fejezetben elmondottakból megtudhatjátok, hogy haza kell-e vinni, ha szülei vagy társai úgy kívánják. Ezért – ha rokonai így akarják – a halottat haza kell vinni, hogy a sírját közlő szemlélők megemlékezhesenek róla, és imával fordulhassanak érette az Úrhoz. Mert a szent történetben az áll, hogy amikor Szent József⁶⁵⁸ haldoklott, hasonlóképpen rendelkezett csontjai felől.⁶⁵⁹

101. fejezet

Azt kérditek, hogy kinek kell alamizsnát adni. Az Úr az evangéliumban egyértelműen világossá teszi, ezt mondván: „*Mindennek pedig, ki tőled kér, adj!*”;⁶⁶⁰ utóbb pedig az Atyát említve ezt mondja: „*Felhozza az ő napját mind a gonoszokra, mind a jókra, és esőt ad mind az igazaknak, mind a hamisaknak*”,⁶⁶¹ az apostol pedig ezt mondja: „*annak okáért míg időnk van, cselekedjünk jót mindenekkel, kiváltképpen pedig a mi hitünknek cselédeivel*”,⁶⁶² vagyis a keresztényekkel. Az alamizsnaosztás során azonban szintén valamiféle meghatározott rendnek kell érvényesülnie, amelynek bővebb kifejtésétől – rövidsége törekedvén – most eltekintünk. Először is világossá tesszük, hogy mit jelent a kifejezés: az alamizsna szó ugyanis görögül van,⁶⁶³ latinul könyörületnek mondjuk, s írva van: „*Szánni a lelket kedves az Istennek.*”⁶⁶⁴ Ezért az embernek – mielőtt másoknak ad – előbb magának kell alamizsnát adnia; ugyanis a jócselekedetek gyakorlásának az embertől magától kell kiindulnia, nevezetesen elméje és teste tisztasága révén Isten kedvében járnia, és ezáltal megadnia magának a mennyekből alászálló élő kenyeret. Ezt követően szükségét szenvedő rokonainak kell alamizsnát nyújtania, ahogy

⁶⁵⁵ Vö. Matth. 27, 5.

⁶⁵⁶ Vö. Ioh. I. 5, 16.

⁶⁵⁷ Gregor. M. Dialog. 4, 50.

⁶⁵⁸ A *sanctus Ioseph* megnevezés értelemszerűen nem a szigorúan vett terminológia szerint értendő, hanem József, a zsidó nép egyik ősatyjának, Jákobnak a fiára tett utalás.

⁶⁵⁹ Vö. Exod. 13, 19.

⁶⁶⁰ Luc. 6, 30.

⁶⁶¹ Matth. 5, 45.

⁶⁶² Gal. 6, 10.

⁶⁶³ Görögül: *elemosyna*.

⁶⁶⁴ Eccl. 30, 24.

írva van: „*Tested előtt el ne rejtse magadat!*”⁶⁶⁵ Erre ugyanis maga a természet tanít bennünket; s mikor kell egy idegennek felkínálni azt, amit magam nem kínálok fel rokonaimnak? Utána a könyörületet leginkább azoknak kell felajánlani, akik restellik azt kérni. Az is tudnivaló, hogy némelyeknek semmit nem szabad adományozni, amint írva van: „*Adj a jónak, és ne fogadd el a bűnöst!*”;⁶⁶⁶ utóbb pedig: „*Ne adj az istentelennek!*”;⁶⁶⁷ valamint: „*Tedd a kenyeret és öntsd a borodat az igazak sírjára, és ne add a bűnösöknek!*”⁶⁶⁸ Mert aki bűnösöknek ajánl fel kenyeret és bort, azért segíti a gonoszokat, mert gonoszok; a világ némely gazdagjai éppen ezért táplálják oly bőkezűen adakozva a színészeket, miközben Krisztus szegényeit éhség kínozza. Ám aki nem azért ad kenyeret az ínségben szenvedő bűnösnek, mert bűnös, hanem mert ő is ember, nyilvánvalóan nem a bűnöst táplálja, hanem az igazat, ugyanis a lényét szereti benne, nem pedig a hibáját.

102. fejezet

A fentiekben világossá tettük, hogy pogányokkal szemben nem szabad erőszakot alkalmazni azért, hogy keresztényekké legyenek.

103. fejezet

Azt kérditek, hogy mit kell tenni azokkal a profán könyvekkel, amelyeket elmondásokat szerint a szaracénektől vettetek el, és nálatok vannak. Természetesen nem szabad megtartani ezeket, mert írva van, hogy „*jó erkölcsöt megrontanak gonosz társaságok*”,⁶⁶⁹ hanem mint bűnös és istenkáromló irományokat át kell adni a tűznek.

104. fejezet

Azt kérditek, hogy mit kell tenni azon számos emberrel, akiket országokban állításotok szerint egy zsidó – akiről azonban nem tudjátok, hogy keresztény-e, vagy pogány – keresztelt meg. Természetesen ha ezeket a szentháromság, vagy legalábbis – ahogy ezt az apostolok cselekedeteiben olvashatjuk⁶⁷⁰ – Krisztus nevében megkeresztelték meg (amiről Szent Ambrus feltárja, hogy egy és ugyanaz⁶⁷¹), akkor vitathatatlan, hogy ezeket nem kell újra megkeresztelni. Ám előbb ki kell deríteni, hogy ez a zsidó keresztény volt-e, vagy pogány, vagy pedig később kereszténnyé lett-e; noha úgy hisszük, hogy nem szabad figyelmen kívül hagyni, amit Szent Ágoston a keresztelezésről mond: „*Már kellő terjedelemben kifejtettük,*” – mondja – „*hogy az evangélium szavai által megszentelt keresztségre nem hat sem a keresztséget kiszolgáltató, sem az azt felvevő tévedése; sem pedig az, hogy akár az Atyáról, akár a Fiúról, akár a Szentlélekről szóló isteni tanítással ellentétes nézeteket vall.*”⁶⁷² Majd utóbb: „*Vannak közöttük olyanok is, akik még mindig romlottságban élnek, vagy a pogányság, illetve az idegen népek babonáiban hentelegnek; de még közülük is ’felismeri az Úr, kik az övéi’.*”⁶⁷³ Mert e kimondhatatlan sejtés közepette is számosan azok közül, akik látszólag kívül vannak, belül vannak.”⁶⁷⁴ Majd egy másik szakaszban: „*Véleményem szerint még a lagymatag szívűek is felfogják, hogy Krisztus keresztségét sem a keresztséget kiszolgáltató, sem az azt felvevő romlottsága nem tudja megrontani.*”⁶⁷⁵ Majd másutt: „*Mégis*

⁶⁶⁵ Isai. 58, 7.

⁶⁶⁶ Eccl. 12, 5.

⁶⁶⁷ Eccl. 12, 6.

⁶⁶⁸ Tob. 4, 18.

⁶⁶⁹ Cor. I. 15, 33.

⁶⁷⁰ Vö. Act. 19, 5.

⁶⁷¹ Vö. Ambros. *De spiritu sancto* 1, 3.

⁶⁷² Augustin. *De baptismo c. Donat.* 4, 15, 22.

⁶⁷³ Vö. Tim. II. 2, 15.

⁶⁷⁴ Augustin. *De baptismo c. Donat.* 5, 27, 38.

⁶⁷⁵ Augustin. *De baptismo c. Donat.* 6, 1, 1.

az eretnek” – mondja – „ki is szolgálthatja [a keresztséget], miként az eretnek fel is veheti, ám eretneksége pusztulást von a kiszolgáltatóra. Ám az, aki felveszi [a keresztséget], üdvözülésére veheti fel, ha nem mint eretnek veszi fel.”⁶⁷⁶

105. fejezet

Arra a kérdésekre, amelyben eligazítást kértek, hogy mit kell tennetek azokkal, akik az apostoli parancson túllépve felfuvalkodnak, s prédikálni próbálnak, egyikük, Pál ad választ, és nyújt eligazítást, ezt mondván: „*De ha szinte mi, avagy mennyből való angyal hirdetne is néktek valamit azon kívül, amit néktek hirdetünk, legyen átok.*”⁶⁷⁷ Ha nem így történik, nektek, laikusoknak sem szabad válogatás nélkül és elhamarkodottan ítélnetek, „*mert mindnyájan sokképpen vétkezünk.*”⁶⁷⁸

106. fejezet

Végül könyörögve esedeztek hozzánk, hogy tárjuk elétek – miként azt más nemzetek esetében is tettük – az igaz és tökéletes keresztyénységet, amely szeplőtelen és hervadhatatlan,⁶⁷⁹ mivel azt állítjátok, hogy országotokba sokfelől sokféle keresztyén érkezett – görögök, örmények és máshonnan valók –, akik kényük-kedvük szerint mind mást és mást mondanak. Ezért azt kéritek, adjunk utasítást arra nézvést, hogy engedelmeskednetek kell-e nekik az általuk vallott különféle nézetek szerint, vagy hogy mit tegyetek. Az igazat megvallva mi kevesek vagyunk ehhez, „*alkalmatos voltunk az Istentől*”⁶⁸⁰ ered; és Szent Péter – aki él és székében uralkodik – felmutatja a hit igazságát azoknak, akik azt keresik. A római szentegyház valóban mindig szeplőtelen és hervadhatatlan volt – nyilvánvalóan azért, mert az alapította, akinek hitvallását az isteni jóváhagyás elfogadta. Hogy belétek csepegtessük a keresztyén hitet – noha rejtelmait senki sem foghatja föl teljesen –, íme, isteni sugallatra elküldtük országotokba írásunkat, követeinket és különféle könyveket, és mindaddig, amíg erős gyökeret nem eresztetek, szüntelenül öntözni fogunk benneteket; s mindaddig, amíg el nem juttok a tökély kemény eledeléig, szakadatlanul tejjel táplálunk benneteket,⁶⁸¹ mert ti vagytok örömünk koronája az Úrban.⁶⁸² Azokat illetően, akik országotokba jöve állításotok szerint különféle dolgokat tanítanak, már sokat írtunk nektek, mindazonáltal most pontosan felidézzük nektek a nemzetek tanítójának néhány szavát, aki – amikor attól tartott, hogy ilyen emberek vannak a korinthusbeliek között – szent ékesszólása segítségével a következőket mondta: „*Mert félek azon, hogy ha odamegyek, nem talállok majd olyanoknak, amilyeneknek szeretnék, és engem is olyannak találtok, amilyennek nem szeretnétek; hogy valamiképpen versengések, irigységek, indulatoskodások, visszavonások, rágalmazások, fondorkodások, felfuvalkodások, pártoskodások lesznek köztetek.*”⁶⁸³ Mindazonáltal – ami az igaz hitet illeti – nem az a fontos számunkra, hogy ki prédikál, hanem hogy kiről prédikál,⁶⁸⁴ ugyanis ő maga ezt mondotta: „*Némelyek ugyan irigységből és versengésből is, de mások jóakaratból is hirdetik Krisztust; Némelyek versengésből prédikálják a Krisztust, nem tiszta lélekkel, azt hívén, hogy fogságom nyomorúságait így megnevelik. De mások szeretetből, tudván, hogy én az evangéliumnak oltalmazására rendeltettem. Mert mit mondjak? Csakhogy minden módon, akár színből, akár szívűből a Krisztus prédikáltatik: és én ennek örülök, sőt örülni is fogok.*”⁶⁸⁵ De halljátok, hogy

⁶⁷⁶ Augustin. *De baptismo c. Donat.* 6, 5, 7.

⁶⁷⁷ *Gal.* 1, 8.

⁶⁷⁸ *Iac.* 3, 2.

⁶⁷⁹ *Vö. Eph.* 5, 27.

⁶⁸⁰ *Cor. II.* 3, 5.

⁶⁸¹ *Vö. Hebr.* 5, 12–14.

⁶⁸² *Vö. Phil.* 4, 1.

⁶⁸³ *Cor. II.* 12, 20.

⁶⁸⁴ *Anast. II. Epist. ad Anastasium Imp.*

⁶⁸⁵ *Phil.* 1, 15–18.

ő, aki ezeket mondta, másutt mit mondott: „*A szentségtelen üres lármákat pedig kerüld el, mert mind nagyobb istentelenségre növekednek, és az ő beszédük mint a rákfekély terjed!*”⁶⁸⁶ Mindazonáltal mindezen dolgokban Isten kegyelme hírnökeinkkel és jövőbeli püspökötökkel lesz, akik mindent meg fognak tanítani, és részletesen tájékoztatni fognak benneteket, hogy mit kell tennetek. Mindenesetre akár most, akár a későbbiekben forduljanak a kétséges ügyek és fontosabb kérdések kapcsán az apostoli székhez, miként ez az egész egyházban szokás;⁶⁸⁷ és miután eligazítást kaptak arról, hogy mi a helyénvaló, meg fogják határozni számtokra, s meg fogják tanítani nektek buzgón prédikációikban mindazon dolgokat, amelyek Istenéi.

Kérdéseitekre, illetve felvetéseitekre úgy feleltünk, ahogy az Úr nekünk rendelte; nem oly módon, ahogy tehettük volna, hanem ahogy – nézetünk szerint – kielégítő. Mihelyst pedig – Isten engedelmeivel – főpapságunk szolgálata révén püspökötök lesz, ő mindent meg fog tanítani nektek, ami tisztségéhez tartozik, és amennyiben vannak olyan dolgok, amelyeket nem ért, újra választ fog kapni rá az apostoli szék tekintélyétől. Vigye ezt Isten – aki a legnagyobb üdvözlést hozta el közetek – tökéletességre, tegye mozdíthatatlanná, szilárdítsa és erősítse meg a legvégsőig! Ámen.

⁶⁸⁶ *Tim. II. 2, 16–17.*

⁶⁸⁷ *Vö. Innocentii I. decr. 10; Leonis I. decr. 31.*

Felhasznált irodalom

Angelov 1980.

Angelov, D.: *Die Entstehung des bulgarischen Volkes*. Berlin, 1980.

Bernhard 1987.

Bernhard, L.: Die Rechtgläubigkeit der Slawenmissionare aus römischer Sicht. In: *Der heilige Method, Salzburg und die Slawenmission*. Innsbruck–Wien, 1987.

Bertholet 1926.

Bertholet, A.: Amulette und Talismane. In: *Die Religion in Geschichte und Gegenwart*. Tübingen, 1926.

Beševliev 1971.

Beševliev, V.: Zur Frage der slavischen Einsiedlungen im Hinterland von Thessalonike im 10. Jahrhundert. In: *Serta slavica in memoriam A. Schmaus*. München, 1971.

Beševliev 1981.

Beševliev, V.: *Die protobulgarische Periode der bulgarischen Geschichte*. Amsterdam, 1981.

Brelich 1972.

Brelich, A.: Appunti sul Flamen Dialis. *Acta Classica Universitatis Scientiarum Debreceniensis* 8. 1972.

Burr 1964.

Burr, V.: Anmerkungen zum Konflikt zwischen Methodius und den bayerischen Bischöfen. In: *Cyrillo-Methodiana. Zur Frühgeschichte des Christentums bei den Slaven 863–1963*. Graz, 1964.

Bury 1912.

Bury, J. B.: *A History of the Eastern Roman Empire from the Fall of Irene to the Accession of Basil I (802-867)*. London, 1912.

Dopsch 1987.

Dopsch, H.: Slawenmission und päpstliche Politik – Zu den Hintergründen des Methodios-Konfliktes. In: *Der heilige Method, Salzburg und die Slawenmission*. Innsbruck–Wien, 1987.

Dujčev 1965.

Dujčev, I.: Die Responsa Nicolai papae I. ad consulta Bulgarorum als Quelle für die bulgarische Geschichte. In: *Medievo Bizantino-Slavo, I*. Roma, 1965.

Dujčev 1971.

Dujčev, I.: Au lendemain de la conversion du peuple Bulgare. In: *Medievo Bizantino-Slavo, III*. Roma, 1971.

Dümmler 1887–1888.

Dümmler, E.: *Geschichte des ostfränkischen Reiches, I–III*. Leipzig, 1887–1888.

Dvornik 1926.

Dvornik, F.: *Les Slaves, Byzance et Rome au IXe siècle*. Paris, 1926.

Dvornik 1948.

Dvornik, F.: *The Photian Schism*. Cambridge, 1948.

Dvornik 1963.

Dvornik, F.: The Patriarch Photius and the Roman Primacy. *Chicago Studies* 2. 1963.

Emminger 1906.

Emminger, K.: *Studien zu den griechischen Fürstenspiegeln I. Zum Andrias basilikos des Nikephoros Blemmydes*. München, 1906.

Emminger 1913.

Emminger, K.: *Studien zu den griechischen Fürstenspiegeln II. Die spätmittelalterlichen Übersetzung der Demonicea III. Basileou kephalaia parainetika*. München, 1913.

Grotz 1970.

Grotz, H.: *Erbe wider Willen. Hadrian II. (867–872) und seine Zeit*. Wien–Köln–Graz, 1970.

H. Tóth 2003.

H. Tóth I.: *Cirill-Konstantin és Metód élete, működése*. Szeged, 2003³.

Heiser 1979.

Heiser, L.: *Die Responsa ad consulta Bulgarorum des Papstes Nikolaus I. (858–867). Ein Zeugnis päpstlicher Hirten Sorge und ein Dokument unterschiedlicher Entwicklungen in den Kirchen von Rom und Konstantinopel*. Trier, 1979.

Hergenröther 1967.

Hergenröther, J.: *Photius, Patriarch von Konstantinopel, I*. Regensburg, 1867.

Hirzel 1908.

Hirzel, R.: Der Selbstmord. *Archiv für Religionswissenschaft* 11. 1908.

Kosztolnyik 1997.

Kosztolnyik Z.: Róma és a területi egyház küzdelme a közép Duna-medencében a 9. század folyamán. *Aetas* 1997/2–3.

Krumbacher 1897.

Krumbacher, K.: *Geschichte der byzantinischen Literatur*. München, 1897.

Lošek 1997.

Lošek, F.: *Die Conversio Bagoariorum et Carantanorum und der Brief des Erzbischofs Theotmar von Salzburg*. MGH Studien und Texte 15. Hannover, 1997.

Löwe 1982.

Löwe, H.: Cyrill und Methodius zwischen Byzanz und Rom. *Settimane di studio del Centro italiano di studi sull' alto medioevo* 30. 1982.

Löwe 1987.

Löwe, H.: Ermenrich von Passau, Gegner des Methodios. Versuch eines Persönlichkeitsbildes. In: *Der heilige Method, Salzburg und die Slawenmission*. Innsbruck–Wien, 1987.

Monge Allen 2010.

Monge Allen, E.: El primado romano como garantía de autonomía política e integridad cultural en el caso de Bulgaria 866–870. *Revista Electrónica Historias del Orbis Terrarum* 2010/4.

Nielsson 1911.

Nielsson, M. P.: *Primitive Religion*. Tübingen, 1911.

Norwood 1946.

Norwood, F. A.: The Political Pretensions of Pope Nicolas I. *Church History* 15. 1946.

Nótári 2000.

Nótári T.: *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*. *Aetas* 2000/3.

Nótári 2005.

Nótári T.: *Források Salzburg kora középkori történetéből*. Szeged, 2005.

Nótári 2007.

Nótári T.: *A salzburgi historiográfia kezdetei*. Szeged, 2007.

Nótári 2008.

Nótári T.: *Show Trials and Lawsuits in Early-Medieval Bavaria*. Rechtsgeschichtliche Vorträge 53. Budapest, 2008.

Nótári 2013.

Nótári T.: *Római jog*. Szeged, 2013.

Obolensky 1999.

Obolensky, D.: *A Bizánci Nemzetközösség*. Budapest, 1999.

Ostrogorsky 2001.

Ostrogorsky, G.: *A bizánci állam története*. Budapest, 2001.

Perels 1925.

Perels, E. (ed.): *Responsa Nicolai papae I. ad consulta Bulgarorum*. In: *MGH Epistolae Karolini aevi, IV. tom. VI*. Berolini, 1925. 568–600.

Pötscher 1988.

Pötscher, W.: *Flamen Dialis*. In: *Hellas und Rom*. Hildesheim, 1988.

Richter 1985.

Richter, M.: Die politische Orientierung Mährens zur Zeit von Konstantin und Methodius. In: *Die Bayern und ihre Nachbarn, I*. Wien, 1985.

Rose 1948.

Rose, H. J.: *Ancient Roman Religion*. London, 1948.

Rose 1951.

Rose, H. J.: Numen and mana. *Harward Theological Review* 44. 1951.

Runciman 1930.

Runciman, S.: *A History of the first Bulgarian Empire*. London, 1930.

Störmer 1987.

Störmer, W.: Zum Problem der Slawenmission des Bistums Freising im 9. Jahrhundert. In: *Der heilige Method, Salzburg und die Slawenmission*. Innsbruck–Wien, 1987.

Szöllősi 2014.

Szöllősi J.: Bizánc és a Balkán: integrációs tényezők, stratégiák, struktúrák. *Belvedere Meridionale* 2014/1.

Valettas 1864.

Valettas, N.: *Phótiou tou sophótatou kai hagiótatou patriarkhou Kónstantinoupoleós Epistolai*. London, 1864.

Vámbéry 1879.

Vámbéry, H.: *Die primitive Cultur des Turko-tatarischen Volkes*. Leipzig, 1879.

Wagenvoort 1956.

Wagenvoort, H.: *Roman Dynamism. Studies in Roman Literature, Culture and Religion*. Leiden, 1956.

Wolfram 1979.

Wolfram, H.: *Conversio Bagoariorum et Carantanorum. Das Weißbuch der Salzburger Kirche über die erfolgreiche Mission in Karantanien und Pannonien*. Wien, 1979.